

Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2008

ROA-R-2009/4

Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt
Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde
Maastricht University

Maastricht, augustus 2009

Colofon

© Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA). Niets uit deze uitgave mag op enige manier worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de directeur van het ROA.

Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt
Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde
Maastricht University

Vormgeving
ROA secretariaat, Maastricht

Verkoop
Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt
email: secretary-roa@maastrichtuniversity.nl
website: www.roa.nl

ISBN: 90-978-5321-478-7
augustus 2009

Inhoud

Voorwoord	I
Samenvatting	V
Summary	XIII
1 Kwaliteit van gediplomeerde schoolverlaters in 2008	1
1.1 Kwaliteit van schoolverlaters	1
1.2 Kwalificatie	4
1.3 Selectie	9
1.4 Kwalificerende vervolgtrajecten	16
1.5 Intrede op de arbeidsmarkt	26
1.6 Samenvattende totaalscores	43
2 Macro-economische shocks: Gevolgen op korte en lange termijn	47
2.1 Ontwikkeling werkloosheid	47
2.2 Korte termijn effecten van conjunctuur	50
2.3 Lange termijn effecten van de conjunctuur	54
2.4 Conclusie en discussie	62
3 Macro-economische shocks: Gevolgen voor de studiekeuze	65
3.1 Introductie	65
3.2 Gediplomeerden van het VO: doorleren of naar de arbeidsmarkt?	67
3.3 Het middelbaar beroepsonderwijs (MBO): instroom, doorstroom en uitstroom	69
3.4 Studiekeuze in het hoger onderwijs	78
3.5 Conclusies	83
4 Macro-economische shocks: Beschermende factoren	87
4.1 Inleiding	87
4.2 Beschrijving van mogelijke beschermende factoren	89
4.3 Effecten van onderwijsgerelateerde kenmerken op arbeidsmarkttuitkomsten	92
4.4 Extra bescherming tijdens laagconjunctuur	99
4.5 Discussie en conclusies	105
5 Conclusies en nabeschuiving	109
Literatuur	117
Bijlage 1: Enkele centrale begrippen	119
Bijlage 2: Kwaliteitsaspecten	123
Bijlage 3: Kernindicatoren 1997-2008	127
Bijlage 4: Tabel hoofdstuk 2	131
Bijlage 5: Tabellen hoofdstuk 4	133

Voorwoord

Wat is de kwaliteit van de gediplomeerde schoolverlaters en wat gaan ze na hun opleiding doen? Hoe is de aansluiting met het vervolgonderwijs? Als ze naar de arbeidsmarkt gaan, hoe snel krijgen ze dan werk? En sluit dat werk dan ook aan op de gevolgde opleiding? Hoe tevreden zijn werkende schoolverlaters met hun functie en hoe schatten zij hun carrièreperspectieven in?

Sinds 1991 voert het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) van de Universiteit Maastricht in samenwerking met DESAN Research Solutions¹ enkele grootschalige onderzoeken uit onder recente schoolverlaters en pas afgestudeerden waarmee op dit soort vragen een antwoord kan worden gegeven. Het voorliggende rapport Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2008 gaat in op de kwaliteit en de bestemming van gediplomeerde schoolverlaters en afgestudeerden van het school- of studiejaar 2006/2007. De resultaten die worden gepresenteerd zijn gebaseerd op het onderzoek dat eind 2008 over de volle breedte van het Nederlandse onderwijsstelsel is uitgevoerd en hebben betrekking op de situatie van schoolverlaters en afgestudeerden ongeveer anderhalf jaar na het voltooien van de opleiding. In totaal zijn circa 117.250 schoolverlaters en afgestudeerden benaderd. De totale respons bedroeg 32%.² De verzamelde gegevens vormen samen het door het ROA ontwikkelde SchoolverlatersinformatieSysteem (SIS). Dit informatiesysteem is gebaseerd op een viertal grootschalige enquêtes die volgens een geïntegreerd model worden uitgevoerd.

Allereerst betreft het de VO-Monitor. Deze enquête is gericht op schoolverlaters van het algemeen voortgezet onderwijs (HAVO, VWO) en het voorbereidend beroepsonderwijs (VMBO). Vervolgens de BVE-Monitor, een enquête onder schoolverlaters van de beroepsopleidende (BOL) en beroepsbegeleidende leerweg (BBL) van het secundair beroepsonderwijs. Tot slot de HBO-Monitor en WO-Monitor. Dit zijn volledig vergelijkbare enquêtes gericht op afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs (HBO) en het wetenschappelijk onderwijs (WO). Ze worden uitgevoerd onder auspiciën van respectievelijk de HBO-raad en de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU). Helaas heeft de VSNU met ingang van 2008 besloten om de WO-Monitor niet meer jaarlijks uit te voeren maar tweejaarlijks. Hierdoor dreigde in het uitvoerend jaar 2008 geen gegevens beschikbaar te komen over het WO, met uitzondering van de Universiteit Maastricht, Radboud Universiteit, Technische Universiteit Eindhoven, Universiteit Wageningen, Universiteit Tilburg en de Universiteit Groningen die wel voor een jaarlijkse meting hebben gekozen. Het ROA heeft het initiatief genomen om een aanvullende steekproef te houden onder de afgestudeerden van de overige universiteiten, zodat in ieder geval een nationaal representatief beeld gegeven kan worden over de arbeidsmarktsituatie van de afgestudeerden van het WO.³

1. Het ROA heeft de algehele projectleiding en is specifiek verantwoordelijk voor de instrumentontwikkeling en de wetenschappelijke analyse en rapportage. DESAN Research Solutions is verantwoordelijk voor de dataverzameling en -verwerking, alsmede voor de specifieke rapporten voor de deelnemende onderwijsinstellingen.
2. Over de dataverzameling en -verwerking zal later dit jaar nog een apart werkdocument bij het ROA verschijnen.
3. De Radboud Universiteit en de Universiteit Groningen hebben het onderzoek in eigen beheer uitgevoerd volgens het landelijke WO-Monitor model. We bedanken de Colleges van Bestuur van deze twee universiteiten voor het beschikbaar stellen van de gegevens over hun afgestudeerden.

De vier schoolverlatersonderzoeken hebben ieder een tweeledige doelstelling. In de eerste plaats fungeren ze als instrument voor kwaliteitszorg voor onderwijsinstellingen. Deelnemende onderwijsinstellingen ontvangen daartoe een uniek en vertrouwelijk instellingsrapport met de resultaten van hun 'eigen' schoolverlaters of afgestudeerden. In de desbetreffende rapporten worden deze resultaten direct vergeleken met het landelijke beeld voor de onderscheiden opleidingen. Deze instellingsrapporten worden gebruikt als instrument om de eigen opleiding te evalueren, bijvoorbeeld in het kader van een visitatie. Ook worden de gegevens gebruikt om (aankomende) studenten voor te lichten over de verwachte beroepsperspectieven. De tweede doelstelling van de vier schoolverlatersonderzoeken betreft het genereren van een statistisch betrouwbare, landelijk representatieve databron over de transitie van school naar werk of vervolgonderwijs. Door het grootschalige karakter van de onderzoeken, en de goede onderlinge afstemming, vormen de huidige schoolverlatersonderzoeken VO-Monitor, BVE-Monitor, HBO-Monitor en WO-Monitor de belangrijkste en meest gedetailleerde informatiebron over de bestemming van schoolverlaters in Nederland.⁴

Dit rapport richt zich vooral op degenen die zich in beleidsmatige zin bezighouden met de doorstroom van gediplomeerde schoolverlaters binnen het onderwijssysteem enerzijds en de arbeidsmarktpositie van gediplomeerde schoolverlaters anderzijds. Daarbij wordt met name gedacht aan de landelijke en regionale overheid, sociale partners, het UWV werkbedrijf, particuliere intermediairs en het (georganiseerde) onderwijsveld. De gegevens in dit rapport geven een beeld van de recente ontwikkelingen in het doorstroomgedrag en de arbeidsmarktpositie van gediplomeerde schoolverlaters.

Het rapport *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2008* heeft als centraal thema de mogelijke gevolgen van de economische crisis voor gediplomeerde schoolverlaters en afgestudeerden.

In het eerste hoofdstuk van dit rapport wordt een overzicht gegeven van de ervaringen van gediplomeerde schoolverlaters die in het afgelopen jaar de arbeidsmarkt hebben betreden. Daarbij moet men zich realiseren dat de meeste respondenten in de zomer van 2007 het onderwijs hebben verlaten en dat de enquête heeft plaatsgevonden in het najaar van 2008, dat wil zeggen vlak na het uitbreken van de crisis. Dat betekent dat de meeste van de door ons onderzochte respondenten reeds voor het uitbreken van de economische crisis de overgang naar de arbeidsmarkt hebben gemaakt.

Om meer inzicht te bieden in de mogelijke betekenis van economische schokken op de arbeidsmarkt voor jongeren is daarom een aantal aanvullende analyses verricht. Daarbij is gekeken naar het effect van voorgaande crises, zoals die in het begin van de jaren 80 en de crisis van begin jaren 2000. In hoofdstuk twee staat de vraag centraal welke groepen schoolverlaters het meest direct worden getroffen door de stijging van de werkloosheid op de korte termijn, en wat het lange termijn effect is geweest op de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters die in het begin van de jaren 80 de arbeidsmarkt hebben betreden.

De huidige economische crisis heeft niet alleen effect op de transitie van schoolverlaters en afgestudeerden naar de arbeidsmarkt maar zal ook een effect hebben op het studiekeuze

4. Voor meer informatie over de schoolverlatersonderzoeken wordt verwezen naar de websites www.vomonitor.nl, www.bvemonitor.nl, www.hbomonitor.nl en www.womonitor.nl.

gedrag van jongeren. In hoofdstuk drie staat centraal wat het effect is van macro-economische shocks op de studiekeuze van jongeren. Gaan ze vaker doorleren? En zullen ze bepaalde sectoren, zoals de techniek gaan mijden?

In hoofdstuk 4 staat de vraag centraal of bepaalde kenmerken van een opleiding de kans op een succesvolle transitie naar de arbeidsmarkt vergroten, en welke individuele kenmerken deze kans vergroten. Bovendien is nagegaan of deze kenmerken specifiek tijdens de crisis van belang zijn.

Het rapport wordt afgesloten met een hoofdstuk waarin de belangrijkste conclusies staan vermeld.

Naast de huidige rapportage verschijnt in het najaar de rapportage *De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs*, HBO-Monitor 2008, die wordt uitgegeven door de HBO-raad. Hoewel de belangrijkste informatie van de afgestudeerden van het HBO ook in het voorliggende rapport is opgenomen, wordt voor meer gedetailleerde informatie verwezen naar dit afzonderlijke rapport.

De projectleiding van *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2007* berust bij dr. C.M. Meng en Prof. dr. R.K.W. van der Velden. Het rapport is geschreven door dr. J.P. Allen, drs. J.B. Coenen, dr. D.J.A.G. Fouarge, drs. T.G. Huijgen, dr. B. Kriechel, dr. C.M. Meng en Prof. dr. R.K.W. van der Velden. De *Statistische Bijlage* is samengesteld door P.J.E.G. van der Kolk en E.M.H.P. Soudant. De eindredactie is in handen van Prof. dr. R.K.W. van der Velden. Secretariële ondersteuning is verleend door M.H.J. Beenkens. Voornoemde personen zijn allen werkzaam bij het ROA. Aan SIS, waarop dit rapport is gebaseerd, werken verder mee drs. M.C.M.Th. van Alphen, drs. J.M.R. van Dongen en drs. B.M. Kinket (allen werkzaam bij DESAN Research Solutions). Een speciale dank is gericht aan P. Dijkstra, N. Nijdam en drs. J.D. de Vries (allen werkzaam bij de Informatie Beheer Groep te Groningen) voor de medewerking bij het uitzetten van de steekproeven onder zowel de gediplomeerde als de ongediplomeerde schoolverlaters van het VMBO, het MBO, het AVO en het WO.

Een speciaal woord van dank wordt gericht aan de vertegenwoordigers van de financiers die in de klankbordgroep zitting hebben: drs. R. Jongsmā en drs. O. de Smeth (beide werkzaam bij het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid), drs. U. Teunis (werkzaam bij het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit), drs. S. Dakika, J.A. de Hoog, drs. C.F.J. de Jong, drs. P.M.C. Thoolen, drs. R.H.A. Tjoa, dr. L.H.J. van de Venne, drs. M. Warmerdam, drs. K.G.M. Weekenborg, mr. R.J.C.M. Zandvliet (allen werkzaam bij het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap).

Maastricht, juni 2009

Prof. dr. T.J. Dohmen
directeur

Samenvatting

Het ROA verricht jaarlijks onderzoek onder schoolverlaters naar de overgang van school naar vervolgopleiding of naar de arbeidsmarkt. Het voorliggende rapport presenteert de resultaten van de meting die eind 2008 is gehouden onder de schoolverlaters en afgestudeerden van het jaar 2006/2007, dat wil zeggen ongeveer anderhalf jaar na het voltooien van de opleiding. De resultaten hebben betrekking op de volle breedte van het onderwijs: VMBO, MBO-BOL, MBO-BBL, HAVO, VWO, HBO en WO. In totaal zijn 117.250 schoolverlaters en afgestudeerden benaderd. De totale respons bedroeg 32%.

De belangrijkste conclusies zijn:

- De meeste schoolverlaters en afgestudeerden van het cohort 2006/2007 hebben nog weinig last gehad van de huidige economische recessie. Maar onder lager opgeleide schoolverlaters is wel degelijk sprake van een forse stijging van de werkloosheid: bij het VMBO van 6% naar 9% en onder de BOL niveau 1 gediplomeerden van 10% naar 16%. De verwachting is dat de huidige economische crisis vooral effect zal hebben voor de schoolverlaters en afgestudeerden die deze zomer (2008/2009) het onderwijs verlaten.
- Uit de analyse van eerdere economische crises kunnen we een aantal lessen trekken:
 - » De korte termijn effecten zullen fors zijn: er zal sprake zijn van een hoge werkloosheid met name onder de laag opgeleiden. Deze negatieve effecten zullen ook nog enige tijd aanhouden nadat de recessie is afgelopen.
 - » Op de lange termijn echter vallen de gevolgen mee. Het cohort dat nu de arbeidsmarkt betreedt moet alleen rekening houden met een licht negatief effect op de salarisontwikkeling.
 - » Er kan een ongewenste verschuiving plaatsvinden in het studiekeuze patroon: minder instroom in de BBL en minder instroom in conjunctuurgevoelige sectoren als techniek.
- Jongeren dienen daarom gestimuleerd te worden om langer op school te blijven. Het mes snijdt daarbij aan twee kanten: het vermindert de druk op de arbeidsmarkt en verhoogt de kwaliteit van het aanbod. Aandachtspunten zijn:
 - » voorkomen van voortijdige school uitval
 - » creëren van voldoende leerarbeidsplaatsen in de BBL
 - » handhaven van opleidingscapaciteit in de technische opleidingen om te voorkomen dat na de recessie weer tekorten ontstaan
 - » creëren van kortlopende trajecten in het HBO voor schoolverlaters van BOL niveau vier
- Opleidingen kunnen hun studenten meer ‘recessie-proof’ maken. Ze moeten meer aandacht gaan schenken aan voorlichting. Daarnaast zou meer aandacht besteed moeten worden aan stages en/of andere mogelijkheden om relevante werkervaring op te doen.
- Studenten kunnen zich het best wapenen tegen de gevolgen van de economische crisis door hoge punten te behalen tijdens de studie. Daarnaast is het hebben van relevante werkervaring, bestuurlijke ervaring en of ervaring door stages van belang om een succesvolle transitie naar de arbeidsmarkt te maken.

De kwaliteit van gediplomeerde schoolverlaters in 2008

In het eerste hoofdstuk van dit rapport hebben we een overzicht gegeven van de ervaringen van gediplomeerde schoolverlaters die in het afgelopen jaar de arbeidsmarkt hebben betreden. We moeten ons daarbij realiseren dat de meeste respondenten in de zomer van 2007 het onderwijs hebben verlaten en dat de enquête heeft plaatsgevonden in het najaar van 2008, dat wil zeggen vlak na het uitbreken van de crisis. Dat betekent dat de meeste van de door ons onderzochte respondenten reeds voor het uitbreken van de economische crisis de overgang naar de arbeidsmarkt hebben gemaakt. Het lijkt er dan ook op dat deze groep schoolverlaters nog niet erg te lijden heeft gehad van de crisis. De werkloosheid is weliswaar enigszins gestegen, maar die stijging valt alleszins mee. De totale werkloosheid onder schoolverlaters bedraagt voor deze groep 5%, dit is een procentpunt meer dan het jaar ervoor.

Deze geringe algemene stijging verhult echter dat onder lager opgeleide schoolverlaters wel degelijk sprake is van een forse stijging van de werkloosheid: bij het VMBO van 6% naar 9% en onder de BOL niveau 1 gediplomeerden van 10% naar 16%. Dit geeft al aan dat de gevolgen van de economische crisis het eerst zichtbaar zullen zijn bij de laagst opgeleiden. Bij de gediplomeerden van BOL niveau 3 en 4, de gediplomeerden van de BBL en de afgestudeerden van het HBO en WO zien we nog geen duidelijke verslechtering van de arbeidsmarktsituatie, noch wat betreft de werkloosheid nog wat betreft de andere arbeidsmarkt-indicatoren. De verwachting is dat de gevolgen van de economische crisis voor deze categorieën pas merkbaar zullen zijn voor cohorten die in 2008 of 2009 het onderwijs verlaten.

De kwaliteit van de transitie van gediplomeerde schoolverlaters en afgestudeerden naar vervolgonderwijs of naar de arbeidsmarkt is gemeten aan de hand van een viertal aspecten. Ten eerste is gekeken naar het kwalificatie aspect (hoe goed is men voorbereid op de arbeidsmarkt of het vervolgonderwijs?). Hier blijkt dat over de gehele linie de BBL niveau 3 en 4 opleidingen de hoogste waardering op dit onderdeel hebben, gevolgd door het hoger onderwijs. Binnen zowel de BOL als de BBL geldt verder dat hoe hoger het niveau van de leerweg is, hoe beter de score op dit aspect uitvalt. De VMBO-uitstroom is het minst goed voorbereid op het vervolgonderwijs dan wel de arbeidsmarkt.

De selectiefunctie geeft inzicht in de strengheid waarmee de studenten tijdens de opleiding beoordeeld zijn. Hier is binnen het hoger onderwijs een duidelijk onderscheid tussen het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs. Dit laatste scoort, samen met de BOL niveau 1 opleidingen, het hoogst op dit aspect. Bij het HBO wordt er volgens de oudstudenten minder streng geselecteerd tijdens de studie. Over het gehele onderwijsveld liggen de scores met betrekking tot de selectiefunctie echter relatief laag en wordt er met andere woorden niet erg streng geselecteerd.

De allocatiefunctie (waar komt men terecht?) maakt onderscheid tussen een traject in het vervolgonderwijs en de intrede op de arbeidsmarkt. Met betrekking tot het vervolgonderwijs zijn de schoolverlaters over het algemeen tevreden over de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en de vervolgstudie. Met name de MBO niveau 1 en 2 opleidingen scoren goed op dit onderdeel. Opvallend genoeg zijn de HAVO schoolverlaters het minst vaak tevreden. Ook degenen die naar de arbeidsmarkt zijn gegaan zijn redelijk tevreden over hun gevolgde opleiding. De verschillen tussen de onderwijstypen zijn klein te noemen.

Wanneer naar de opbrengsten van het onderwijs op de arbeidsmarkt gekeken wordt, het externe rendement, valt op dat de waarderingen van de afgestudeerden en schoolverlaters matig zijn. De opleidingen die eigenlijk niet bedoeld zijn als voorbereiding op de arbeidsmarkt, het VMBO en de MBO niveau 1 opleidingen presteren, zoals te verwachten is niet goed. De WO afgestudeerden zijn het meest tevreden en het WO scoort als enige onderwijs-type een dikke voldoende.

In tabel S1 zijn nog enkele kernindicatoren opgenomen per onderwijssoort.⁵

Tabel S.1
Enkele kernindicatoren per onderwijssoort

	Verder leren	Aanbieden op de arbeidsmarkt	Werkloosheid	Flexibele aanstelling	Bruto uurloon	Minimaal eigen niveau	Eigen/verwante richting	Zelfde opleiding
	%	%	%	%	€	%	%	%
AVO	90	11	15	59	6,88	X	X	97
VMBO	92	29	9	63	4,85	88	57	81
BOL	53	54	16	56	6,48	59	53	67
BOL 2	60	57	8	54	7,69	73	56	69
BOL 3	43	72	5	43	9,33	84	76	76
BOL 4	57	56	3	36	10,19	86	74	78
BBL 1	30	94	1	29	9,25	51	52	64
BBL 2	35	97	1	30	9,90	71	62	77
BBL 3	24	98	1	19	11,68	65	77	84
BBL 4	17	95	1	13	12,81	82	81	82
HBO	36	84	4	38	13,79	84	82	78
WO	35	94	4	50	15,84	67	71	83
Totaal	63	55	5	41	11,14	77	71	82

x = vraag niet opgenomen.

Verder leren = % respondenten dat in aansluiting op de gevolgte opleiding een vervolgopleiding (incl. duale opleidingen) is gaan volgen.

Aanbieden op de arbeidsmarkt = % respondenten dat zich aanbiedt op de arbeidsmarkt (inclusief degenen die leren en werken combineren in duale opleidingen)

Werkloosheid = werkzoekenden als % van de schoolverlaters die zich op de arbeidsmarkt aanbieden.

Flexibele aanstelling = % van de werkende schoolverlaters met een aanstelling als uitzendkracht, oproepkracht e.d. of een tijdelijke aanstelling.

Brutourloon = Bruto uurloon in de hoofdfunctie inclusief toeslagen maar exclusief inkomen uit overwerk. Uurloon afgerond op 5 cent.

Minimaal eigen niveau = % van de werkende schoolverlaters dat aangeeft dat de werkgever voor deze functie minimaal een diploma van het gevolgte onderwijsniveau eist.

Eigen/verwante richting = % van de werkende schoolverlaters dat aangeeft dat de werkgever voor deze functie een diploma van de gevolgte opleidingsrichting of een verwante opleidingsrichting eist.

Zelfde opleiding = % van de schoolverlaters dat aangeeft, achteraf bezien, dezelfde opleiding opnieuw te zullen kiezen.

Macro-economische shocks: gevolgen op korte en lange termijn

Om meer inzicht te bieden in de mogelijke betekenis van economische schokken op de arbeidsmarkt voor jongeren hebben we een aantal aanvullende analyses verricht. In hoofd-

5. De cijfers met betrekking tot 'verder leven' kunnen afwijken van de cijfers zoals gepresenteerd in de Kerncijfers van het Ministerie van OCenW. De reden hiervoor is dat de hier gepresenteerde cijfers gebaseerd zijn op een enquête en niet op registergegevens.

stuk twee hebben we gekeken naar zowel de korte termijn als de lange termijn effecten van een neergang in de conjunctuur. Wat betreft de korte termijn effecten is het beeld duidelijk. Het zijn vooral de lager opgeleiden die het meest gevoelig zijn voor schommelingen in de conjunctuur. Opvallend genoeg gaat het daarbij niet zozeer om de technisch opgeleiden. Sterker, de technisch opgeleiden van het VMBO en BOL niveau 3 en 4 blijken juist relatief ongevoelig te zijn voor de conjunctuurbeweging als het om hun werkloosheidsrisico gaat. Daarentegen is de sector economie op alle lagere niveaus relatief conjunctuurgevoelig en hetzelfde geldt voor de sector gezondheidszorg (met uitzondering van BOL niveau 1 en 2) en de sector landbouw (met uitzondering van BOL niveau 3 en 4). Binnen het hoger onderwijs kennen de sectoren techniek en natuur een gemiddelde conjunctuurgevoeligheid. Er is daarnaast een aantal sectoren in het hoger onderwijs waarvan de afgestudeerden een structureel zwakke positie op de arbeidsmarkt innemen, zoals het kunstvakonderwijs in het HBO of de sector taal en cultuur in het WO. Hier zien we dat de werkgelegenheid sterk varieert met de conjunctuur, maar dat komt waarschijnlijk vooral door indirecte effecten. Wanneer het goed gaat elders in de economie profiteren de afgestudeerden van deze sectoren hier ook van als gevolg van de aanzuigende werking.

Wat betreft de lange termijn effecten moeten we een onderscheid maken tussen macro- en micro-effecten. Op macroniveau zien we een duidelijk effect, enerzijds op de hoogte van de werkloosheid en anderzijds op de structurele positie van jongeren. Weliswaar daalt de werkloosheid na de crisis van 1981-1984, maar ze bereikt niet meer het lage niveau van de jaren 70. Dit verschijnsel staat onder economen ook wel bekend als hysteresis: dit houdt in dat de werkloosheid na een crisis niet direct naar het lange termijn evenwicht terugkeert. Het gevaar is zelfs groot dat de werkloosheid na een crisis op een structureel hoger niveau komt te liggen vanwege de institutionele maatregelen die genomen zijn om de werkloosheid te bestrijden. Opvallend is voorts dat de crisis van de jaren 80 geleid heeft tot een blijvend structurele achterstelling van jongeren op de arbeidsmarkt. Waar in de jaren 70 de jeugdwerkloosheid niet veel hoger lag dan de algemene werkloosheid, is dat na de crisis van de jaren 80 blijvend veranderd.

Op microniveau is maar deels sprake van lange termijn effecten. In het rapport hebben we gekeken naar de positie van mensen die tijdens de crisis in de periode 1981-1984 op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Van deze groep is vastgesteld wat hun arbeidsmarktpositie was in de periode 2001- 2007, dus ongeveer 20 jaar later. Deze positie is vervolgens vergeleken met de arbeidsmarktpositie van de cohorten die in de periode vóór 1981-1984 of in de periode daarna op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Uit de analyses komt naar voren dat het werkloosheidspercentage of het percentage inactieven in de groep die tijdens de crisis van 1981-1984 op de arbeidsmarkt is gekomen niet hoger is dan in de groepen die vlak daarvoor of vlak daarna op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Ook is er geen significant effect op het latere baanniveau. De bevindingen zijn in lijn met onderzoeken die zijn uitgevoerd op individueel niveau. Daaruit komt naar voren dat het effect van intredewerkloosheid op de latere baankansen na een periode van 5-10 jaar wegebt.

Wel hebben we een licht negatief effect vastgesteld op het latere salarisperspectief. De generatie die in de periode 1981-1984 op de arbeidsmarkt is gekomen, blijkt 20 jaar later ongeveer 1% minder te verdienen dan op grond van hun leeftijd, ervaring en andere kenmerken voorspeld zou kunnen worden.

Macro-economische shocks: gevolgen voor de studiekeuze

De economische crisis heeft natuurlijk niet alleen invloed op de intrede op de arbeidsmarkt, maar ook op de keuze van jongeren om verder te leren. In hoofdstuk drie staat centraal wat het effect is van macro-economische shocks op de studiekeuze van jongeren. Uit de analyse komt naar voren dat een keuze om door te leren meer bepaald wordt door structurele factoren dan door conjuncturele factoren. De doorstroom vanuit HAVO en VWO is hoog en vrij constant en wordt niet of nauwelijks beïnvloed door conjuncturele factoren. Bij het VMBO zien we een stijging van de doorstroom naar vervolgonderwijs. Dit wordt echter veroorzaakt door de invoering van het VMBO en staat dus relatief los van de conjuncturele ontwikkeling. De enige sector waar we een duidelijk effect zien van de conjuncturele ontwikkeling op de beslissing om verder te leren, betreft het MBO en dan vooral de afgestudeerden van de BOL.

We zien daarentegen wel duidelijk een effect op wat er gekozen wordt. Bij de doorstroom van het VMBO naar het MBO kunnen leerlingen kiezen tussen de beroepsopleidende leerweg (BOL) en de beroepsbegeleidende leerweg (BBL). De instroom in de BBL is sterk conjunctuurgevoelig. In die zin vormen de BOL en de BBL twee communicerende vaten: wanneer het aantal leerarbeidsplaatsen in de BBL afneemt, neemt de instroom in de BOL toe. Daarnaast zien we dat tijdens een economische crisis de instroom in opleidingssectoren als de techniek duidelijk afneemt ten gunste van sectoren als gezondheidszorg en onderwijs.

Macro-economische shocks: beschermende factoren

Wat kunnen opleidingen doen om hun studenten zo weerbaar mogelijk te maken voor de arbeidsmarkt? En wat kunnen jongeren zelf doen? In hoofdstuk 4 staat de vraag centraal of bepaalde kenmerken van een opleiding de kans op een succesvolle transitie naar de arbeidsmarkt vergroten, en welke individuele kenmerken deze kans vergroten. Bovendien is nagegaan of deze kenmerken specifiek tijdens de crisis van belang zijn. Gegeven de beperkte hoeveelheid gegevens die beschikbaar zijn over de lager en middelbaar opgeleiden, is deze analyse beperkt tot afgestudeerden van het HBO en WO. Niettemin denken we dat de resultaten ook van betekenis kunnen zijn voor het MBO.

Uit de resultaten komt naar voren dat opleidingen die goede voorlichting geven, stages bieden en strenger selecteren aan de poort systematisch beter scoren dan opleidingen die dit niet doen. We vinden geen systematisch effect of een opleiding breed dan wel smal is, behalve op de kans van afgestudeerden om een baan op niveau te vinden: afgestudeerden van smalle opleidingen blijken vaker onder hun niveau werkzaam te zijn dan afgestudeerden van brede opleidingen. Daarnaast komt naar voren dat binnen het WO de meer praktisch georiënteerde opleidingen het beter doen op de arbeidsmarkt. Voor het HBO geldt dit uitsluitend voor de kans op werk, terwijl voor het vinden van een baan op niveau of het uurloon het juist de meer academisch georiënteerde opleidingen zijn die hun afgestudeerden een voorsprong geven.

Studenten kunnen ook zelf hun kansen op de arbeidsmarkt aanzienlijk beïnvloeden. Er zijn duidelijke positieve effecten van het hebben van relevante werkervaring, bestuurlijke ervaring en ervaring door stages. Daarnaast hebben de gemiddelde afstudeercijfers een belangrijk effect op het succes van afgestudeerden op de arbeidsmarkt.

Conclusies

- Jongeren dienen gestimuleerd te worden om langer op school te blijven. Het mes snijdt daarbij aan twee kanten: het vermindert de druk op de arbeidsmarkt en verhoogt de kwaliteit van het aanbod. Aandachtspunten zijn:
 - » voorkomen van voortijdige school uitval
 - » creëren van voldoende leerarbeidsplaatsen in de BBL
 - » handhaven van opleidingscapaciteit in de technische opleidingen om te voorkomen dat na de recessie weer tekorten ontstaan
 - » creëren van kortlopende trajecten in het HBO voor schoolverlaters van BOL niveau vier
- Jaarlijks verlaten ongeveer 50.000 leerlingen zonder startkwalificatie het onderwijs. 9.000 scholieren (4,5% van een cohort) verlaten zelfs het voortgezet onderwijs zonder enig diploma. Dit zijn de echte 'drop-outs' die de grootste kans hebben op jeugdwerkloosheid. Het aandeel van jongeren zonder startkwalificatie is tussen 2000 en 2007 weliswaar gedaald van 15,5% naar 12%, maar men is nog ver verwijderd van het streefcijfer van 8%.
- MBO-BOL en MBO-BBL werken als communicerende vaten. Bij een recessie loopt de instroom in de BBL terug en de instroom in de BOL op. Dat leidt tot hogere kosten bij beide leerwegen. Maar er is ook nog een ander probleem. Een deel van de jongeren die het VMBO verlaten kiest bewust voor een combinatie van werken en leren in de BBL. Wanneer deze jongeren als gevolg van de afname van leerarbeidsplaatsen moeten uitwijken naar een opleiding in de BOL kan dat leiden tot motivatieproblemen en verhoogde uitval in de komende jaren.
- Een groot gevaar is dat jongeren zich gaan afkeren van sectoren als techniek en bouw waar nu grote klappen vallen. Ofschoon de werkloosheid onder schoolverlaters van deze sectoren in het algemeen lager is dan gemiddeld en helemaal niet zo conjunctuurgevoelig is als wordt aangenomen, zien we toch een duidelijk effect van de conjuncturele ontwikkeling op de instroom in de opleidingen voor techniek. Het gevaar is groot dat er in deze sectoren over een paar jaar weer grote tekorten zullen zijn.
- Door de crisis is er een extra behoefte aan kortlopende trajecten voor schoolverlaters van BOL niveau 4 die hun niveau willen verhogen. Op zichzelf genomen bestaan deze kortlopende trajecten reeds: de zogeheten Associate Degrees. Een probleem is echter dat deze Associate Degrees nauwelijks bekend zijn onder leerlingen van het MBO of HAVO. Uit ons onderzoek blijkt dat slechts 9 respectievelijk 6% van de schoolverlaters uit deze sectoren van deze korte opleidingen had gehoord.
- Opleidingen moeten veel meer werk gaan maken van het geven van goede voorlichting aan de studenten over de arbeidsmarkt en beroepsmogelijkheden. Uitgedrukt in een rapportcijfer bedraagt het gemiddelde oordeel van afgestudeerden uit het HBO en het WO, respectievelijk 6,2 en 5,9. Uit onze analyses komt duidelijk naar voren dat afgestudeerden van opleidingen die goede voorlichting geven het veel beter doen op de arbeidsmarkt dan opleidingen die laag scoren.
- Stages en relevante werkervaring blijken goede voorspellers te zijn voor een succesvolle transitie op de arbeidsmarkt. Bij veel opleidingen zijn stages al een regulier onderdeel van het programma. Maar er zijn ook opleidingen waar dit veel minder vaak voorkomt. Het verdient aanbeveling om ook bij deze opleidingen de stage- of werkervaringcomponent te vergroten.

- Studenten kunnen ook zelf hun kansen op de arbeidsmarkt aanzienlijk beïnvloeden. Er zijn duidelijke positieve effecten van het hebben van relevante werkervaring, bestuurlijke ervaring en ervaring door stages.
- Op de lange termijn maakt het voor de baankans niet uit of men de arbeidsmarkt opkwam bij een slechte conjunctuur. Voor het loon maakt het echter wel uit. Het is belangrijk dat schoolverlaters zich daar bewust van zijn en investeren in de opbouw van additioneel menselijk kapitaal – door het volgen van postinitiële scholing – om deze negatieve effecten te ondervangen.
- Cijfers zijn belangrijk. Om zich te kunnen onderscheiden is het belangrijk om te laten zien dat men een goede inzet heeft. Excellentie loont.

Summary

ROA carries out annual surveys among school-leavers on the transition from school to subsequent education or the labour market. The present report contains the results from the survey held at the end of 2008 among school-leavers and graduates from the 2006/2007 academic year, so approximately eighteen months after they finished their education. The result covers the full width of the educational spectrum: lower secondary professional education (VMBO), school-based secondary vocational education (MBO-BOL), work-based secondary vocational education (MBO-BBL), higher secondary general education (HAVO), pre-university education (VWO), higher vocational education (HBO) and university education (WO). A total of 117,250 school-leavers were approached. The combined response rate was 32%.

Main conclusions:

- Most school-leavers and graduates from the 2006/2007 cohort were hardly affected by the current economic recession. But there was a serious rise of unemployment among lower educated school-leavers: for VMBO, the percentage rose from 6% to 9%, while for BOL Level 1 graduates, it increased from 10% to 16%. It is expected that the current economic crisis will affect in particular the school-leavers and graduates completing their education this summer (2008/2009).
- Analysis of previous economic crises enables us to draw a number of lessons:
 - » The short-term effects will be considerable: there will be high unemployment rates, in particular among the lower educated. These negative effects will persist for some time after the recession has ended.
 - » In the long run however the effects are modest. The cohort that is now entering the labour market only needs to prepare itself for a negative effect in terms of wage development.
 - » There may be an undesirable switch in the study choice patterns: fewer students registering for BBL courses and a smaller number of registrations for courses in cyclically sensitive sectors such as technology.
- Young people must therefore be encouraged to stay at school longer. This has two distinct advantages: it lowers the pressure on the labour market and increases the quality of the labour supply. Special attention is required to:
 - » prevent early school-leaving
 - » create a sufficient number of learning-and-working places in BBL
 - » maintain the education capacity in technical courses, to avoid shortages after the recession
 - » create short learning tracks in HBO for school-leavers from BOL Level 4
- Education institutes could make their students more 'recession-proof'. They should pay more attention to providing information on the labour market. More attention should also be paid to traineeships and/or other options for gaining relevant work experience.
- The best way for students to arm themselves against the effects of the economic crisis, is by gaining high marks during their studies. In addition, having relevant work experience,

managerial experience and/or traineeship experience are important factors for a successful transition to the labour market.

Quality of qualified school-leavers and graduates in 2008

The first chapter of this report gives an overview of the experiences of qualified school-leavers who entered the labour market last year. We should realise that most respondents left the education system in the summer of 2007 and that the survey took place in the autumn of 2008, that is, after the start of the crisis. This means that most of the respondents had made their transition to the labour market before the economic crisis broke out. It therefore appears that this group of school-leavers has not yet suffered very much from the crisis. It is true that unemployment has increased somewhat, but the rise is very moderate. Total unemployment among this group of school-leavers is 5%, which is one percentage point more than the year before.

However, this minor general increase hides the fact that lower educated school-leavers do in fact face a serious increase of unemployment: for VMBO, the percentage rose from 6% to 9%, while for BOL Level 1 graduates, it increased from 10% to 16%. This indicates that the effects of the economic crisis will first manifest themselves among the lowest educated. Among graduates from BOL Levels 3 and 4, graduates from BBL, and graduates from HBO and WO, we cannot detect a clear deterioration of the labour market situation yet, neither in terms of unemployment, nor with respect to the other labour market indicators. It is expected that the effects of the economic crisis for these categories will first manifest themselves in the cohorts leaving the education system in 2008 or 2009.

The quality of the transition of qualified school-leavers and graduates to subsequent education or to the labour market was measured on the basis of four aspects. We first looked at the aspect of the production of skills (how well does the education programme prepare for the labour market or subsequent education?). It appears that across the line, the courses in BBL Levels 3 and 4 score best, followed by higher education. Within both BOL and BBL, the higher the level of the track, the better the score for this aspect. Those leaving VMBO are the least well prepared for both subsequent education and the labour market.

The selection function provides insight in the severity with which students were assessed during their studies. In higher education, there is a clear distinction between higher vocational education and university education. The latter - together with BOL Level 1 courses - exhibits the highest scores for this aspect. In HBO, former students believe that selection during the study is less strict. Across the entire education spectrum, however, the scores relating to the selection function are relatively low, which means that selection is not very strict.

The allocation function (where does one end up?) makes a distinction between a track in subsequent education and labour market entry. With respect to subsequent education, school-leavers are generally satisfied with the match between the study completed and the subsequent study. In particular courses in MBO Levels 1 and 2 score well on this point. Surprisingly, HAVO school-leavers are the least satisfied. Those who entered the labour market, were also reasonably satisfied with the study they completed. The differences between the various types of education are small.

If we look at the returns of education on the labour market, or the external rate of return, it is striking that the appreciation of graduates and school-leavers is moderate. Studies that are not really meant as preparation for the labour market - VMBO and MBO Levels 1 - do not perform well, as was expected. WO graduates are the most satisfied ones, WO being the only type of education that scores a solid pass.

Table S1 includes a number of key indicators for each type of education.⁶

Table S.1
Some key indicators by type of education

	Continue studying	Labour force	Unemployment	Flexible appointment	Gross hourly wages	At least own level	Own/related type	Same education
	%	%	%	%	€	%	%	%
AVO	90	11	15	59	6,88	X	X	97
VMBO	92	29	9	63	4,85	88	57	81
BOL	53	54	16	56	6,48	59	53	67
BOL 2	60	57	8	54	7,69	73	56	69
BOL 3	43	72	5	43	9,33	84	76	76
BOL 4	57	56	3	36	10,19	86	74	78
BBL 1	30	94	1	29	9,25	51	52	64
BBL 2	35	97	1	30	9,90	71	62	77
BBL 3	24	98	1	19	11,68	65	77	84
BBL 4	17	95	1	13	12,81	82	81	82
HBO	36	84	4	38	13,79	84	82	78
WO	35	94	4	50	15,84	67	71	83
Totaal	63	55	5	41	11,14	77	71	82

x = question not included.

Continue studying = % of respondents who did a subsequent study (including apprentices) after completing their last study.

Labour force = % of respondents who are part of the labour force (including apprentices).

Unemployment = non-employed job-seekers as a % of all school-leavers that belong to the labour force.

Flexible appointment = % of working school-leavers with an appointment as a temporary worker, stand-by worker, etc., or a temporary job.

Gross hourly wages = gross hourly wages in the main job, including bonuses, but excluding income from overtime. Hourly wages were rounded off on 5 cents.

At least own level = % of the working school-leavers who indicated that their employers demanded at least a completed study at their own education level for the job.

Own/related type = % of the working school-leavers who indicated their employers demanded a completed study in their type of education or a related type.

Same education = % of the school-leavers who, looking back, would choose the same education again.

Macroeconomic shocks: consequences in the short and the long term

To gain more insight in the possible effects of economic shocks on the labour market for young people, we made a number of additional analyses. In Chapter 2, we look at both the short-term and the long-term effects of an economic slump. As regards the short-term effects,

6. The figures relating to 'continue studying' may differ from those published in the Key Indicators from the Ministry of Education, Culture and Science. The reason is that the figures presented here are based on a survey, rather than registered data.

the picture is clear. In particular the lower educated are more vulnerable to economic fluctuations. It is striking that this does not affect those with a technical education very much. On the contrary, those with a technical education from VMBO and BOL Levels 3 and 4 appear to be relatively insensitive to cyclical fluctuations when it comes to the risk of unemployment. On the other hand, all levels of the economic sector are relatively sensitive to cyclical fluctuations, the same applying to the health care sector (except BOL Levels 1 and 2), and the agricultural sector (except BOL Levels 3 and 4). In higher education, the technology and science sectors exhibit an average sensitivity to economic cycles. There are also a number of sectors in higher education whose graduates have a structurally weak position on the labour market, such as fine arts in HBO or the language and culture sector in WO. In these sectors, we can see employment fluctuating strongly in accordance with economic cycles, but this is probably due primarily because of indirect effects. When other areas of the economy do well, graduates from these sectors also benefit as a result.

As regards the long-term effects, we need to distinguish between macro effects and micro effects. At the macro level, we can see a clear effect, on the one hand on the level of unemployment and on the other hand on the structural position of young people. It is true that unemployment decreased after the 1981-1984 crisis, but it never reached the low level of the 1970s. Among economists, this phenomenon is also known as hysteresis: it implies that employment does not return to a long-term balance immediately after a crisis. There is even a great risk that unemployment after a crisis reaches a structurally higher level because of the institutional measures taken in order to fight unemployment. It is also striking that the crisis during the 1980s has led to a permanent structural disadvantage of young people on the labour market. Whereas youth unemployment in the 1970s was not much higher than general unemployment, this changed permanently after the crisis in the 1980s.

At the micro level, the long-term effects are quite modest. The report looked at the position of individuals who entered the labour market during the 1981-1984 crisis. The labour market position of this group was measured in the period from 2001 to 2007, so approximately 20 years later. This position was then compared to the labour market position of the cohorts who entered the labour market in the periods before or after 1981-1984. The analyses show that the unemployment rate or the rate of inactive individuals in the group who entered the labour market during the 1981-1984 crisis, was not higher than in the groups who entered the labour market immediately before or after this crisis. Moreover no difference was found in the job level for those who had a job. This is in line with the results from surveys carried out at the level of individuals. These have shown that the effects of initial unemployment on later job chances have faded away after a period of 5-10 years.

We did, however, find a negative effect on later wages perspectives. The generation who entered the labour market during the 1981-1984 period, appears to earn 1% less than could have been predicted on the basis of their age, experience and other characteristics.

Macroeconomic shocks: effects on study choice

The economic crisis not only affects entry on the labour market, but also the choices that youngsters make to continue studying. Chapter 3 focuses on the effect of macroeconomic shocks on study choice. The analysis shows that the choice to continue studying is deter-

mined more by structural factors than by cyclical factors. The number of students moving on from HAVO and VWO is high and fairly constant, and is hardly affected by cyclical factors. In VMBO, we can see an increase of the number of students opting for a subsequent study. However, this is caused by the introduction of VMBO and is therefore relatively unrelated to the cyclical developments. The only sector that exhibits a clear effect of cyclical developments on the decision to continue studying, is MBO, in particular for the graduates from BOL.

We do, on the other hand, see a clear effect on what students choose. Students who move on from VMBO to MBO, can choose between school-based learning (BOL) and work-based learning (BBL). The number of registrations for BBL is highly sensitive to cyclical developments. In that sense, BOL and BBL act like communicating vessels: as the number of work-based learning places in BBL decreases, the number of registrations for BOL increases. We also see that during an economic crisis, the influx into education sectors such as technology decreases considerably, to the advantage of sectors such as health care and education.

Macroeconomic shocks: protective factors

What can education institutes do to strengthen the position of their students on the labour market? And what can young people themselves do? Chapter 4 focuses on the question whether certain characteristics of education programmes increase the chances of a successful transition to the labour market, and if so, which individual characteristics are responsible for this. We have also investigated whether these characteristics are particularly important during the crisis. Given the limited amount of data available on the lower and intermediately educated, this analysis is restricted to graduates from HBO and WO. Nevertheless, we think that the results may also be relevant for MBO.

The results show that education institutes that provide good information on the labour market, offer traineeships and apply stricter entry selection criteria, score better than those who do not. We have not found a systematic effect of programmes being broadly or narrowly oriented, except on the chances of graduates finding a job at the right level: graduates from narrowly oriented programmes appear to work below their level more often than graduates from broadly oriented programmes. It is also shown that in WO, the more practically oriented studies perform better on the labour market. For HBO, this applies only to the chances of finding a job, while for finding a job at the right level or the hourly wages, the more academically oriented studies give their graduates a competitive advantage.

Students themselves can also have a great influence on their chances on the labour market. Clear positive effects can be observed from having relevant working experience, managerial experience and traineeship experience. The average graduation marks also have a major effect on the success of graduates on the labour market.

Conclusions

- Young people need to be encouraged to stay at school longer. This has two distinct advantages: it lowers the pressure on the labour market and increases the quality of the labour supply. Special attention is required to:
 - » prevent early school-leaving

- » create a sufficient number of learning-and-working places in BBL
- » maintain the education capacity in technical courses, to avoid shortages after the recession
- » create short learning tracks in HBO for school-leavers from BOL Level 4
- Every year, approximately 50,000 students leave the education system without basic qualifications. Nine thousand students (or 4.5% of a cohort) even leave secondary school without any kind of diploma. These are the real dropouts, who run the greatest risk of youth unemployment. The share of young people without basic qualifications may have dropped from 15.5% to 12% between 2000 and 2007, but this is still a long way from the target of 8%.
- MBO-BOL and MBO-BBL act as communicating vessels. In the case of a recession, the number of registrations for BBL drops, while the number of registrations for BOL increases. This leads to higher expenses for both tracks. But there is also another problem. Part of the youngsters who leave VMBO, make a deliberate choice for a combination of working and learning in BBL. If they need to resort to BOL because of a shortage of learning-and-working places, this may lead to motivation problems and an increased dropout rate in the following years.
- There is a great risk that youngsters turn away from sectors such as technology and construction, which are now bearing the brunt of the crisis. Although unemployment among school-leavers in these sectors is usually lower than the average and not as cyclically sensitive as is generally assumed, we nevertheless see a clear effect of cyclical developments on the number of registrations for technical education programmes. There is a great risk that there will be major shortages again in these sectors in a few years' time.
- As a result of the crisis, there is a greater need of short learning tracks for school-leavers from BOL Level 4 who wish to improve their education levels. As such, these short tracks already exist, in the form of the so-called Associate Degrees. However, the problem is that these Associate Degrees are not well-known among MBO or HAVO students. Our survey has shown that only 9% and 6%, respectively of the school-leavers from these sectors was familiar with these short courses.
- Education institutes should improve their ways of providing adequate information to students on the labour market and career opportunities. Expressed in a mark on a 10-point scale, the average score given by graduates from HBO and WO, is 6.2 and 5.9, respectively. Our analyses clearly show that graduates from institutes that provide good information do much better on the labour market than those from institutes that score less well.
- Traineeships and relevant work experience prove to be good predictors of successful transition to the labour market. In many study programmes, traineeships are already a regular component of the curriculum. But there are also study programmes in which this is much less the case. It is recommended to increase the traineeship or work experience component in these study programmes too.
- Students themselves can also have a great influence on their chances on the labour market. Clearly positive effects can be observed in the case of relevant work experience, management experience and traineeship experience.
- In the long term, it makes no difference for the chance of getting a job whether labour market entry occurs during an economic slump. For the wages, however, it does make a difference. It is important that school-leavers are aware of this and invest in the acquisi-

tion of human capital – by taking post-initial education – in order to counter these negative effects.

- Marks matter. To distinguish oneself, it is important to show commitment. Excellence pays.

1

Kwaliteit van gediplomeerde schoolverlaters in 2008

1.1 Kwaliteit van schoolverlaters

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vraag hoe het de gediplomeerde schoolverlaters is vergaan nadat ze de opleiding in 2007 hebben verlaten.⁷ Dit gebeurt aan de hand van enkele indicatoren die samen iets zeggen over het succes van de transitie naar vervolgonderwijs of arbeidsmarkt. In die zin kunnen de gehanteerde indicatoren een indicatie geven van de kwaliteit van de output van het onderwijs, zoals we dat kunnen vaststellen bij schoolverlaters.

Als we praten over kwaliteit kunnen we een onderscheid maken tussen doeltreffendheid en doelmatigheid (Onderwijsraad, 1999). Doeltreffendheid zegt iets over de mate waarin het onderwijs de haar toegeschreven functies vervult en is een indicator voor de effectiviteit van het onderwijs. Doelmatigheid zegt iets over de kosten efficiëntie waarmee het onderwijs deze functies vervult. Het merendeel van de door ons onderzochte kwaliteitsaspecten heeft betrekking op de doeltreffendheid. We onderscheiden daarbij de volgende functies: de kwalificatiefunctie, de selectiefunctie en de allocatiefunctie (Peschar & Wesselingh, 2001).

Kwalificatiefunctie

Voor een goede doorstroom naar het vervolgonderwijs of de arbeidsmarkt is het noodzakelijk dat de schoolverlater in voldoende mate beschikt over de vereiste competenties. Bij de kwalificatiefunctie van het onderwijs gaat het om de vraag in hoeverre het onderwijs er in is geslaagd om schoolverlaters met deze competenties toe te rusten. Hierbij gaat het niet alleen om de startbekwaamheid van de schoolverlaters (de korte termijn doelstelling van het onderwijs), maar ook om de mate waarin de opleiding een voldoende basis heeft geboden voor de verdere ontwikkeling van 'novice' tot 'expert' (ontwikkelpotentieel) en voor de mate waarin de opleiding heeft bijgedragen aan de algehele 'employability' van de schoolverlater (de lange termijn doelstellingen).

Selectiefunctie

De betrouwbaarheid waarmee het onderwijs haar studenten beoordeelt op de aanwezige competenties en op grond hiervan een eindniveau certificeert is van groot belang. De legiti-

7. Gediplomeerde schoolverlaters worden in deze rapportage gedefinieerd als schoolverlaters die in het schooljaar 2006/2007 hun diploma behaald hebben. Hierbij speelt het geen rol of dit diploma het predicaat "startkwalificatie" in de zin van een diploma op minimaal MBO niveau 2 heeft of niet.

mering van de kwalificatiefunctie van het onderwijs is namelijk voor een groot deel gelegen in deze betrouwbaarheid. Zowel onderwijsinstellingen zelf als bijvoorbeeld werkgevers zullen er op moeten kunnen vertrouwen dat een schoolverlater met een bepaald eindcertificaat ook daadwerkelijk beschikt over de competenties die bij het betreffende diploma horen. Over deze betrouwbaarheid van de selectie zijn echter maar weinig gegevens beschikbaar. In dit rapport maken we gebruik van oordelen van de schoolverlaters en afgestudeerden zelf over de selectiviteit van de opleiding.

Allocatiefunctie

De allocatiefunctie richt zich op de ondersteuning bij de transitie naar de vervolgopleiding en de arbeidsmarkt en op de aansluiting tussen de gekozen vervolgstudie of de gevonden baan en de gevolgde opleiding. Dit kan onder andere door te kijken in hoeverre het onderwijs de afgestudeerden voldoende heeft voorgelicht over de mogelijkheden in het vervolgonderwijs en de arbeidsmarkt na het verlaten van de studie. Met betrekking tot de aansluiting kan bijvoorbeeld gekeken worden naar de vraag in hoeverre men werk gevonden heeft dat wat betreft niveau aansluit bij het niveau van de met een diploma afgeronde studie.

Extern rendement

Het externe rendement van onderwijs kan worden gezien als een van de belangrijkste doelmatigheidsaspecten. Het gaat daarbij om de verhouding tussen de kosten en de opbrengsten die door zowel individuen als de overheid gerealiseerd worden. In dit rapport beperken we ons tot het externe rendement op individueel niveau. We kijken daarbij naar een drietal indicatoren te weten: (1) het werkloosheidspercentage 1½ jaar na het verlaten van de opleiding, (2) het bruto uurloon 1½ jaar na het verlaten van de opleiding en (3) de carrièremogelijkheden van de gevonden baan. Wat het externe rendement betreft voor schoolverlaters die naar een vervolgopleiding doorstromen, kijken we (1) naar het percentage van hen dat in de eerste anderhalf jaar alweer gestopt of van studie gewisseld is en (2) naar het percentage van hen dat bevorderd is naar het tweede/volgende leer- of studiejaar.

Tevredenheid achteraf

Met name voor onderwijsinstellingen is het van belang te weten in welke mate de gediplomeerde uitstroom achteraf weer voor dezelfde opleiding en dezelfde school zou kiezen. Met andere woorden, zijn de schoolverlaters tevreden over de gekozen opleiding en de gekozen school? Afgestudeerden wordt daarom altijd de vraag voorgelegd of ze achteraf gezien opnieuw dezelfde opleiding zouden kiezen. De tevredenheid wordt bepaald door de mate waarin de ervaringen van de schoolverlaters en afgestudeerden met betrekking tot hun opleiding overeenkomen met hun verwachtingen. Omdat dit oordeel op een groot aantal aspecten gebaseerd is geeft het als het ware een samenvattend oordeel over de kwaliteit van het onderwijs.

In tabel 1.1 staat het hierboven besproken kader kort samengevat en wordt eveneens per aspect aangegeven welke indicatoren aan bod komen en in welke paragraaf van dit hoofdstuk deze aan de orde komen.

Tabel 1.1
Overzicht indicatoren hoofdstuk 1

Invalshoek	Aspect	Indicator	
Doeltreffendheid	Kwalificatie (1.2)	breedte van de opleiding diepgang van de opleiding opleiding als basis voor start op arbeidsmarkt (<i>t</i>) opleiding als basis voor verdere ontwikkeling kennis en vaardigheden (<i>t</i>)	
	Selectie (1.3)	moeilijkheidsgraad opleiding strenge beoordeling door docenten (<i>t</i>) opleiding uitdagend niveau (<i>t</i>) pittige examens (<i>t</i>) toetsing op inzicht (<i>t</i>)	
	Allocatie	Doorstroom naar vervolgonderwijs (1.4) doorstroom naar verwante opleiding aansluiting met vervolgopleiding (<i>t</i>)	Doorstroom naar arbeidsmarkt (1.5) functie op minimaal eigen niveau (<i>t</i>) functie in eigen/verwante richting benutting kennis en vaardigheden (<i>t</i>) kennis en vaardigheden schieten tekort aansluiting opleiding/functie (<i>t</i>) tevredenheid met functie (<i>t</i>)
Doelmatigheid	Extern rendement (Allocatie)	Doorstroom naar vervolgonderwijs (1.4) vervolgopleiding voortijdig verlaten studiewisselaars vervolgopleiding bevordert naar tweede leerjaar	Doorstroom naar arbeidsmarkt (1.5) werkloosheid (<i>t</i>) zoekduur eerste baan flexibele aanstelling deeltijdaanstelling bruto uurloon (<i>t</i>) carrièreperspectieven (<i>t</i>)
Tevredenheid achteraf		Doorstroom naar vervolgonderwijs (1.4) zelfde opleiding opnieuw kiezen	Doorstroom naar arbeidsmarkt (1.5) zelfde opleiding opnieuw kiezen

Zoals uit tabel 1.1 blijkt is het hoofdstuk als volgt opgebouwd. In paragraaf 1.2 wordt op basis van een aantal indicatoren de kwalificatiefunctie van het onderwijs in kaart gebracht. In paragraaf 1.3 staat vervolgens de selectiefunctie centraal. In paragraaf 1.4 wordt nader ingegaan op schoolverlaters die een kwalificerend vervolgtraject volgen. Hierbij wordt ingegaan op de aspecten allocatie en rendement en de mate waarin de schoolverlaters, achteraf gezien, de afgesloten opleiding opnieuw zouden zijn gaan volgen. In paragraaf 1.5 staan we stil bij de schoolverlaters die zich na het behalen van het diploma op de arbeidsmarkt aangeboden hebben. Ook hier komen weer de aspecten allocatie, rendement en tevredenheid aan bod.

Tenslotte wordt in paragraaf 1.6 een korte samenvatting van de gevonden resultaten gegeven. Hierbij wordt voor elke opleidingssector voor zover mogelijk voor de verschillende kwaliteitsaspecten een totaalscore gepresenteerd. De in dit hoofdstuk besproken indicatoren worden

voor de berekening van deze totaalscores als input gebruikt. Omdat dit echter niet voor alle indicatoren geldt, staat in tabel 1.1 achter de indicator aangegeven (door middel van een (t)) of de indicator meegenomen is bij de berekening van de totaalscore (zie ook bijlage 2).

1.2 Kwalificatie

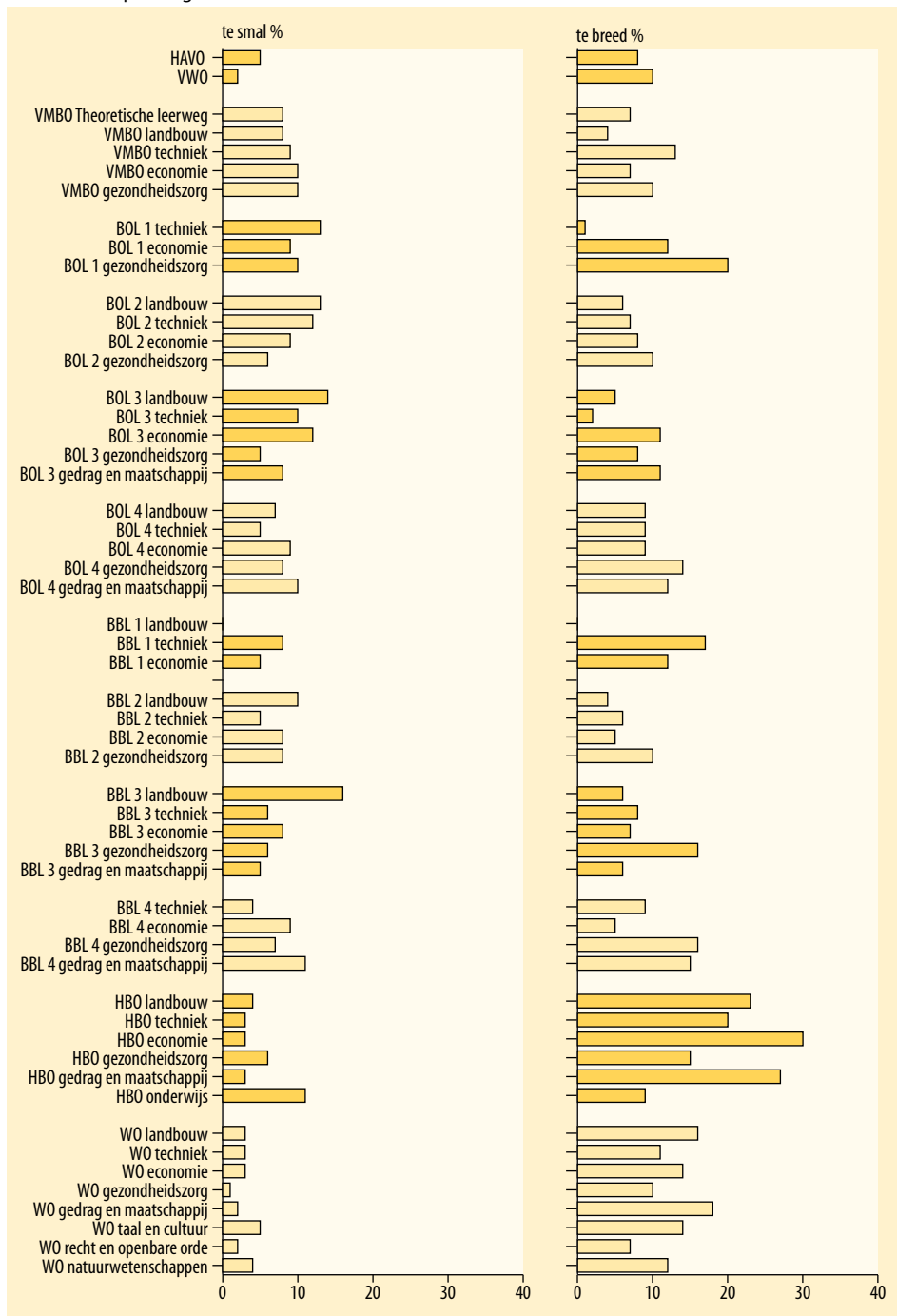
Voor het hebben van een succesvolle start op de arbeidsmarkt of het met succes kunnen volgen van een vervolgstudie is het een eerste vereiste dat de schoolverlater beschikt over de benodigde competenties. In hoeverre het onderwijs erin geslaagd is de schoolverlater de benodigde competenties bij te brengen is het aandachtspunt van het kwalificatie aspect. Voor schoolverlaters die naar de arbeidsmarkt doorstromen, is hierbij niet alleen relevant of de opleiding hen startbekwaam heeft gemaakt (de korte termijn doelstelling van het onderwijs), maar ook of de opleiding een goede basis is voor de verdere ontwikkeling van 'novice' tot 'expert' (ontwikkelpotentieel) en voor de algehele 'employability' van de schoolverlaters (de lange termijn doelstelling).

Om hier inzicht in te krijgen is de schoolverlaters gevraagd de afgeronde opleiding te beoordelen op een viertal aspecten: (1) de breedte van de opleiding (te smal <--> te breed), (2) de diepgang van de opleiding (te weinig diepgang <--> te veel diepgang), (3) de mate waarin de opleiding een goede basis biedt om te starten op de arbeidsmarkt en (4) de mate waarin de opleiding een goede basis biedt om kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen. Daarbij geeft het item over de start op de arbeidsmarkt (3) een inschatting van het oordeel van de schoolverlaters over de korte termijn doelstelling van het onderwijs. De mate waarin de opleiding een goede basis biedt voor het verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden (4) zegt iets over de lange termijn doelstelling.

Figuur 1.1 laat per onderwijssoort het percentage van de schoolverlaters zien dat hun gevolgde opleiding te smal of te breed vindt. Gemiddeld vindt 7% van alle schoolverlaters de afgesloten opleiding te smal. De afgestudeerde academici zijn het minst ontevreden over dit aspect terwijl bijna 1 van de 10 VMBO-ers deze mening is toegedaan. Binnen de verschillende VMBO sectoren is men vrij unaniem in dit oordeel. Hoewel zowel in de BOL als in de BBL men iets meer tevreden is dan de gediplomeerde VMBO uitstroom zijn er hier in de onderliggende sectoren wel vrij grote verschillen. Opvallend is dat behalve op BBL niveau 1 en BOL niveau 4 op alle andere MBO niveaus de sector landbouw altijd de hoogste score op dit onderdeel heeft. In het HBO vallen de gediplomeerde leraren op met een percentage van 11%.

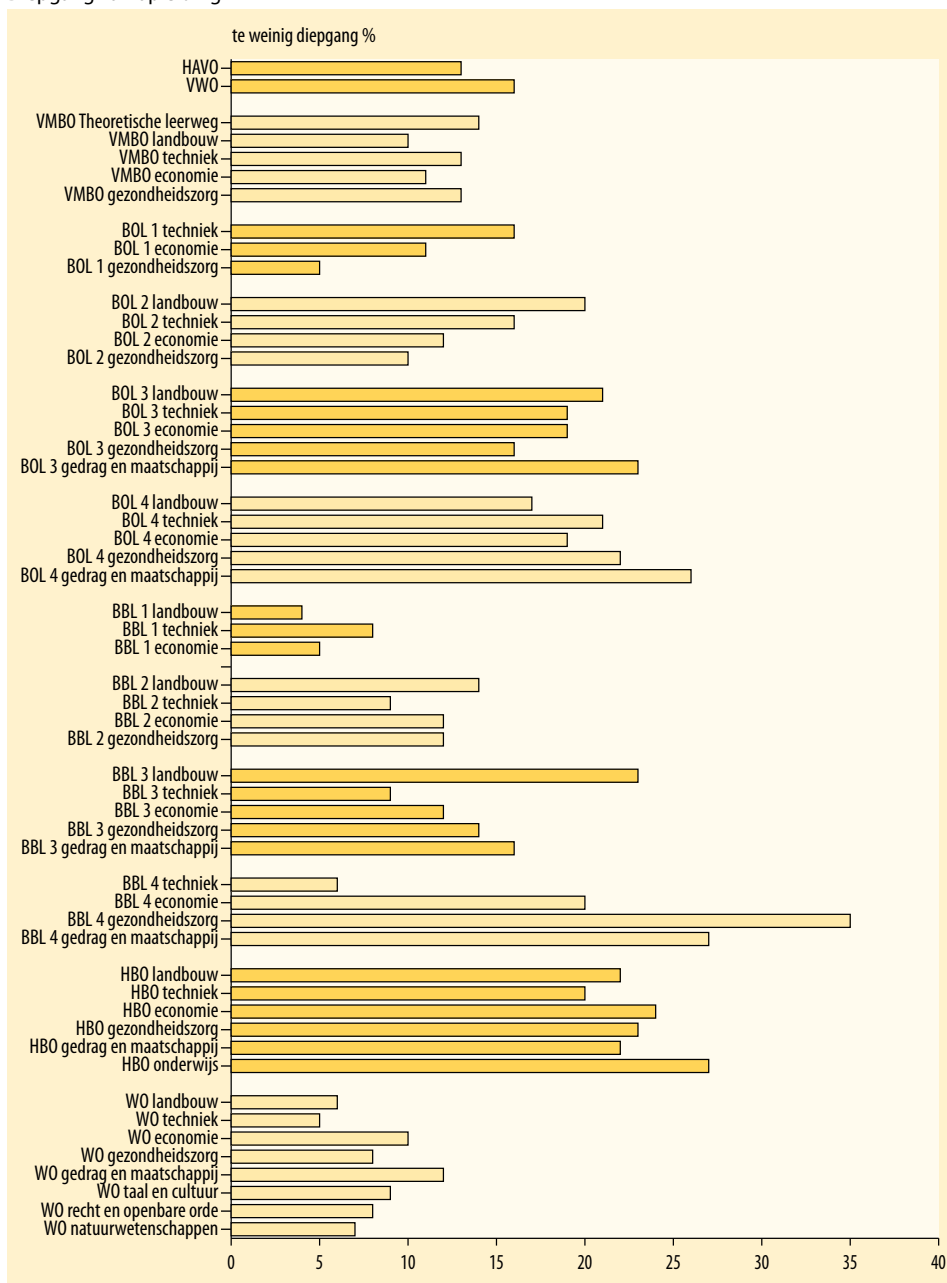
Ruim 1 op de 10 schoolverlaters vindt de afgeronde opleiding juist te breed. Vooral afgestudeerden uit het hoger onderwijs zijn deze mening toegedaan, maar liefst 22% van de HBO afgestudeerden en 14% van de WO uitstroom. Met name de HBO opleidingen uit de sectoren economie en gedrag en maatschappij zijn volgens de afgestudeerden te breed. Ten opzichte van verleden jaar is voor iedere HBO sector dit percentage toegenomen. In het VMBO en het MBO is het oordeel wat positiever dan in het hoger onderwijs. Het zijn hier met name schoolverlaters met een gezondheidszorg achtergrond die het vaakst vinden dat de opleiding te breed is, hetgeen opmerkelijk is aangezien veel opleidingen uit deze sector een beroepsgericht karakter hebben.

Figuur 1.1
Breedte van opleiding

Figuur 1.2

Diepgang van opleiding

Naast de breedte van de opleiding is de schoolverlaters eveneens gevraagd een oordeel te geven over de diepgang van de opleiding. In figuur 1.2 staan de resultaten hiervan. Van alle schoolverlaters is 15% van oordeel dat de opleiding te weinig diepgang heeft. Op HBO niveau vindt men dit het vaakst en op WO niveau het minst vaak. Binnen het MBO zijn de gediplo-

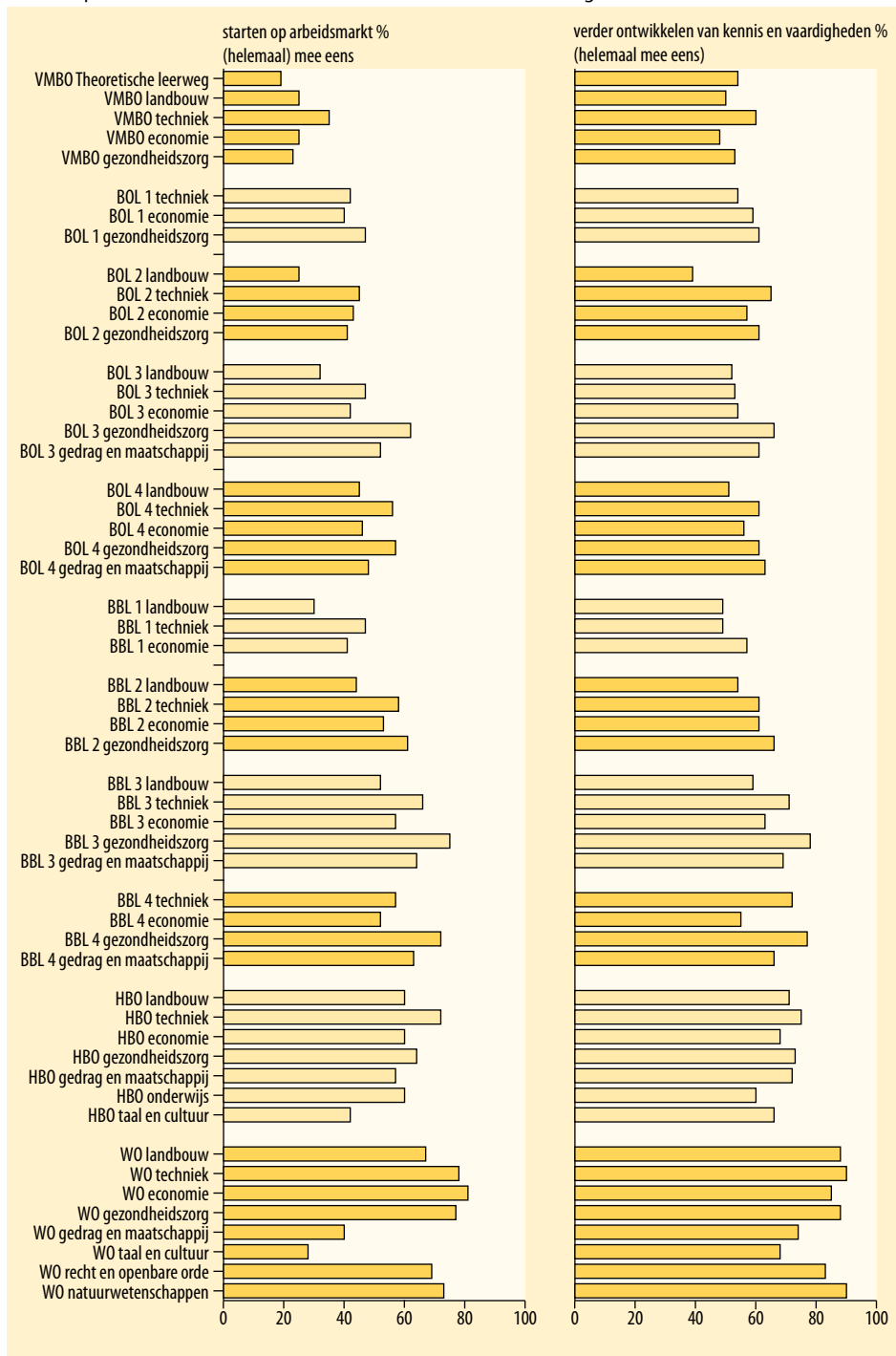
meerden uit het duale onderwijs (BBL) meer tevreden dan de gediplomeerden uit het reguliere onderwijs (BOL). In de BOL vindt 18% dat de genoten opleiding te weinig diepgang heeft. Dit is 5%-punten meer dan in de BBL. Op BOL niveaus 3 en 4 zijn het met name de gedrag en maatschappij opleidingen die te weinig diepgang hebben volgens de oud leerlingen. Het verschil tussen het meer theoretisch en het praktijkgerichte onderwijs dat zich voordoet in het MBO lijkt niet terug te zien in het VMBO. Hier wijkt het oordeel van de VMBO-tl schoolverlaters niet veel af van de mening van de schoolverlaters met een andere VMBO achtergrond.

Een van de doelstellingen van het onderwijs vanaf MBO niveau 2 is het voor de arbeidsmarkt startbekwaam maken van leerlingen. Figuur 1.3 geeft een indicatie in hoeverre men hierin geslaagd is. Van de totale gediplomeerde uitstroom vindt 46% dat de gevolgde opleiding een goede basis is om te starten op de arbeidsmarkt. Dit percentage is het laagst bij de uitstroom van het VMBO, een kwart van hen vindt de opleiding een goede basis voor de arbeidsmarktintrede, en het hoogst in het hoger onderwijs. Ondanks het feit dat de opleidingen in het VMBO eigenlijk geen startkwalificatie zijn en dus niet bedoeld zijn als directe voorbereiding op de arbeidsmarkt vindt dus blijkbaar toch nog 1 van de 4 gediplomeerden dat ze een goede basis hebben met een VMBO diploma wanneer ze op zoek gaan naar werk. De meest theoretische variant, de VMBO-tl, scoort begrijpelijkerwijs het laagst. In het MBO zijn zowel binnen de BOL als binnen de BBL de langere opleidingen van niveaus 3 en 4 een betere basis voor een start op de arbeidsmarkt dan de kortere. Opvallend is ook hier weer dat de uitstroom van de niveau 1 opleidingen redelijk tevreden is over dit aspect terwijl deze opleidingen formeel gezien geen startkwalificatie zijn. In het gehele MBO zijn het, evenals verleden meetjaar, met name de gediplomeerden met een opleiding uit de sector gezondheidszorg die het meest te spreken zijn over de door de opleiding gelegde basis voor de arbeidsmarkt. Alhoewel de oordelen in het hoger onderwijs hoger zijn dan de overige onderwijsniveaus, zowel in het HBO als in het WO vindt 61% de genoten studie een goede basis om te starten op de arbeidsmarkt, zijn er op dit niveau ook enkele relatief lage scores. Zo vinden de afgestudeerden van zowel de HBO als de WO sector taal en cultuur dat hun genoten studie maar een matige basis is om te starten op de arbeidsmarkt.

We kijken daarnaast ook naar de mate waarin de gevolgde opleiding een goede basis is voor het verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden. Dit staat vermeld in het tweede deel van figuur 1.3. In tegenstelling tot de vraag in hoeverre de opleiding een goede basis is om te starten op de arbeidsmarkt, de korte termijn doelstelling van het onderwijs, zeggen deze cijfers iets over de langere termijn doelstelling van het onderwijs.

Zo'n 6 van de 10 schoolverlaters vindt de gevolgde opleiding een goede basis voor het verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden. Evenals bij de vorige indicator stijgt dit percentage bij een toename van het onderwijsniveau. De verschillen tussen de onderwijsniveaus zijn vrij groot. In het WO vindt maar liefst 81% de opleiding een goede basis voor verdere ontwikkeling, in het VMBO slechts 53%. In het WO zijn het vooral de afgestudeerden van de bètarichtingen die een positief oordeel hebben. Zowel in de sector techniek als in de sector natuur ligt het percentage op maar liefst 90%. Ook in het VMBO scoort de sector techniek het hoogst. De MBO opleidingen liggen wat betreft hun oordeel tussen het hoger onderwijs en het VMBO in. Binnen de BBL zijn het met name de opleidingen uit de sector gezondheidswetenschappen die een goede beoordeling krijgen.

Figuur 1.3
 Starten op arbeidsmarkt en verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden

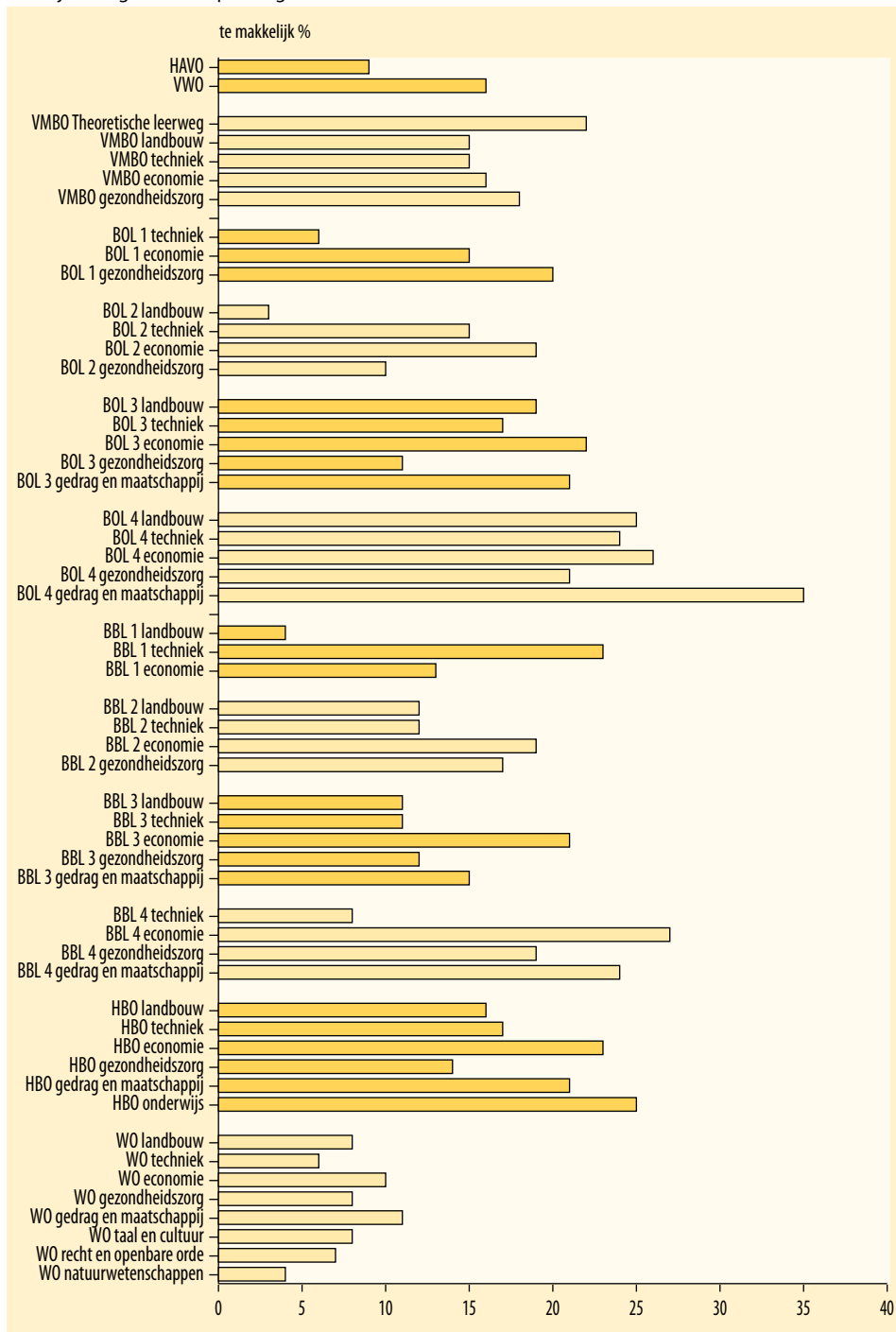
1.3 Selectie

In deze paragraaf worden enkele indicatoren gepresenteerd die iets zeggen over de selectiefunctie van het onderwijs. Zoals ook reeds eerder werd vermeld, is de betrouwbaarheid waarmee het onderwijs op competenties selecteert van wezenlijk belang. Er is aan de schoolverlaters gevraagd om over de volgende vijf aspecten hun oordeel te geven (1) de moeilijkheidsgraad van de opleiding, (2) de strengheid van de docenten bij het beoordelen van scholieren/studenten, (3) de mate waarin de opleiding uitdagend was qua niveau, (4) de mate waarin de examens als pittig werden ervaren, (5) de mate waarin op inzicht werd getoetst. We moeten ons realiseren dat het daarbij gaat om de subjectieve oordelen van schoolverlaters zelf. Bovendien wordt dit gevraagd aan degenen die de opleiding hebben afgerond en zegt het dus meer over de selectiviteit tijdens de opleiding dan over de selectiviteit bij de intrede. Niettemin geven deze indicatoren een goed beeld van de mate waarin naar het oordeel van de schoolverlaters zelf de opleiding voldoende selectief is geweest.

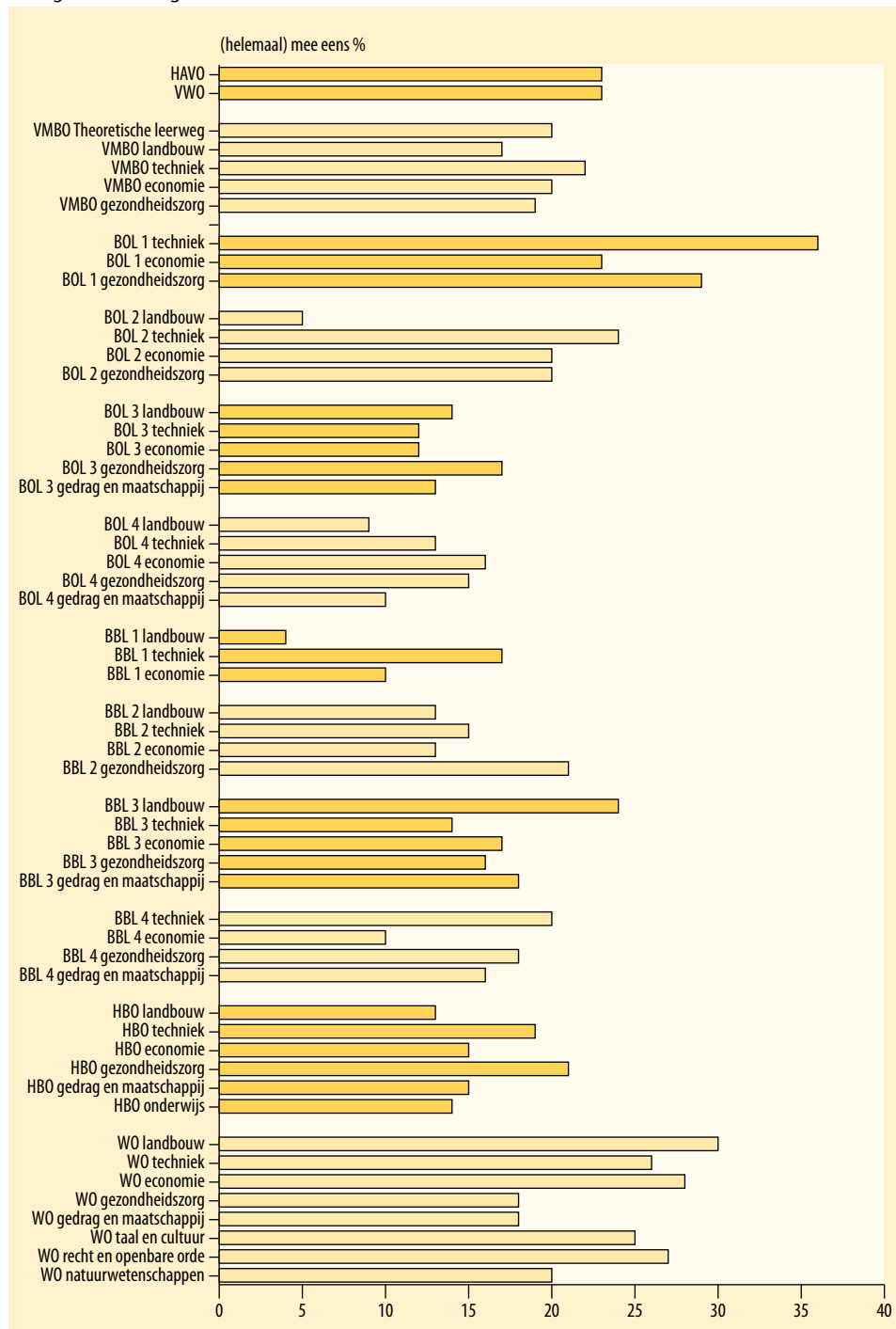
In figuur 1.4 staan de oordelen van de schoolverlaters met betrekking tot het eerste aspect, de moeilijkheidsgraad van de opleiding. 17% van alle schoolverlaters vindt dat de opleiding te makkelijk is. Hierbij zijn er ook een aantal verschillen tussen de onderwijsniveaus. In het WO vindt slechts 8% de gevolgde studie te makkelijk tegenover 21% in het HBO en ook de BOL. Binnen het voortgezet onderwijs worden de opleidingen van het hoogste niveau, het VWO binnen het AVO en de VMBO-tl binnen het VMBO, ook als het makkelijkst beoordeeld. Dit betekent uiteraard niet dat een VWO opleiding makkelijker is dan een HAVO opleiding maar dat de VWO uitstroom minder moeite heeft gehad met de VWO studie dan de HAVO uitstroom met de HAVO studie. Eenzelfde patroon doet zich voor in het MBO. Zowel binnen de BOL als binnen de BBL worden de niveau 4 opleidingen het vaakst als te makkelijk beoordeeld door de gediplomeerden. Op BOL niveau 4 lijkt het er op dat met name de opleidingen uit de sector gedrag en maatschappij niet als moeilijk worden beoordeeld. De BBL opleidingen doen het over het geheel iets beter dan de BOL opleidingen op dit onderdeel. Wat niet uit de figuur blijkt is dat maar weinig schoolverlaters van mening zijn dat de afgesloten opleiding te moeilijk is, namelijk zo'n 4%. Bij de cijfers dient er echter rekening mee gehouden te worden dat het hier gaat om de mening van gediplomeerden en dat cursisten die de opleiding niet gehaald hebben buiten beschouwing zijn gelaten. Zij zullen ongetwijfeld een minder positief oordeel vellen over de moeilijkheidsgraad van de opleiding.

Voor het tweede aspect wat betreft de betrouwbaarheid van het selectieproces is aan de schoolverlaters de volgende stelling voorgelegd: 'de docenten waren streng in de beoordeling van studenten'. Figuur 1.5 laat het percentage zien dat het met deze stelling (helemaal) eens is.

Figuur 1.4
Moeilijkheidsgraad van opleiding

Figuur 1.5
Strengte beoordeling van studenten

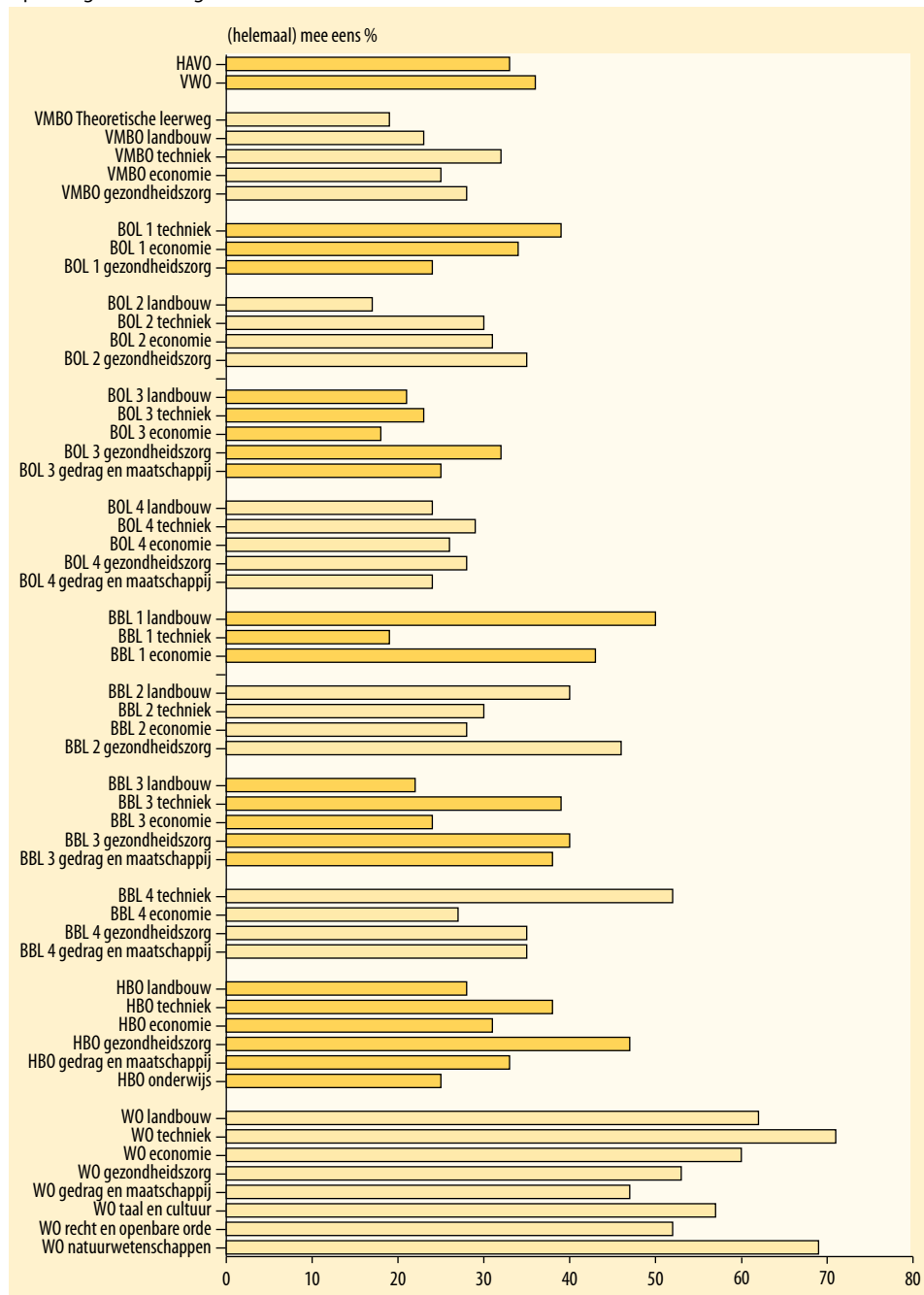

Van de gediplomeerde schoolverlaters is 17% het eens met deze stelling. De afgestudeerde academici vinden het vaakst dat docenten streng zijn in hun beoordeling wat in overeenstemming is met het lage percentage WO-ers dat de opleiding te makkelijk vindt. De schoolverlaters van het MBO vinden de docenten het minst vaak streng in hun beoordeling. Binnen het MBO zijn de gediplomeerden uit het duale onderwijs het iets minder vaak eens met de stelling dan de gediplomeerden uit het voltijds MBO onderwijs. Wel zijn er binnen het MBO redelijk grote verschillen: zo scoren opleidingen van BOL niveau 1 gemiddeld 26% op dit aspect terwijl de BBL niveau 1 opleidingen met 11% weer redelijk laag scoren. Bij het AVO valt het op dat vrij veel schoolverlaters (23%) het met de stelling eens zijn dat docenten streng zijn in hun beoordeling van de studenten. Evenals bij het WO is dit in overeenstemming met de gevonden resultaten over de moeilijkheidsgraad van de opleiding.

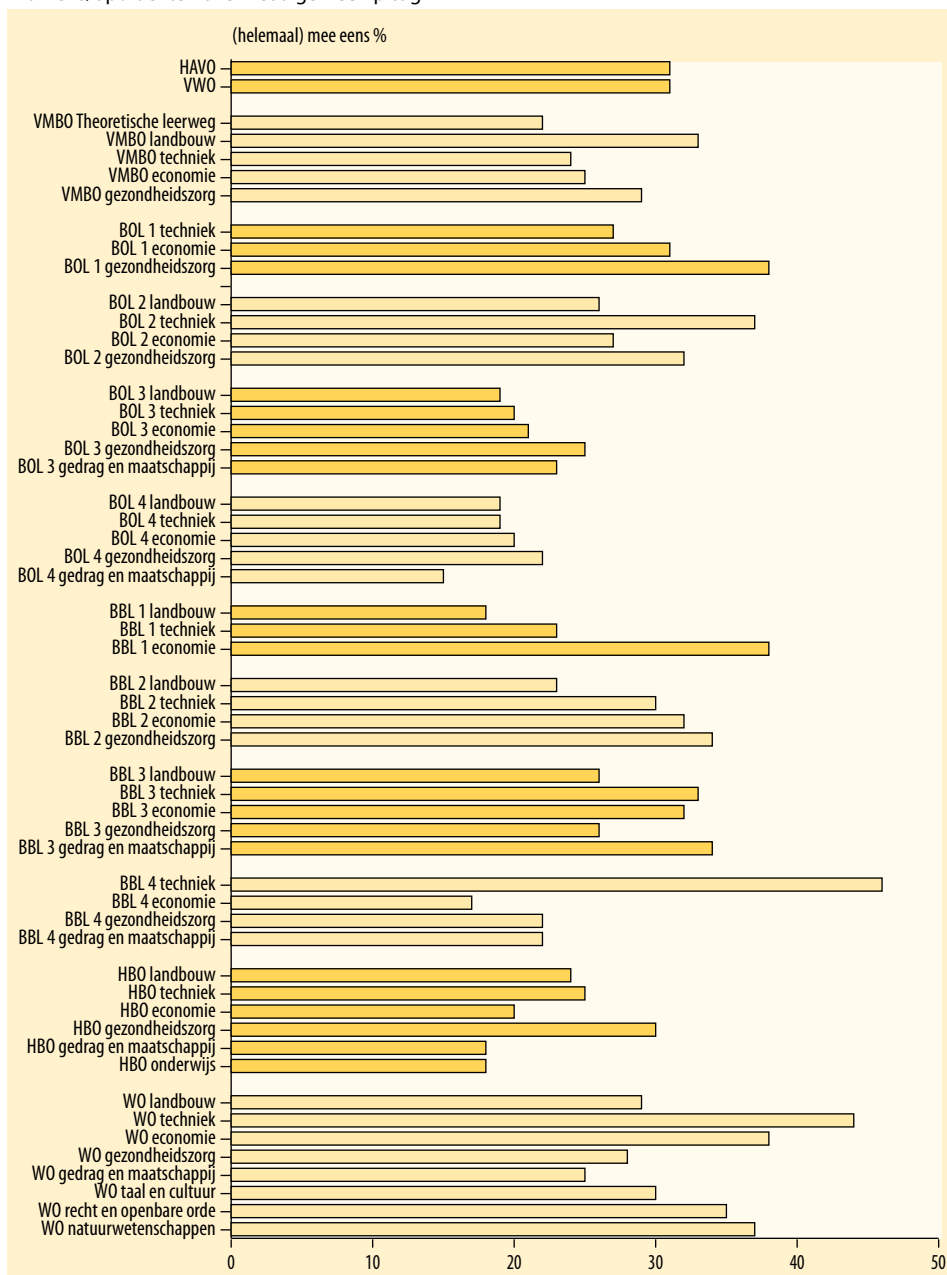
Een andere indicator voor de betrouwbaarheid van de selectie gaat over de mate waarin de oud leerlingen hun gevolgde opleiding uitdagend qua niveau vinden. De stelling die hen is voorgelegd luidt: 'de opleiding was uitdagend met betrekking tot niveau'. Van alle schoolverlaters is 32% het met deze stelling eens (zie figuur 1.6). De WO afgestudeerden zijn het van alle onderwijsniveaus het meest vaak eens met de stelling. Zo'n 56% van hen is deze mening toegedaan. De VMBO uitstroom is het minst tevreden over dit aspect, slechts 1 op de 4 oud leerlingen vindt zijn of haar VMBO opleiding uitdagend wat betreft niveau. Voor de theoretische leerweg geldt dit zelfs maar voor 1 van de vijf. Dit betekent overigens niet dat per definitie 4 van de 5 de opleiding helemaal niet uitdagend vinden. Een groot deel van hen zal het waarschijnlijk noch eens noch oneens zijn met deze stelling (zie tabel A4.3 van de Statistische Bijlage voor de percentages over de mate waarin men het oneens is met de genoemde stelling). Zoals uit figuur 1.6 blijkt zijn er per onderwijsniveau nog behoorlijke verschillen tussen de onderliggende onderwijssectoren. Maar ook over alle onderwijsniveaus heen zijn de verschillen aanzienlijk: de hoogste score (WO techniek) ligt maar liefst 54%-punten boven de laagste score (BOL niveau 2 landbouw). De gevonden resultaten met betrekking tot deze indicator zijn over het algemeen in overeenstemming met de resultaten van de vorige twee besproken aspecten.

De schoolverlaters is eveneens de volgende stelling voorgelegd 'de tentamens/opdrachten waren over het algemeen zeer pittig'. Van alle schoolverlaters is een kwart het met deze stelling (helemaal) eens. In figuur 1.7 zijn de resultaten met betrekking tot deze stelling per onderwijssoort weergegeven. Evenals bij de vorige indicatoren in deze paragraaf zijn de afgestudeerde WO-ers (32%) en de AVO schoolverlaters (31%) het vaakst van mening dat hun gevolgde opleiding relatief moeilijk is voor zover het de moeilijkheidsgraad van de examens en opdrachten betreft. Afgestudeerde HBO-ers en schoolverlaters met een BOL achtergrond zijn het minst vaak deze mening toegedaan. Wat verder opvalt is dat behalve op BBL niveau 4 en het WO op alle andere niveaus de verschillen tussen de onderliggende sectoren vrij gering zijn. Het lijkt er op dat de examens van opleidingen uit de sectoren BOL niveau 4 gedrag en maatschappij en BBL niveau 4 economie het minst zwaar gevonden worden. Het meest moeite hebben de BBL niveau 4 techniek schoolverlaters met de examens en opdrachten. Hier vindt maar liefst 46% de examens en opdrachten pittig tot zeer pittig. Ook bij deze indicator blijkt weer dat de WO techniek opleidingen als zwaar beschouwd worden.

Figuur 1.6
Opleiding heeft uitdagend niveau

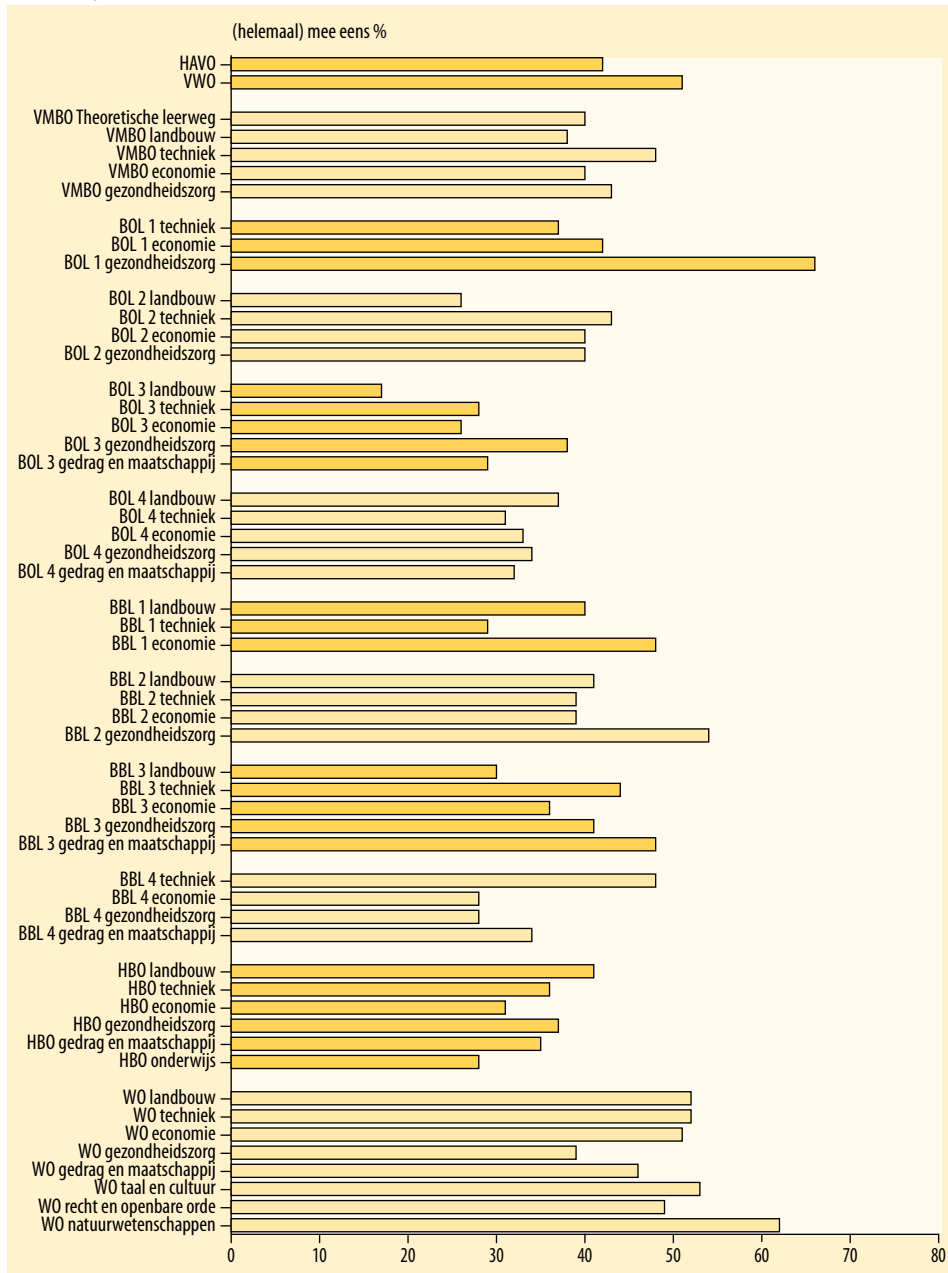

Figuur 1.7
Examens/opdrachten over het algemeen pittig

Niet alleen de zwaarte van de examens is van belang maar ook de manier waarop getoetst wordt. Gaat het om het kunnen reproduceren van feiten of wordt er ook op inzicht getoetst? De laatste indicator voor de betrouwbaarheid van de selectie gaat dan ook over de vraag in hoeverre men vindt dat er in de opleiding voldoende getoetst is op inzicht (zie figuur 1.8).

Figuur 1.8
Toetsen op inzicht

Gemiddeld vinden 4 van 10 schoolverlaters dat er voldoende getoetst wordt op inzicht. In figuur 1.8 staan de cijfers per onderwijssector weergegeven. Wanneer de onderwijsniveaus worden vergeleken blijkt dat er relatief weinig verschil tussen de oordelen zit. Dit valt toch enigszins op omdat de onderwijstypen niet alleen wat betreft niveau maar ook wat betreft

karakter nogal van elkaar verschillen. Alleen het WO vormt een uitzondering: bijna de helft van de WO afgestudeerden vindt dat er voldoende op inzicht getoetst wordt. Binnen het WO zijn het met name de opleidingen uit de technische sectoren, de landbouwsector en de taal en cultuur sector waar op inzicht wordt getoetst. Van alle schoolverlaters zijn opvallend genoeg de HBO-ers het minst vaak (33%) van mening dat de examens op inzicht gericht zijn. HBO afgestudeerden uit het pedagogisch onderwijs zijn het minst vaak met de stelling eens. Binnen zowel de BOL als de BBL valt verder op dat de schoolverlaters met een diploma van niveau 1 of 2 op zak vaker van mening zijn dat er tijdens hun studie voldoende op inzicht getoetst is dan hun collega schoolverlaters met een niveau 3 of 4 diploma.

1.4 Kwalificerende vervolgtrajecten

Al voor het behalen van het diploma staan schoolverlaters voor een belangrijke keuze. Men kan toetreden tot de arbeidsmarkt of kiezen voor een vervolgtraject in het onderwijs. Omdat deze vervolgtrajecten verschillend van karakter zijn worden deze groepen om de allocatiefunctie in kaart te brengen apart behandeld. In deze paragraaf gaat het om de uitstroom die kiest voor een vervolgstudie. Hierbij gaat het zowel om degenen die de studie vervolgen in een volledige dagopleiding als degenen die werken en leren combineren via een duale opleiding. Aangezien er vanuit de BBL weinig doorstroom is naar vervolgonderwijs zullen de cijfers van de BBL in deze paragraaf niet nader naar sector gespecificeerd worden.

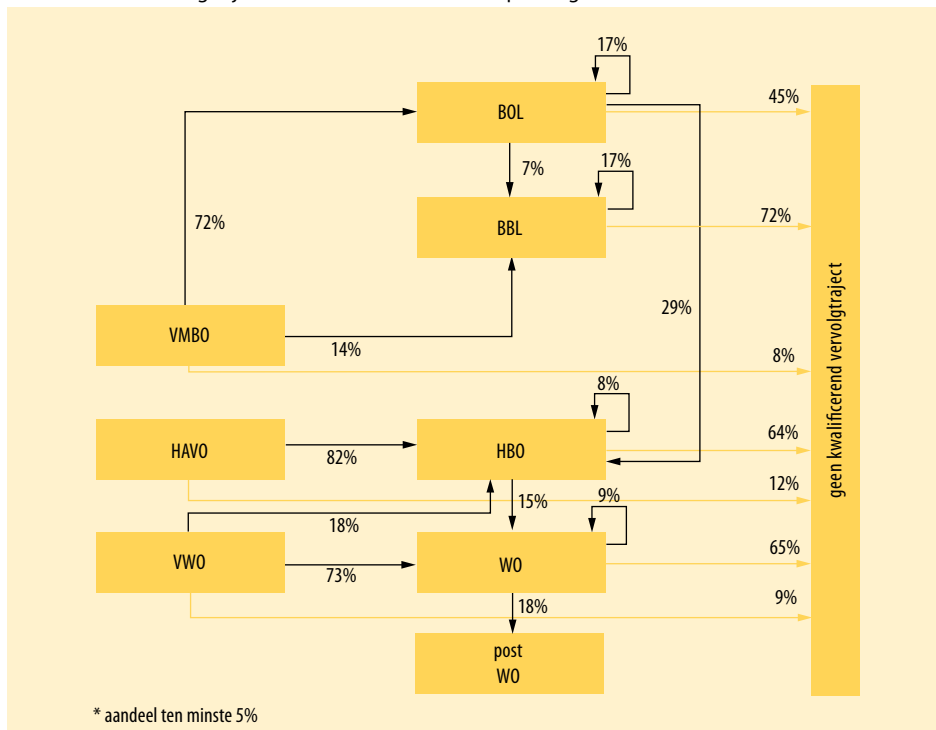
Allocatie

De doorstroom naar vervolgonderwijs verschilt uiteraard per onderwijsniveau. Daarom wordt eerst de doorstroom binnen het onderwijs in kaart gebracht (figuur 1.9 en 1.10).

In figuur 1.9 staat een overzicht van de kwalificerende vervolgtrajecten van de gediplomeerde schoolverlaters uit het onderzoek. De figuur vermeldt het procentuele aandeel van gediplomeerde schoolverlaters per onderwijssoort dat sinds het afstuderen naar een bepaald kwalificerend vervolgtraject is gegaan evenals het percentage dat niet voor een kwalificerend vervolgtraject heeft gekozen. Vanwege de duidelijkheid zijn in de figuur de BOL en BBL niveaus samengevoegd en worden alleen vervolgtrajecten met een aandeel van ten minste 5% opgenomen.

Van het AVO stroomt het overgrote deel door naar een vervolgopleiding. Van de totale groep HAVO respondenten is 82% doorgestroomd naar een HBO opleiding. Van de VWO-ers is 18% naar het HBO gegaan en heeft het merendeel, 73%, voor een studie in het WO gekozen. Van de gediplomeerde VMBO respondenten gaat 8% niet verder met een vervolgopleiding. Deze 8% verlaat het onderwijs dus zonder een startkwalificatie verkregen te hebben. Dit wil overigens niet zeggen dat deze schoolverlaters voorgoed verloren zijn voor het onderwijs, ze zijn alleen niet direct na het behalen van hun VMBO diploma doorgestroomd naar een vervolgstudie. De doorstroom van VMBO naar HAVO is volgens de figuur kleiner dan 5%. Hier is mogelijk sprake van een lichte onderschatting, omdat scholieren die binnen dezelfde middelbare school doorstromen van VMBO naar HAVO iets minder zouden kunnen responderen dan degenen die naar een andere instelling gaan.

Figuur 1.9
Kwalificerende vervolgotrajecten na het verlaten van de opleiding

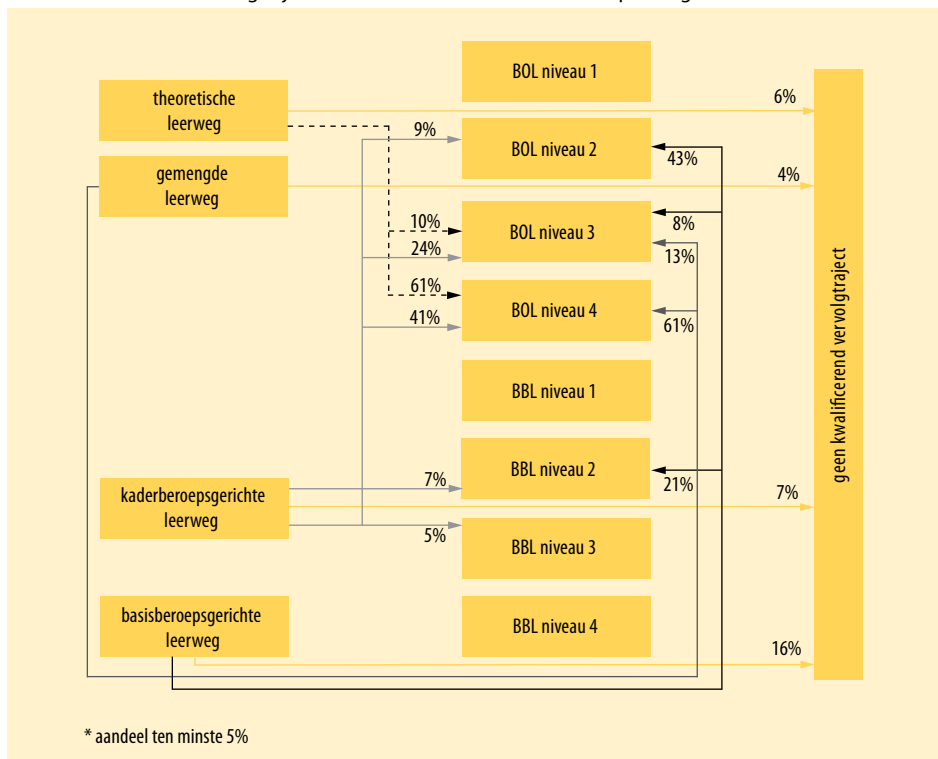
Van de BOL respondenten geeft 55% aan begonnen te zijn aan een nieuwe opleiding. Bij de BBL is dit 28%. Van de totale groep BOL gediplomeerden kiest 29% voor een studie in het HBO, terwijl zo'n 17% binnen de BOL blijft verder leren. Van de BBL-ers die verder leren blijft het merendeel een duaal traject volgen op MBO niveau. In het hoger onderwijs gaat ongeveer één derde van de respondenten verder met een opleiding, waarvan het merendeel verder gaat met een opleiding op een hoger niveau. Het gaan volgen van een nieuwe studie wil overigens niet zeggen dat men zich niet aanbiedt op de arbeidsmarkt.

De groep schoolverlaters en afgestudeerden waar dit hoofdstuk op gebaseerd is heeft tijdens hun laatste studiejaar (2006/2007), of er vlak na, een beslissing genomen over het al dan niet gaan volgen van een vervolgopleiding. De vraag is of studiekeuzers rekening houden bij hun keuze met de economische situatie in het algemeen en die op de arbeidsmarkt in het bijzonder. De studiekeuze van deze groep schoolverlaters is echter nog gemaakt in een tijd dat er nog geen sprake was van een economische crisis. Of, en zo ja in hoeverre, de economische situatie van invloed is op het studiekeuze gedrag is het centrale onderwerp in hoofdstuk 3.

Mede met het oog op het al dan niet verkrijgen van een startkwalificatie is de doorstroom van het VMBO naar het MBO een belangrijke peiler in het Nederlandse onderwijsstelsel. Daarbij speelt niet alleen de vraag of men voor een kwalificerend vervolgotraject kiest een belangrijke rol, maar ook, indien dit vervolgotraject in het MBO plaatsvindt, voor welk niveau men kiest. Figuur 1.10 laat voor de VMBO-schoolverlaters het percentage zien dat voor een

bepaald niveau in het MBO heeft gekozen. Omdat de doorstroom naar een bepaald MBO niveau minder aan de opleidingssector gebonden is maar meer aan het niveau onderscheiden we daarbij niet de sectoren in het VMBO maar de leerwegen.

Figuur 1.10
Kwalificerende MBO-vervolgtrajecten na het verlaten van de VMBO-opleiding

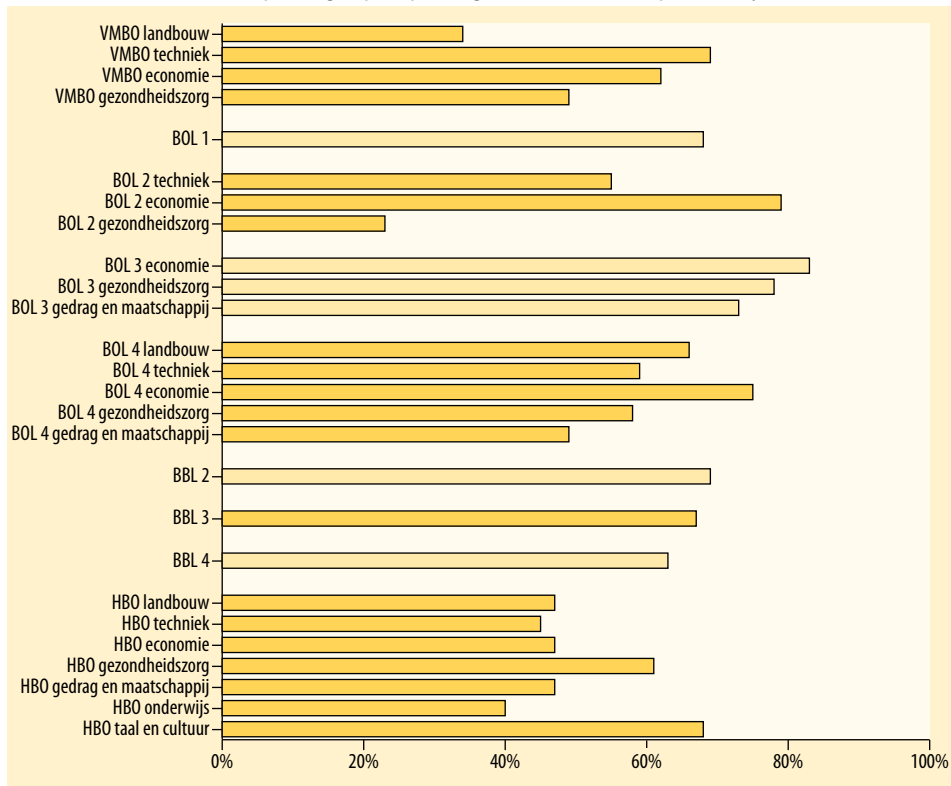
De gediplomeerden van de VMBO basisberoepsgerichte leerweg gaan het minst vaak verder met een nieuwe opleiding, 16% van hen gaat geen vervolgstudie doen, bij uitstroom van de andere leerwegen liggen deze percentages aanzienlijk lager. Voor alle vier leerwegen geldt overigens dat in vergelijking met het vorig meetjaar het percentage dat geen kwalificerend vervolgtraject gaat volgen gedaald is. Van de verder lerende VMBO uitstroom met een basisberoepsgerichte opleiding, het laagste VMBO niveau, gaat 43% een BOL niveau 2 opleiding volgen, 21% kiest voor een niveau 2 opleiding in het MBO duale onderwijs. De gediplomeerden van de kaderberoepsgerichte leerwegen en de gemengde leerwegen vinden in overgrote meerderheid hun weg naar de BOL niveau 3 en 4 opleidingen. Dit geldt ook voor de mensen die een VMBO-tl diploma op zak hebben.

Voor onderwijssectoren is het daarnaast eveneens relevant om te weten in hoeverre de gekozen vervolgtrajecten binnen dezelfde opleidingsrichting liggen. Een onderwijsinstelling dient rekening te houden met de mate waarin bijvoorbeeld de instroom van een bepaalde opleiding uit dezelfde sector afkomstig is. Voor bijvoorbeeld een BOL techniek opleiding is het belangrijk om te weten in hoeverre de beginnende studenten een technische achtergrond

hebben. Dit speelt met name een grote rol bij opleidingen met weinig instroomvereisten. Iedere opleiding is daarnaast een voorbereiding op een eventueel vervolg in het onderwijs en dient er dus ook aan de uitstroomzijde rekening mee te houden hoe groot de doorstroom naar verwante opleidingen is.

Figuur 1.11 laat zien in hoeverre de verder lerende schoolverlaters kiezen voor een vervolgopleiding in dezelfde opleidingsrichting als de afgesloten opleiding. Bij de VMBO schoolverlaters is dit bij iets meer dan de helft van de respondenten het geval. In het MBO is wat vaker (63%) sprake van doorstroom binnen dezelfde onderwijssector. Het zijn met name de schoolverlaters met een opleiding in de sector economie die vaak binnen dezelfde richting blijven met hun vervolgstudie. In het HBO is in iets minder dan de helft van de gevallen sprake van doorstroom naar een verwante opleidingsrichting. Het komt het vaakst voor bij de sector HBO taal en cultuur. Uit de figuur blijkt dat er binnen onderwijsniveaus wel nog al wat verschillen zitten tussen de sectoren. Zo gaat slechts 23% van de BOL niveau 2 gezondheidszorg schoolverlaters naar een verwante vervolgstudie terwijl dit onder de schoolverlaters van BOL niveau 2 economie bijna 80% is.

Figuur 1.11
Doorstroom naar verwante opleidingen per opleidingssector in het beroepsonderwijs

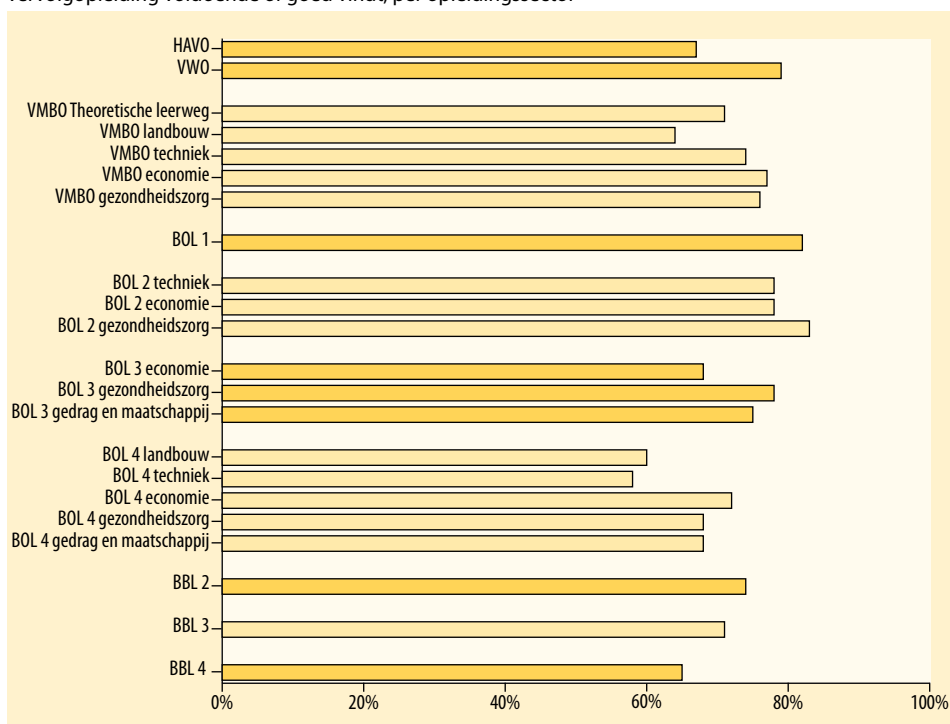

Aan de verder lerende schoolverlaters is gevraagd aan te geven wat ze vinden van de aansluiting tussen hun gevolgde opleiding en hun vervolgstudie. Dit omdat het doorstromen naar

een vervolgopleiding in dezelfde onderwijssector niet automatisch hoeft te betekenen dat de aansluiting tussen de gevolgde - en de vervolgopleiding goed is. Zo hoeft de aansluiting tussen twee opleidingen uit verschillende onderwijssectoren ook niet per definitie slecht te zijn. In figuur 1.12 staan de percentages van de verder lerende schoolverlaters vermeld die de aansluiting tussen de afgeronde- en de vervolgopleiding goed of voldoende vinden. Vanwege de geringe doorstroom vanuit het hoger onderwijs naar regulier vervolgonderwijs en het feit dat de allocatiefunctie van het hoger onderwijs niet gericht is op vervolgonderwijs is de betreffende vraag niet aan HBO en WO afgestudeerden voorgelegd.

Figuur 1.12

Percentage van de verder lerende schoolverlaters dat de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en de vervolgopleiding voldoende of goed vindt, per opleidingssector

Bijna driekwart van alle schoolverlaters die een vervolgopleiding zijn gaan volgen vindt de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en deze vervolgstudie redelijk tot goed. Binnen het AVO vinden de HAVO schoolverlaters deze aansluiting minder goed dan de VWO schoolverlaters, hoewel bij het HAVO nog steeds sprake is van 67% van de respondenten die de aansluiting als redelijk of goed beoordelen. Van de VMBO schoolverlaters zijn het met name de mensen met een VMBO landbouw opleiding die het minst te spreken zijn over de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en de vervolgopleiding. Bij zowel BOL als BBL valt op dat het oordeel over een goede aansluiting afneemt naarmate het gevolgde onderwijsniveau toeneemt. Zo is bijvoorbeeld op BOL niveau 1 82% tevreden over de aansluiting terwijl dit op BOL niveau 4 nog maar geldt voor gemiddeld 67% van de cases. Voor alle onderwijsniveaus geldt overigens dat de cijfers vergelijkbaar zijn met de resultaten van afgelopen meetjaar.

Rendement

Zoals reeds eerder ter sprake is gekomen is één van de functies van het onderwijs het voorbereiden van leerlingen op een eventueel vervolgtraject in het onderwijs. Om het rendement hiervan te meten, kijken we naar het percentage dat op het moment van enquêteren (ongeveer anderhalf jaar na het behalen van het diploma) in de vervolgopleiding bevorderd is naar het tweede leerjaar/studiejaar en het percentage dat de vervolgopleiding op het moment van de enquête weer heeft verlaten of van studie is gewisseld. Een grote uitval in het vervolgonderwijs kan duiden op een gebrekkige aansluiting. Deze gebrekkige aansluiting kan meerdere oorzaken hebben. Zo kan het curriculum van één of beide opleidingen niet passend (genoeg) zijn. Daarnaast kan er sprake zijn van een gebrekkige studiekeuzevoorlichting of kan de arbeidsmarkt veel mogelijkheden bieden.

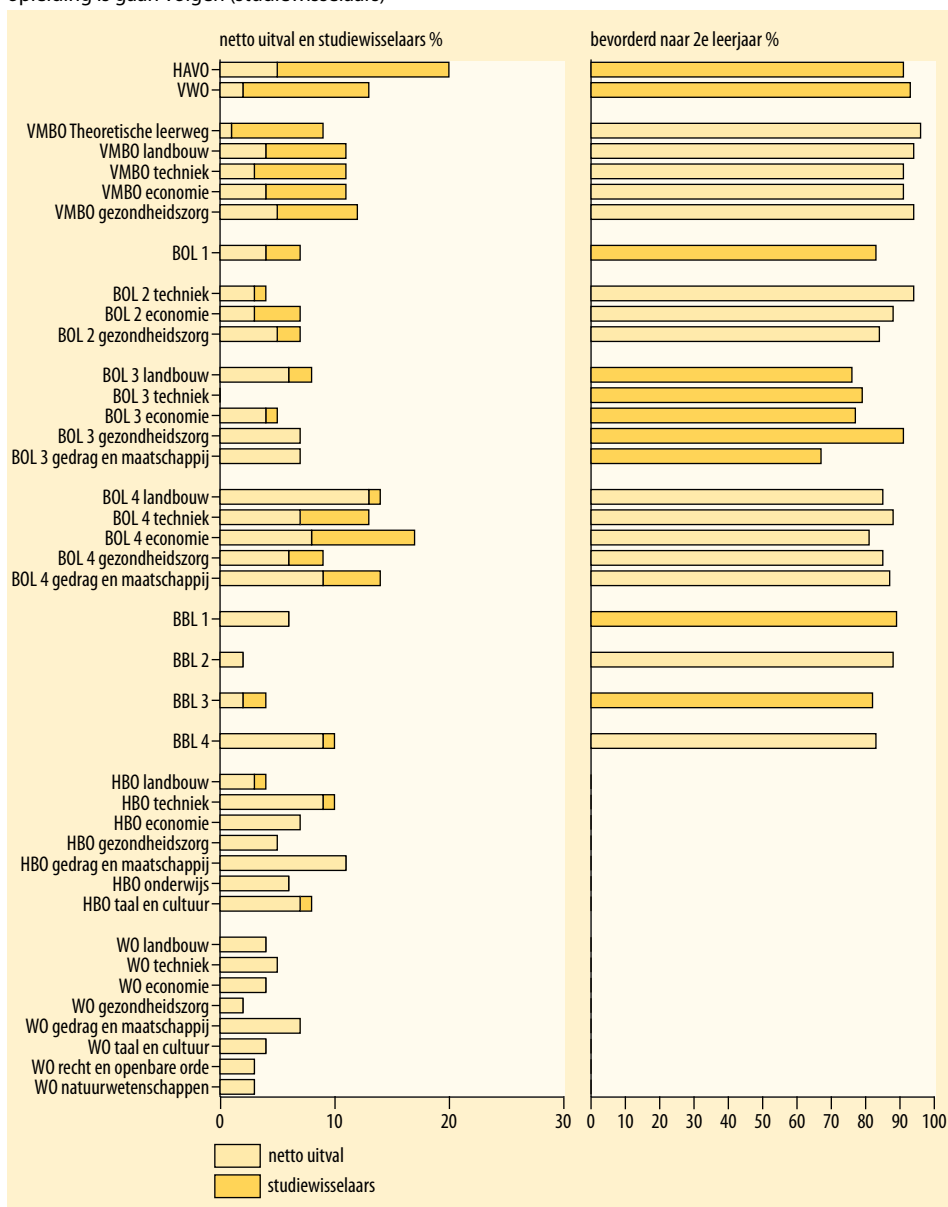
In figuur 1.13 staat het aandeel verder lerende schoolverlaters die de vervolgopleiding voortijdig verlaten hebben zonder direct aan een nieuwe studie begonnen te zijn (de netto uitval) alsmede het aandeel dat van studie gewisseld is. In de figuur staat eveneens welk deel van de verder lerende schoolverlaters bevorderd is naar het tweede leerjaar en met andere woorden dus succesvol bezig is met de vervolgstudie.

In totaal geeft 11% van de verder lerende schoolverlaters aan gestopt te zijn met de aanvankelijk gekozen vervolgopleiding. Van alle onderwijsniveaus zijn het de Havisten die het vaakst voortijdig stoppen met de vervolgopleiding, namelijk zo'n 20%. Bij de schoolverlaters van vrijwel alle andere onderwijsniveaus liggen deze percentages aanzienlijk lager. Bij het VMBO en het MBO-BOL is dit rond de 10%, bij het HBO 7% en het WO en het MBO-BBL rond de 4%. Wellicht nog belangrijker dan het percentage 'afhakkers' vlak na aanvang van de vervolgstudie is het percentage van hen dat ook niet aan een andere studie begonnen is. Met andere woorden welk deel van deze uitvallers zijn studiewisselaars en welk deel heeft op het enquêtemoment echt het onderwijs verlaten? Het gaat dus niet alleen om de hoogte van de bruto uitval maar met name om de netto uitval. Van de 11% van de met de vervolgopleiding gestopte schoolverlaters is gelukkig gemiddeld zo'n 7%-punten studiewisselaar, dat wil zeggen iemand die nog niet uit het vervolgonderwijs verdwijnt maar in eerste instantie een verkeerde studiekeuze lijkt te hebben gemaakt. Er is relatief vaak sprake van echte uitval bij doorstromers vanuit BOL niveau 4 landbouw, de beide BBL niveau 4 sectoren en de sectoren HBO techniek en gedrag en maatschappij. De relatief grote uitval onder de Havisten (20%) blijkt voor een groot deel uit studiewisselaars te bestaan: de netto uitval in deze groep blijkt uiteindelijk 5% te zijn.

In hoeverre de groep die niet voortijdig met de opleiding stopt succesvol is kan afgemeten worden aan de hand van de vraag of men bevorderd is naar het tweede leerjaar of niet. Aangezien deze vraag minder relevant is voor afgestudeerden uit het hoger onderwijs is deze vraag niet aan hen voorgelegd. De schoolverlaters van het voortgezet onderwijs doen het wat betreft dit aspect het beste. Gemiddeld is 93% van hen bevorderd naar het tweede leerjaar. Van de andere onderwijsniveaus hebben de schoolverlaters van BOL niveau 3 het meest moeite met hun vervolgstudie. Van hen geeft 78% aan bevorderd te zijn naar leerjaar 2.

Figuur 1.13

Percentage van de verder lerende schoolverlaters dat bevorderd is naar het tweede leerjaar/studiejaar, percentage dat de vervolgopleiding voortijdig heeft verlaten (netto uitval) en het percentage dat andere opleiding is gaan volgen (studiewisselaars)

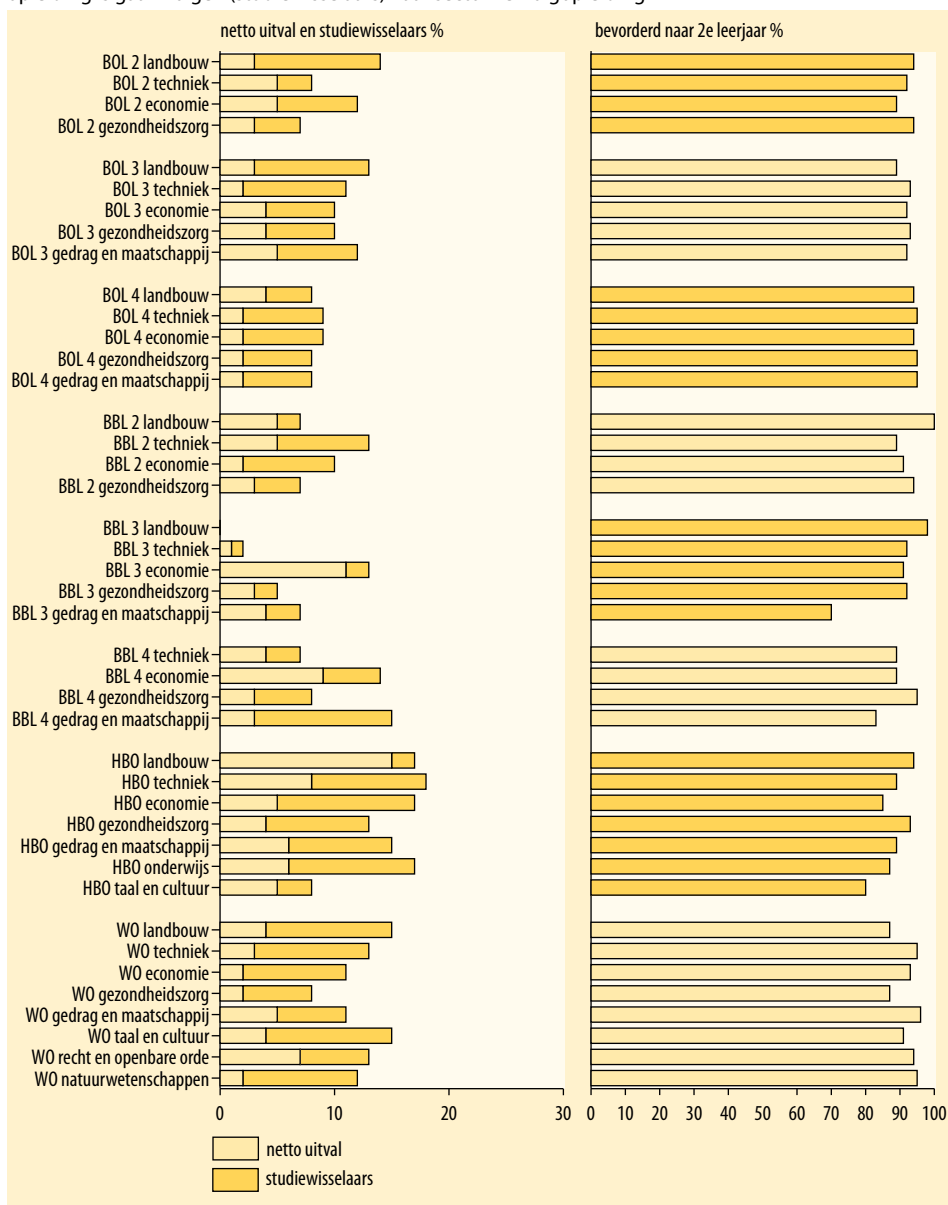

Op basis van de schoolverlatersonderzoeken is het eveneens mogelijk om te kijken welke vervolgstudies de grootste slaagkans hebben en de grootste uitval. De cijfers in figuur 1.14 geven hiervan een indicatie. In tegenstelling tot alle andere figuren in dit hoofdstuk zijn de cijfers in figuur 1.14 niet gepresenteerd naar de sector van de afgesloten opleiding maar naar

die van de vervolgopleiding. Ook hier wordt een onderscheid gemaakt tussen de netto uitval en het percentage studiewisselaars.

Figuur 1.14

Percentage van de verder lerende schoolverlaters dat bevordert is naar het tweede leerjaar/studiejaar, percentage dat de vervolgopleiding voortijdig heeft verlaten (netto uitval) en het percentage dat andere opleiding is gaan volgen (studiewisselaars) naar sector vervolgopleiding

Alhoewel het bijvoorbeeld uit kostenoverwegingen voor een individuele onderwijssector van belang is om geen hoge uitval te hebben, is het op macroniveau relevant hoeveel van deze uitval

voor het onderwijs verloren gaat. Omdat de instroom in niveau 1 opleidingen van het MBO niet alleen vanuit de gediplomeerde uitstroom van het VMBO plaatsvindt, maar ook voor een belangrijk deel betrekking heeft op ongediplomeerde uitstroom van het VMBO, kunnen we op basis van onze cijfers geen representatieve schatting geven van het rendement in deze opleidingen. Deze zijn dan ook niet in figuur 1.14 opgenomen. De vraag over het bevorderd zijn naar het tweede leerjaar van de vervolgopleiding is ook niet gevraagd aan de afgestudeerden uit het hoger onderwijs. Het rendement in het hoger onderwijs heeft dan ook alleen betrekking op de doorstroom vanuit VWO, HAVO en MBO.

Uit figuur 1.14 blijkt dat met name in het hoger onderwijs het percentage dat stopt met de opleiding vrij hoog is, in het HBO zelfs 16%. Alleen de HBO sectoren gezondheidszorg en taal en cultuur doen het ten opzichte van de andere HBO sectoren redelijk goed wat uitval betreft. Dit hoge percentage uitvallers in het HBO verklaart waarom onder de Havisten het percentage dat met de vervolgopleiding stopt zo hoog is. 82% van hen stroomt in eerste instantie door naar het HBO. Binnen het MBO blijken met name bij de BOL niveau 3 en de BBL niveau 4 opleidingen weinig mensen te zijn die met de opleiding stoppen. Wanneer rekening gehouden wordt met het percentage studiewisselaars zijn de verschillen over het gehele onderwijsveld kleiner. Het HBO blijft echter de onderwijssoort met de hoogste echte 'uitval'. Tussen de BOL en BBL opleidingen zijn er slechts kleine verschillen, alleen de BBL niveau 3 en 4 opleidingen kennen een relatief grote groep uitvallers. Wanneer gekeken wordt welk deel van de verder lerende schoolverlaters bevorderd is naar het tweede leerjaar doet ook nu het hoger beroepsonderwijs het minder goed. Over alle onderwijsniveaus zijn de verschillen relatief klein. De BOL niveau 3 opleidingen kennen daarbij het laagste percentage niet bevorderden (5%).

Tevredenheid achteraf

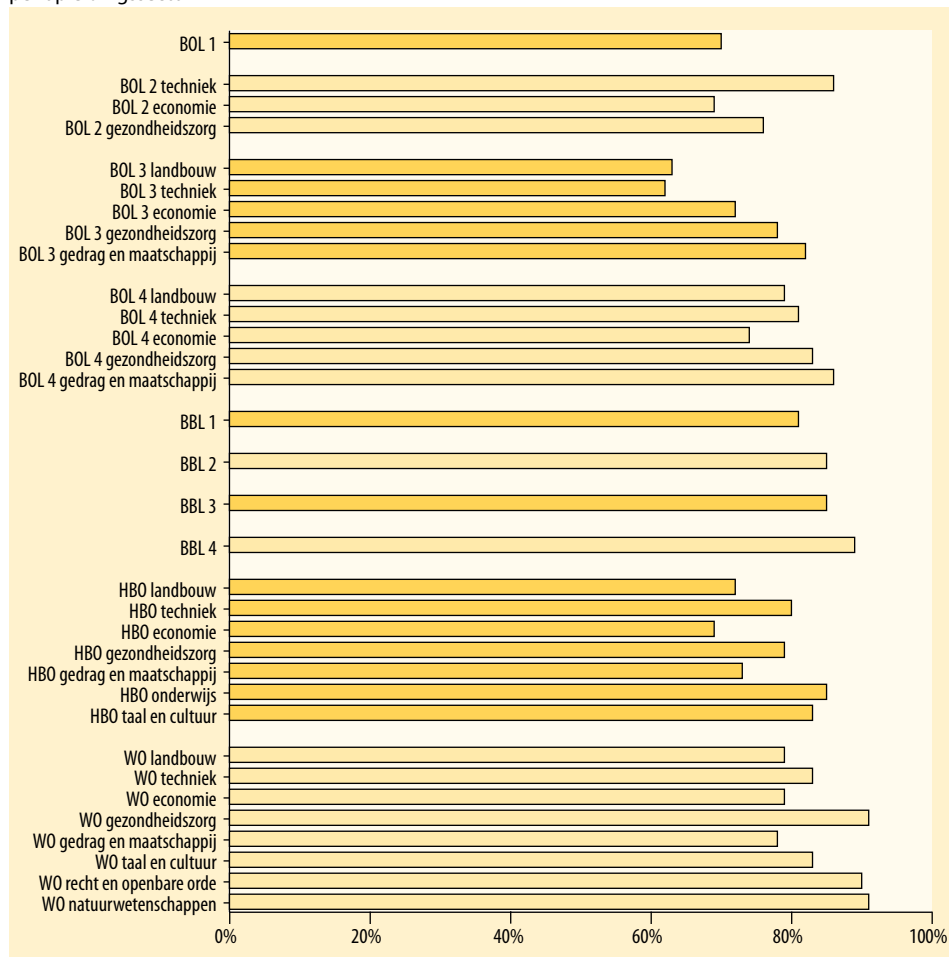
In figuur 1.15 is het percentage verder lerende schoolverlaters weergegeven dat de afgesloten opleiding, achteraf gezien, opnieuw zou volgen. Hierbij gaat het alleen om schoolverlaters van het MBO en het hoger onderwijs. Deze schoolverlaters hebben gekozen voor een vervolgstudie maar hadden, met hun al behaalde kwalificatie, ook naar de arbeidsmarkt kunnen gaan. Formeel gezien geldt dit niet voor de MBO niveau 1 opleidingen, maar de cijfers zijn voor de volledigheid wel in de figuur opgenomen. Daarnaast is er bij schoolverlaters van het voortgezet onderwijs vanwege de leerplicht minder sprake van een echte keuze. Er dient opgemerkt te worden dat het, evenals in alle andere figuren in dit hoofdstuk, gaat om het oordeel van de gediplomeerde uitstromers. De niet gediplomeerden zullen ongetwijfeld minder positief in hun oordeel zijn.

Gemiddeld zouden 8 van de 10 schoolverlaters c.q. afgestudeerden achteraf gezien opnieuw kiezen voor de door hen afgeronde opleiding. De BBL schoolverlaters en de WO afgestudeerden zijn hierbij het meest tevreden met 85% respectievelijk 84%. De uitstroom van BOL (77%) en HBO (75%) heeft iets meer spijt van de destijds gekozen studie. Binnen de BOL doen de niveau 4 opleidingen het goed met 80% en de niveau 1 opleidingen het minder goed met 70%. Eenzelfde verhouding met betrekking tot de tevredenheid als het gaat om de hogere niveau opleidingen versus de lagere niveau opleidingen is terug te vinden binnen de BBL. Binnen de BOL doen de niveau 3 landbouw en techniek opleidingen het relatief minder

goed. Binnen de BBL zijn de schoolverlaters met een niveau 2 economie opleiding het minst tevreden; de niveau 2 gezondheidszorg gediplomeerden zijn juist het meest tevreden.

Figuur 1.15

Percentage verder lerende schoolverlaters dat de afgesloten opleiding achteraf gezien opnieuw zou volgen, per opleidingssector

Evenals verleden jaar zijn de afgestudeerde leraren binnen het HBO het meest tevreden. Aangezien zij bij aanvang van de studie een duidelijk beeld hebben van het uiteindelijke beroep dat ze zullen gaan uitoefenen, is het niet verwonderlijk dat degenen die de opleiding helemaal afmaken tevreden zijn over de door hen gemaakte studiekeuze. Onder de WO afgestudeerden zijn het de sectoren gezondheidszorg en natuurwetenschappen (beide 91%) waarvan de oud studenten het meest tevreden zijn.

1.5 Intrede op de arbeidsmarkt

Het onderwijs wordt geacht leerlingen kennis en vaardigheden bij te brengen die ze nodig hebben bij het betreden van de arbeidsmarkt. De vorige paragraaf richtte zich op de verder lerende schoolverlaters, in deze paragraaf staat de groep centraal die de arbeidsmarkt betreden heeft. Aan de hand van de oordelen van de schoolverlaters en hun baankenmerken wordt een indicatie verkregen over de allocatiefunctie van het onderwijs voor zover het de doorstroom naar de arbeidsmarkt betreft. Zowel de doeltreffendheid als de doelmatigheid (extern rendement) komen aan bod. De groep schoolverlaters die daarbij centraal staat bestaat uit de gediplomeerde schoolverlaters die op het moment van ondervraging tot de beroepsbevolking worden gerekend en die tevens aangeven dat hun maatschappelijke positie *niet* scholier of student is. Deze laatste voorwaarde geldt om te voorkomen dat studenten met bijbaantjes in de analyses terecht komen.

De schoolverlaters van het HAVO en VWO worden in deze paragraaf niet meegenomen. Dit omdat slechts een klein deel van hen doorstroomt naar de arbeidsmarkt en het AVO feitelijk ook niet bedoeld is als voorbereidend onderwijs voor de arbeidsmarkt. De gegevens die nodig zijn voor deze paragraaf zijn daarnaast voor een groot deel niet beschikbaar voor deze groep omdat de AVO vragenlijst meer gericht is op het vervolgtraject in het onderwijs. Schoolverlaters die slagen voor het VMBO examen en schoolverlaters die slagen voor een BOL of BBL niveau 1 examen zijn weliswaar formeel gediplomeerd maar vallen onder de definitie⁸ van de voortijdige schoolverlaters indien ze doorstromen naar de arbeidsmarkt. Omdat ze niet beschikken over een startkwalificatie worden ze niet geacht de arbeidsmarkt te betreden. Omdat echter een niet onbelangrijk deel wel doorstroomt naar de arbeidsmarkt worden ze in de rest van deze paragraaf wel meegenomen.

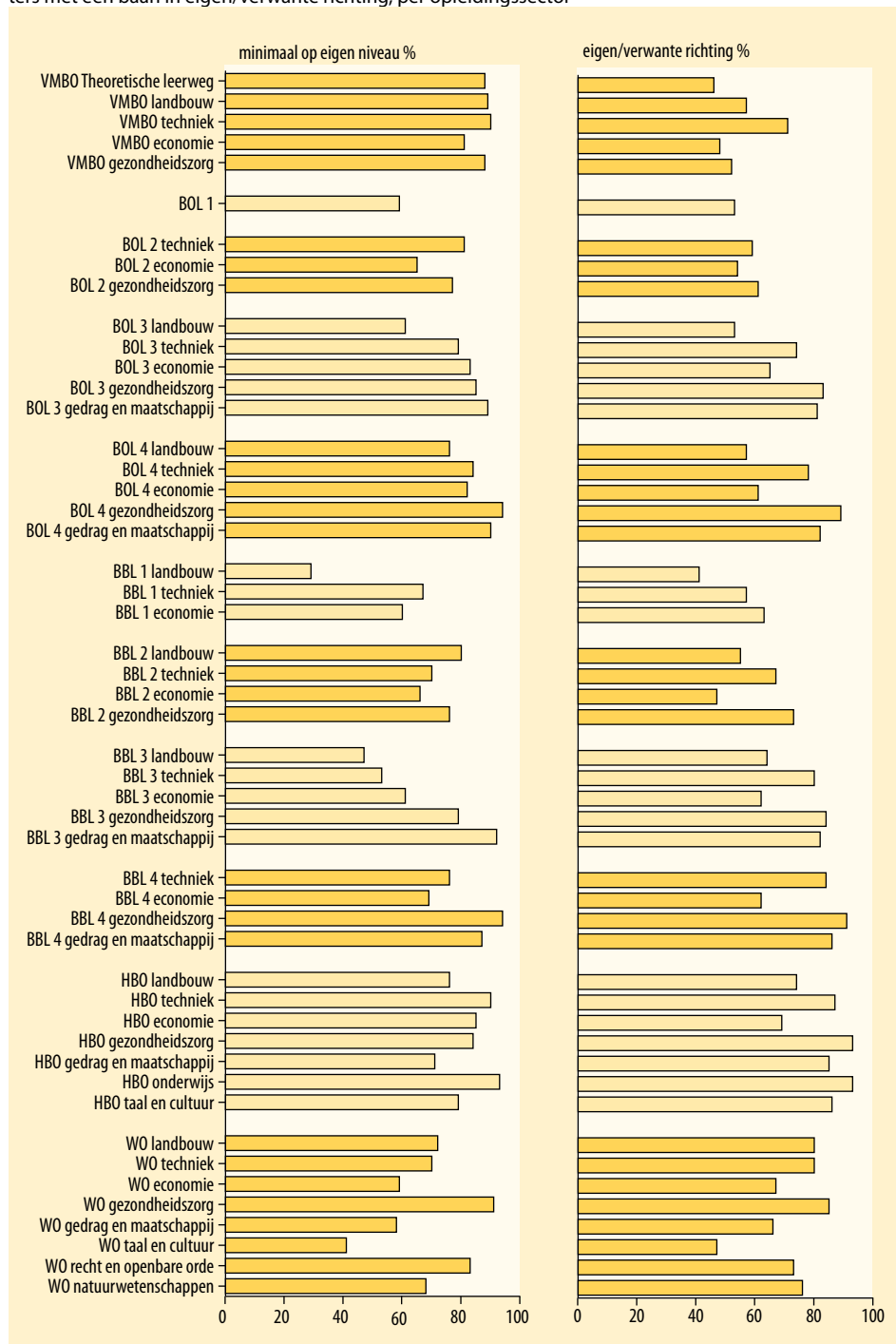
Allocatie

In eerste instantie valt of staat een succesvolle intrede op de arbeidsmarkt met het al dan niet vinden van een baan. De feitelijke werkzaamheden, verantwoordelijkheden en de inhoud van de functie bepalen in hoeverre iemand de mogelijkheid heeft om zijn of haar kennis en vaardigheden te benutten. Daarnaast bepalen de inhoud en het niveau van het werk de financiële vergoeding die hier tegenover staat. Dus niet alleen de werkzekerheid maar ook de kwaliteit van werk heeft invloed op een succesvolle overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt. Beginnende participanten op de arbeidsmarkt zullen vaak in startfuncties terecht komen. Ook voor deze startfuncties geldt dat voor individuen de kwaliteit van het werk toeneemt naarmate de gevonden baan beter aansluit op de gevolgde opleiding voor wat betreft richting en vooral niveau. Figuur 1.16 laat zien hoe goed de betaalde werkzaamheden van schoolverlaters aansluiten bij hun afgeronde opleiding voor zover het (1) het opleidingsniveau en (2) de opleidingsrichting betreft.

8. Volgens de officieel gehanteerde definitie worden de volgende personen tot de groep voortijdige schoolverlaters gerekend: jongeren tussen de 12 en 23 jaar die zonder startkwalificatie (een diploma op minimaal HAVO- of MBO2-niveau) ten minste een maand zonder geldige reden hebben verzuimd om onderwijs te volgen en/of niet meer bij een onderwijsinstelling als deelnemer staan ingeschreven.

Figuur 1.16

Percentage werkzame schoolverlaters met een baan op minimaal eigen niveau en percentage schoolverlaters met een baan in eigen/verwante richting, per opleidingssector

Van alle schoolverlaters heeft driekwart een baan op minimaal het eigen (onderwijs-) niveau. Van de werkende VMBO uitstroom geeft maar liefst 88% aan een baan op minimaal eigen niveau te hebben. Dit kan verklaard worden door het feit dat er weinig banen zijn waarvoor het vereiste opleidingsniveau lager is dan VMBO. In die zin is het percentage op niveau werkenden van het VMBO niet echt vergelijkbaar met dezelfde percentages van de andere onderwijsniveaus. Van de gediplomeerde BOL schoolverlaters vindt zo'n 80% een baan op minmaal eigen niveau. Bij de BBL is dit 70%. Voor zowel de BOL als de BBL geldt dat de schoolverlaters met de korte, lagere niveau opleidingen (niveau 1 of 2) minder vaak werk op eigen niveau hebben dan hun jaargenoten met een diploma van hogere, langere MBO opleidingen (niveau 3 of 4). Opvallend is verder het verschil in percentage werkzamen op minimaal eigen niveau tussen de BBL niveau 3 opleidingen (65%) en de BBL niveau 4 opleidingen (84%). Het lijkt er op dat hier het 1 jaar langer volgen van onderwijs duidelijk voordelen heeft als het gaat om het vinden van passend werk.

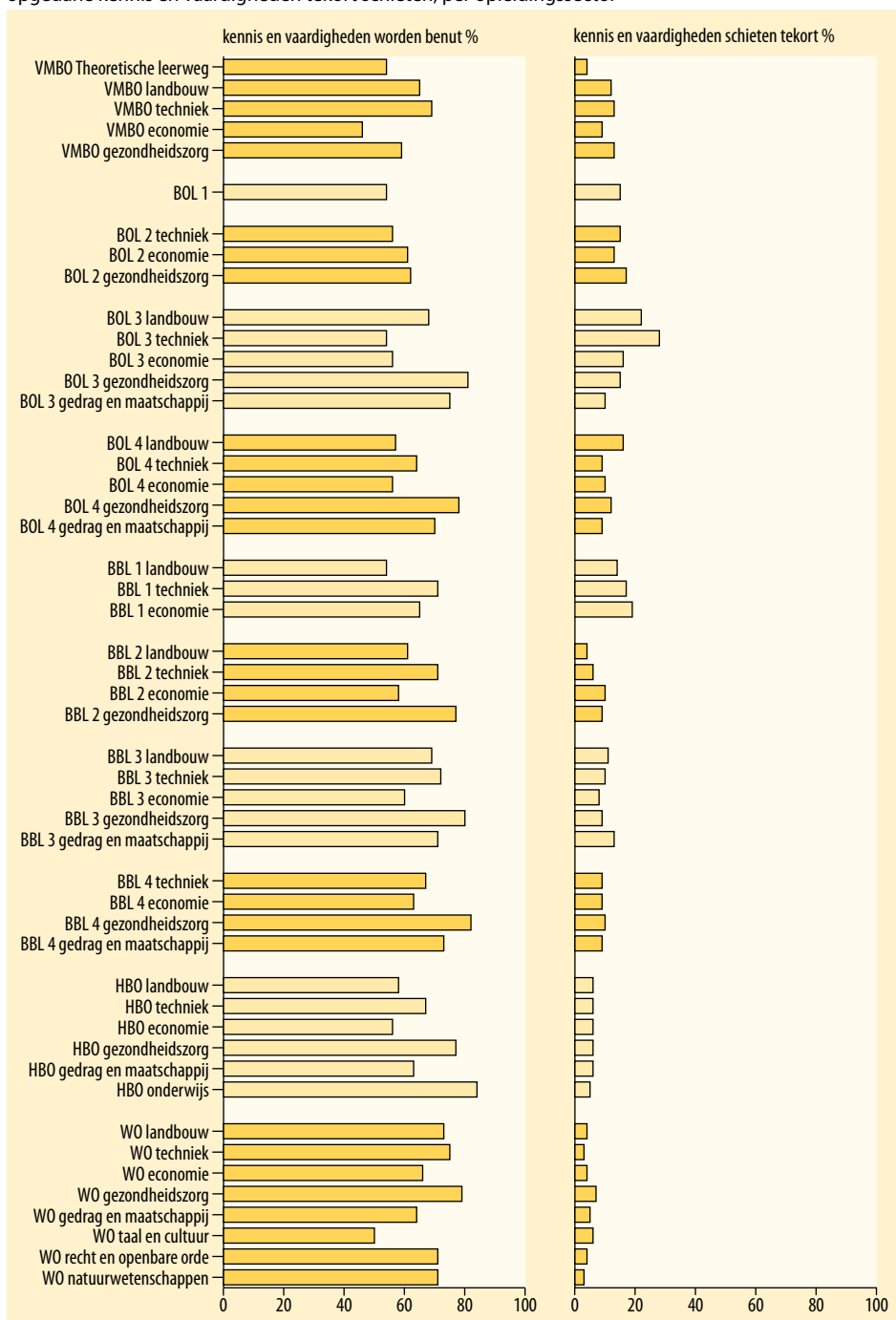
Het hoger onderwijs laat een gemengd beeld zien. De HBO afgestudeerden hebben heel vaak een functie op eigen niveau, namelijk 83% terwijl de WO afgestudeerden duidelijk meer moeite hebben met het vinden van werk op aansluitend niveau: 67% van hen geeft aan op (minimaal) eigen niveau te werken. Met name de WO sectoren taal en cultuur, gedrag en maatschappij en economie blijven wat deze indicator betreft wat achter.

Behalve het niveau is ook de richting van de gevonden functie van belang voor de kwaliteit van het werk. In de vragenlijst is gevraagd om aan te geven wat de door de werkgever vereiste opleidingsrichting is. Deze vereiste opleidingsrichting zegt iets over de mate waarin de gediplomeerde werkzaamheden verricht die binnen het beroependomein vallen waarvoor hij of zij is opgeleid. Van dit 'eigen' beroependomein is sprake wanneer voor de functie de eigen opleidingsrichting of een daaraan verwante opleidingsrichting vereist is. In de regel betekent het dat het werken binnen een beroependomein de kans vergroot dat de door het onderwijs aangeleerde kennis en vaardigheden beter benut zullen worden. Voor onderwijsinstellingen zelf is het eveneens van belang dat afgestudeerden terecht komen in beroepen waarvoor men ze heeft opgeleid. Dit laatste zal zeker gelden voor de meer beroepsgerichte opleidingen in bijvoorbeeld de sector gezondheidszorg.

Ongeveer 70% van alle schoolverlaters werkt in een functie waarvoor de eigen of een verwante opleidingsrichting vereist is. De VMBO schoolverlaters zijn het minst vaak werkzaam binnen het eigen beroependomein. Zowel de BOL als de BBL gediplomeerden werken in 70% van de gevallen in de eigen richting. Hierbij zijn het de schoolverlaters van de lagere niveaus die het minst vaak werk gevonden hebben dat aansluit wat betreft richting. De meer beroepsgerichte sectoren, gezondheidszorg en gedrag en maatschappij, geven in het MBO de beste garantie voor het vinden van passend werk voor zover het de richting betreft. Dit beroepsgerichte effect van opleidingen zien we ook terug in het hoger onderwijs. In het HBO, waar maar liefst 82% van alle afgestudeerden binnen de eigen richting werkt, zijn het met name de meer beroepsgerichte sectoren die een goede aansluiting hebben met de arbeidsmarkt. De HBO gezondheidszorg en onderwijs gediplomeerden hebben in 93% van de gevallen (werkende afgestudeerden) een baan die aansluit qua richting. In het WO is het eveneens de sector gezondheidszorg waar de beste aansluiting met de arbeidsmarkt wordt gevonden.

Figuur 1.17

Percentage werkzame schoolverlaters dat aangeeft dat in de huidige functie de opgedane kennis en vaardigheden worden benut en percentage werkende schoolverlaters dat aangeeft dat in de huidige baan de opgedane kennis en vaardigheden tekort schieten, per opleidingssector

Naast het niveau en de richting van de gevonden functie is het van belang in hoeverre de verworven kennis en vaardigheden van de gediplomeerde worden benut in zijn of haar functie. Het is niet in het belang van de onderwijsinstelling, noch dat van de schoolverlater, om kennis en vaardigheden aan te leren die feitelijk niet voor het vervullen van passende functies nodig zijn. Van even groot belang is het dat de kennis en vaardigheden niet tekort schieten en er geen kennis en vaardigheden worden gemist. Er is daarom in de schoolverlatersonderzoeken gekeken naar de mate waarin de werkende gediplomeerden in staat zijn om hun opgedane kennis en vaardigheden te benutten en de mate waarin hun kennis en vaardigheden tekort schieten bij de uitoefening van hun werkzaamheden (zie figuur 1.17).

Van de werkende schoolverlaters geeft 66% aan dat de opgedane kennis en vaardigheden in het huidige werk goed benut worden. De verschillen tussen de verschillende onderwijsniveaus zijn gering en variëren van 60% voor het totale VMBO tot 68% voor het WO als geheel. Binnen het VMBO worden de kennis en vaardigheden van de schoolverlaters van de technische opleidingen het best benut (69%), en die van de schoolverlaters met een economische achtergrond het minst (46%). Alhoewel de VMBO gediplomeerden over het hele onderwijsveld de laagste score op dit onderdeel hebben is toch nog een groot deel van hen van mening dat hun kennis en vaardigheden voldoende benut worden. Dat is opmerkelijk aangezien het formeel om voortijdige schoolverlaters gaat en de opleiding feitelijk niet bedoeld is om direct door te stromen naar de arbeidsmarkt.

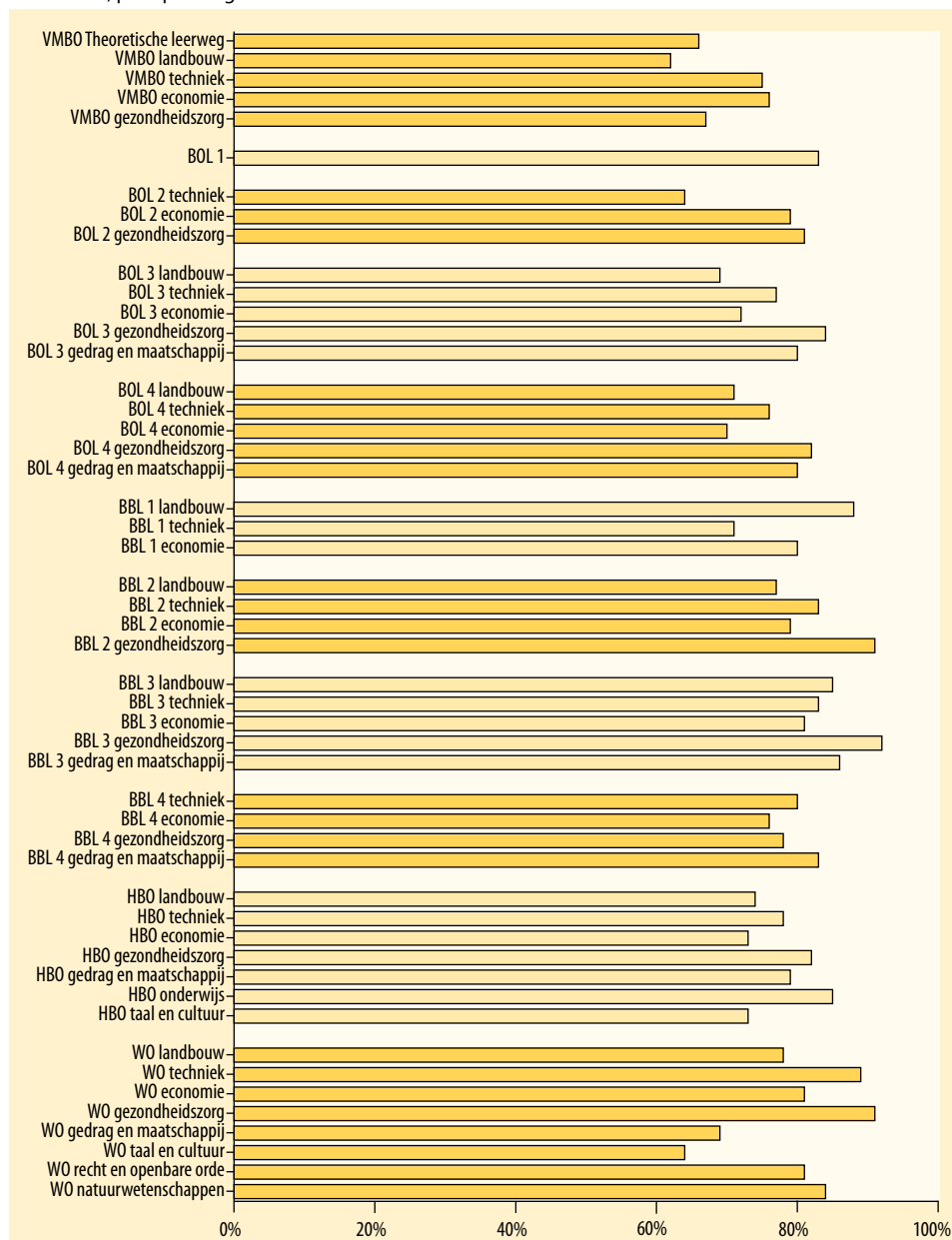
De BBL gediplomeerden geven iets vaker aan dat hun kennis en vaardigheden goed benut worden dan hun BOL jaargenoten. Dit is niet verwonderlijk aangezien er bij de BBL een sterkere koppeling is tussen werk en opleiding dan bij de BOL: het werk maakt zelfs deel uit van de opleiding. Werknemers beginnen soms vanuit een bestaande arbeidsplaats aan een BBL opleiding en het komt vaak voor dat BBL studenten op het moment van het behalen van hun kwalificatie kunnen blijven werken bij het bedrijf waar ze tijdens de BBL opleiding het praktijkdeel hebben volbracht. In het MBO als geheel zijn het vooral de opleidingen uit de sector gezondheidszorg, en in iets mindere mate gedrag en maatschappij, waarvan de gediplomeerden aangeven dat hun kennis en vaardigheden voldoende benut worden. Hetzelfde geldt voor de sectoren in het hoger onderwijs. Evenals naar niveau en richting springen ook hier de HBO leraren er in positieve zin uit. En evenals bij niveau en richting gaat het hierbij met name om de meer beroepsgerichte opleidingen.

Bijna 1 van de 10 werkende gediplomeerden vindt dat zijn of haar kennis en vaardigheden voor de huidige werkzaamheden tekort schieten. Er is sprake van een soort tweedeling. Tot en met het MBO ligt het percentage net boven of onder de 10%. In het hoger onderwijs ligt dit percentage rond de 5%. Binnen het VMBO komen de schoolverlaters van de theoretische leerweg het minst (4%) kennis en vaardigheden tekort bij hun betaalde werkzaamheden. Bij de BOL gediplomeerden is er iets vaker dan bij de BBL gediplomeerden sprake van een gebrek aan kennis en vaardigheden. Voor het hele MBO geldt dat de gediplomeerden van de niveau 1 en 2 opleidingen iets meer competenties missen dan de gediplomeerden met een MBO diploma op niveau 3 of 4. Voor de rest zijn er weinig patronen te ontdekken tussen de verschillende niveaus en sectoren in het MBO. Zowel in het HBO als in het WO liggen de cijfers niet alleen dicht bij elkaar maar zijn ze ook vrij laag.

De geënquêteerden is eveneens gevraagd aan te geven of ze de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en de huidige functie goed, voldoende, matig of slecht vinden. De resultaten van

deze vraag staan in figuur 1.18. De hier gepresenteerde cijfers geven aan welk deel van de betaald werkzame gediplomeerde schoolverlaters de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en de huidige functie goed of voldoende vindt.

Figuur 1.18
Percentage werkzame schoolverlaters dat de aansluiting tussen opleiding en werk als goed of voldoende beoordeelt, per opleidingssector

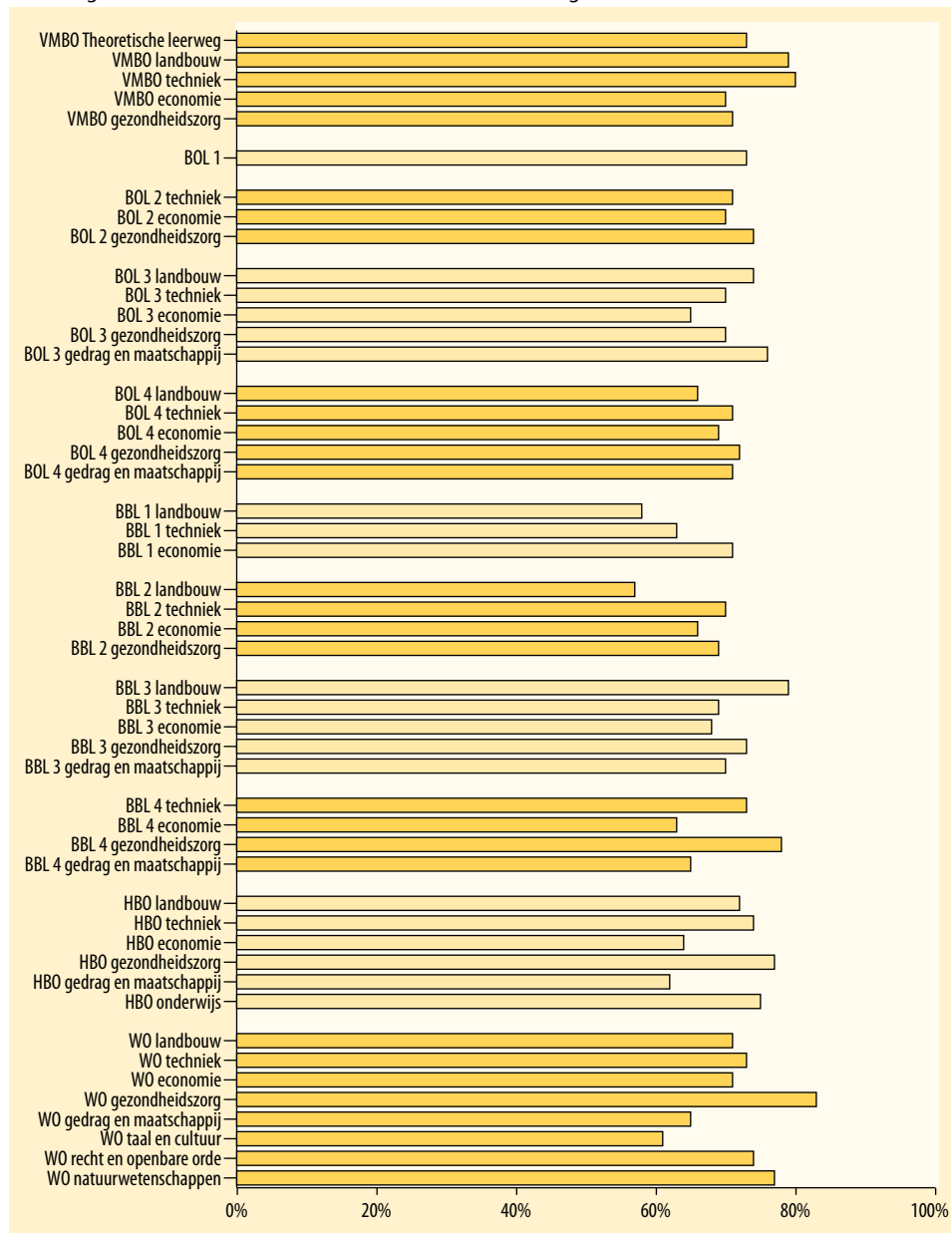
Van de werkende gediplomeerden vindt 80% de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en het werk dat ze verrichten goed of voldoende. Behalve in het VMBO, waar slechts 70% de aansluiting goed of voldoende vindt, liggen de percentages in de overige onderwijsniveaus dicht bij elkaar. Binnen het VMBO zijn het de schoolverlaters met een techniek of economie diploma op zak die het vaakst, drie kwart van hen, tevreden zijn over de aansluiting.

In het MBO zijn de BBL gediplomeerden met 83% iets vaker tevreden dan de BOL gediplomeerden. Zoals al eerder werd vermeld is een mogelijke verklaring de sterkere relatie tussen de opleiding en de arbeidsmarkt in de BBL. Behalve op BBL niveau 1 zijn in het gehele MBO de oud studenten van de gezondheidszorg opleidingen het meest te spreken over de aansluiting tussen hun genoten opleiding en hun baan. Dit ligt in lijn met de eerder besproken resultaten over het hebben van passend werk wat betreft niveau en richting voor deze sector. In zowel het HBO als het WO is 78% van de werkende afgestudeerden van mening dat de aansluiting tussen opleiding en werk goed of voldoende is. Dat de uitstroom van de HBO lerarenopleidingen de aansluiting zeer goed vindt ligt in de lijn der verwachtingen. In het WO zijn er redelijk grote verschillen tussen de onderliggende sectoren. De aansluiting met werk is voor gedrag en maatschappij en taal en cultuur opleidingen niet erg goed. In de WO sectoren techniek en gezondheidszorg is men juist zeer tevreden met de aansluiting.

In figuur 1.19 komt een wat meer subjectieve, maar voor de schoolverlater zelf niet onbelangrijke indicator aan de orde. Er is hen de vraag voorgelegd ‘Hoe tevreden bent u met uw huidige functie?’. 71% van de schoolverlaters is tevreden met de huidige functie. Dit is een iets groter percentage dan afgelopen jaar. De uitkomsten voor de verschillende onderwijsniveaus liggen niet ver uit elkaar. In het HBO en de BBL is men het minst tevreden: 69% is tevreden met de functie. In het VMBO is men het meest tevreden met 75%, maar zoals gezegd zijn de verschillen klein.

In de BBL daalt de tevredenheid naarmate het onderwijsniveau daalt: hoe lager het BBL niveau hoe minder tevreden men is met de huidige functie. Dit patroon doet zich niet voor binnen de BOL, waar de mate van tevredenheid op ieder niveau vrijwel gelijk is. Er zijn binnen de MBO ook verder weinig verschillen tussen de sectoren per onderwijsniveau. Relatief ontevreden zijn de BBL-ers met een landbouw niveau 1 of 2 opleiding: nog geen 6 van de 10 werkenden is tevreden met de gevonden baan. Ook in het hoger onderwijs zijn de verschillen niet groot. In het HBO zijn de afgestudeerden van de sectoren economie (64%), gedrag en maatschappij en taal en cultuur (beide 62%) iets minder vaak tevreden. In het WO geldt dit voor de sectoren taal en cultuur (61%) en gedrag en maatschappij (65%).

Figuur 1.19
 Percentage werkzame schoolverlaters dat tevreden is met huidige functie

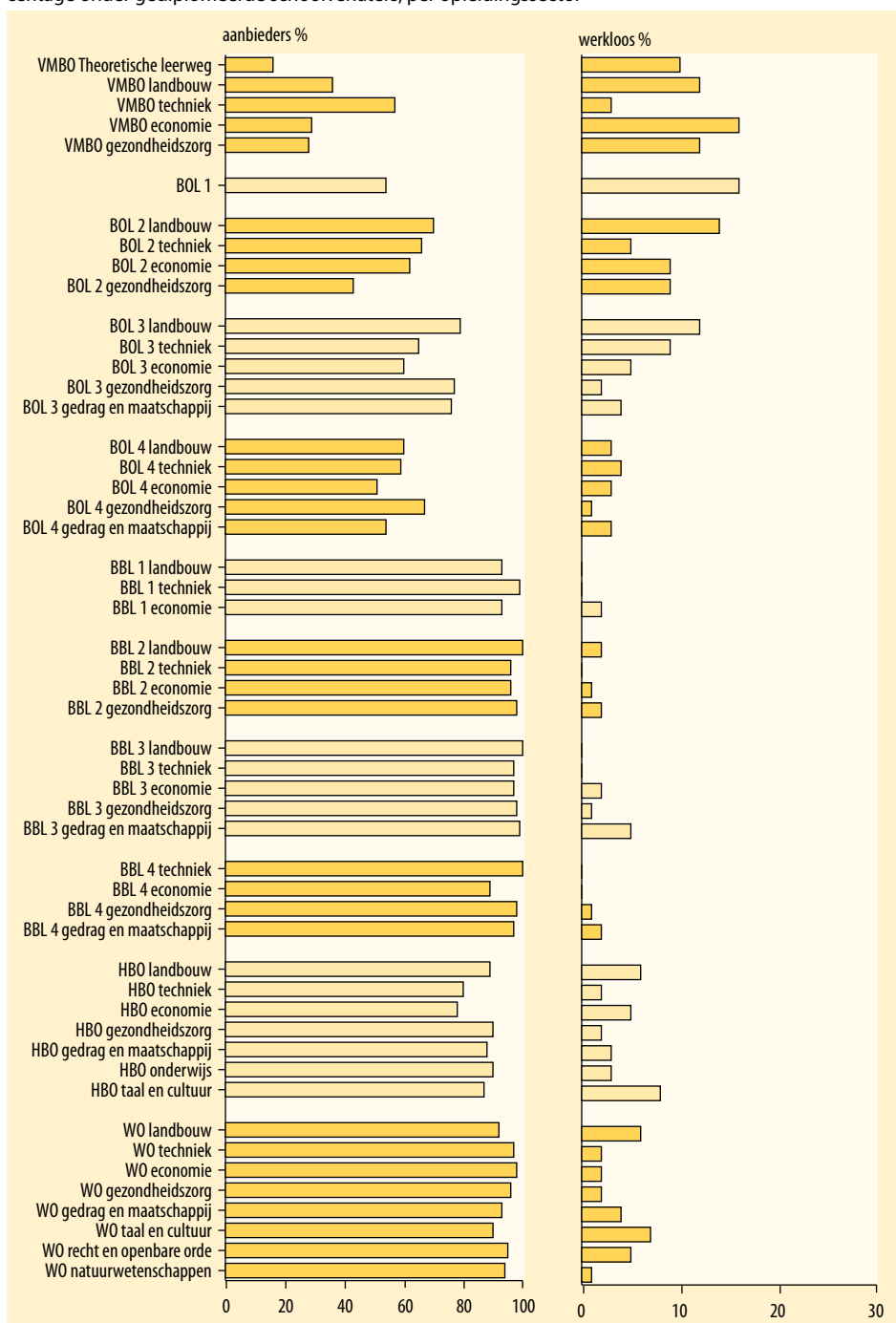

Extern rendement

Om inzicht te krijgen in het extern rendement, de doelmatigheid van het onderwijs met betrekking tot de arbeidsmarkt, wordt in de rest van deze paragraaf een aantal arbeidsmarktindicatoren voor de verschillende onderwijsniveaus naast elkaar gezet.

Figuur 1.20

Percentage gediplomeerde schoolverlaters dat zich aanbiedt op de arbeidsmarkt en werkloosheidspercentage onder gediplomeerde schoolverlaters, per opleidingssector

In figuur 1.20 staat welk deel van de schoolverlaters zich aanbiedt op de arbeidsmarkt en welk deel van deze aanbieders op het moment van enquêteren werkloos is. Zo'n 55% van de gediplomeerde schoolverlaters richt zich na het verlaten van de opleiding op de arbeidsmarkt. Vanwege de verschillende functies van de onderscheiden onderwijssoorten zijn de verschillen in het percentage aanbieders zeer groot. 29% van de VMBO uitstroom richt zich op de arbeidsmarkt. Hierbij dient opgemerkt te worden dat ongeveer 15% dit doet in de vorm van een BBL opleiding. Gezien het feit dat een VMBO diploma geen startkwalificatie is, ligt dit aandeel van 14% dat echt de arbeidsmarkt betreedt nog redelijk hoog. Evenals verleden jaar zijn het met name de VMBO technici die zich aanbieden voor betaalde werkzaamheden. Van de BOL uitstroom biedt zich 59% zich aan en van de BBL uitstroom vrijwel iedereen (97%). Ook de afgestudeerde WO-ers richten zich voor het merendeel (94%) op de arbeidsmarkt. Onder de HBO gediplomeerden ligt dit aandeel iets lager, namelijk 84%.

De doelmatigheid van het onderwijs wordt natuurlijk in eerste instantie bepaald door de vraag of de schoolverlaters die naar de arbeidsmarkt gaan werk hebben gevonden. De totale werkloosheid onder de schoolverlaters is 5%. Dit is 1%-punt meer dan het jaar er voor. De eerste gevolgen van de economische crisis lijken zich met name voor te doen bij de laagste opleidingsniveaus. Onder de VMBO-ers is de werkloosheid gestegen van 6% naar 9%. Behalve bij de schoolverlaters van de VMBO sector techniek heeft de stijging zich in alle VMBO sectoren gemanifesteerd. De werkloosheid onder de BOL gediplomeerden is 5% en wordt met name veroorzaakt door de sterk gestegen werkloosheid onder BOL niveau 1 gediplomeerden (van 10% naar 16%). Dit ondersteunt de gedachtegang dat een BOL niveau 1 opleiding geen geschikte startkwalificatie is. In de BOL geldt dat het werkloosheidspercentage afneemt naarmate het opleidingsniveau stijgt. Op BOL niveau 2 en 3 zijn het met name de landbouw gediplomeerden die moeite hebben met het vinden van werk: 14% respectievelijk 12% van hen heeft op het enquêtemoment (nog) geen werk.

Onder de BBL uitstroom is er vrijwel geen werkloosheid, zeker niet wanneer rekening gehouden wordt met het feit dat er altijd personen tijdelijk werkloos kunnen zijn omdat ze van baan aan het wisselen zijn (frictiewerkloosheid). Ten opzichte van verleden jaar is zowel in het HBO als in het WO de werkloosheid gestegen van 3% naar 4%. Zowel in het HBO als in het WO zijn het met name de afgestudeerden met een taal en cultuur achtergrond die moeite hebben met het vinden van een baan.

Zoals reeds eerder is vermeld, worden in dit hoofdstuk de schoolverlaters en afgestudeerden besproken die in schooljaar 2006/2007 de opleiding verlaten hebben. Zij hebben de arbeidsmarkt betreden in de zomer en herfst van 2007. Op basis van de bovenstaande cijfers lijkt het er op dat in dit meetjaar (najaar 2008) een ommekeer in de trend van dalende werkloosheidscijfers is gekomen (zie ook de trendcijfers in bijlage 3). De afgelopen jaren is over alle onderwijsniveaus sprake geweest van dalende werkloosheidscijfers. Dit jaar is er sprake van een lichte stijging. Deze lichte stijging wordt echter uitsluitend veroorzaakt door een wat forsere stijging van de werkloosheid bij de laagste opleidingsniveaus. Alhoewel deze schoolverlaters dus voor de huidige economische crisis de arbeidsmarkt betreden hebben, lijkt het er dus op dat al wel enige signalen van een dalende economie op te tekenen waren. Volgende meetjaren zullen moeten aantonen hoeveel schade de huidige crisis echt onder de starters gemaakt heeft.

In de hoofdstukken 2 en 4 wordt gekeken in hoeverre een economische recessie van invloed is op de positie van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Wat zijn in een recessie beschermende factoren bij een arbeidsmarktintrede en in hoeverre is een arbeidsmarktintrede tijdens een minder gunstige economische periode van invloed op de latere loopbaan? Deze en andere vragen zullen in deze hoofdstukken nader onderzocht worden.

Uit figuur 1.20 blijkt dat het merendeel van de startende schoolverlaters een baan heeft op het moment van enquêteren. Dit hoeft niet de eerste baan te zijn en men hoeft deze baan ook niet meteen gevonden te hebben. Het percentage werkenden zegt met andere woorden niet alles over hoe soepel de intrede op de arbeidsmarkt verlopen is. In figuur 1.21 staan daarom enige cijfers over de zoekduur naar de eerste baan. In de figuur staat het percentage van de schoolverlaters die 4 maanden of langer werkloos zijn geweest, voordat ze hun eerste baan vonden.

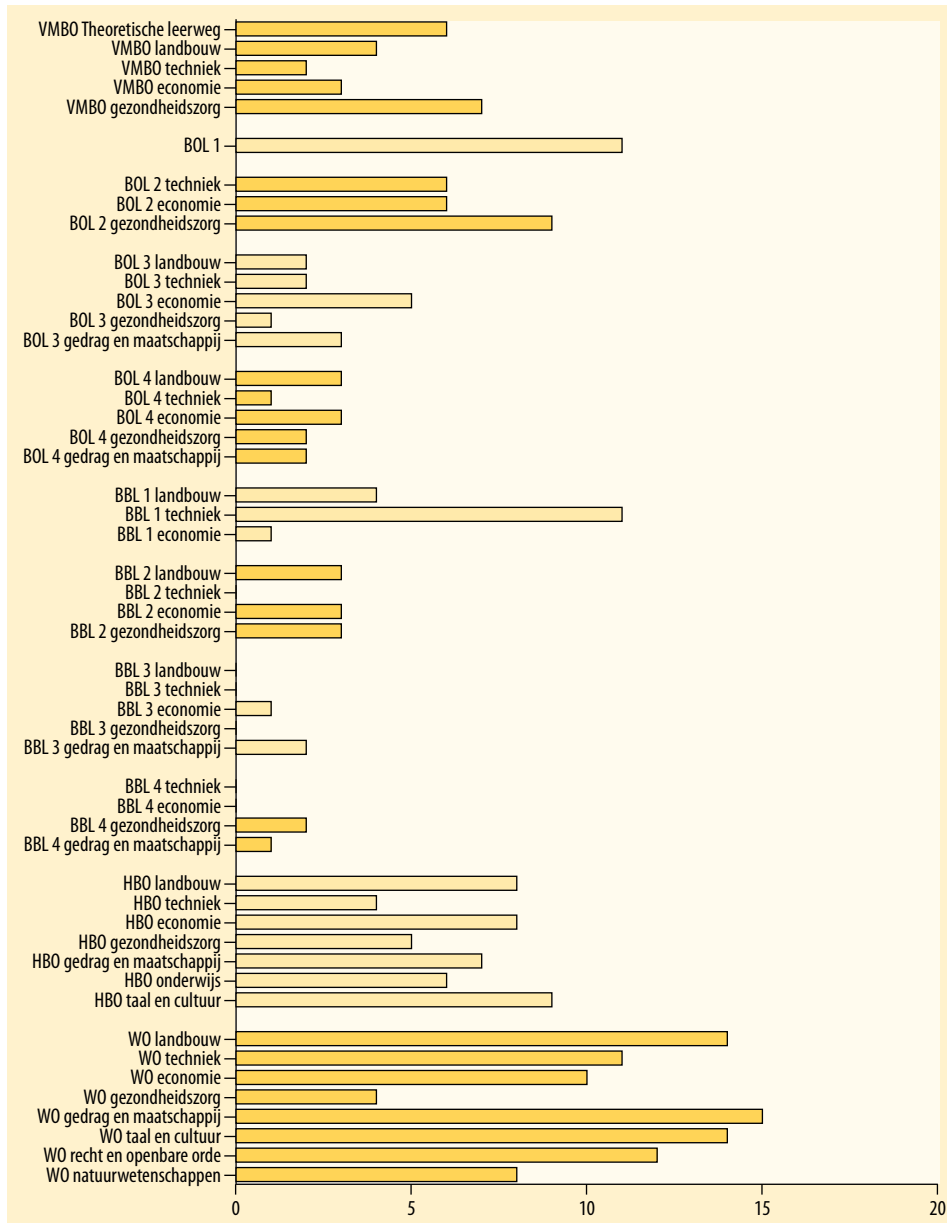
Van alle gediplomeerde schoolverlaters die de arbeidsmarkt instromen heeft 5% 4 maanden of langer moeten zoeken naar een baan. Dit is een lichte verbetering ten opzichte van de meting in 2007. Hieruit blijkt nog eens dat de transitie heeft plaatsgevonden net voor het uitbreken van de economische crisis. Ter vergelijking: de meting van het werkloosheidspercentage heeft plaatsgevonden in het najaar van 2008, dus vlak na het uitbreken van de economische crisis. Vandaar dat deze werkloosheid wel enigszins gestegen is. De lagere onderwijsniveaus hebben minder moeite met het vinden van hun eerste baan dan de afgestudeerden uit het hoger onderwijs. Zo liggen de percentages voor het VMBO en MBO, met name de BBL, onder het landelijk gemiddelde terwijl het HBO (7%) en het WO (11%) er duidelijk boven liggen. Dit ligt ook voor de hand omdat hoger opgeleiden er meer baat bij hebben om wat langer te zoeken naar een voor hun geschikte baan.

Zowel voor de gediplomeerde BOL uitstroom als de gediplomeerde BBL uitstroom geldt dat naarmate het niveau van de afgesloten opleiding lager is, er ook langer gezocht moest worden voordat de eerste baan gevonden werd. Dat wil zeggen, de groep die 4 maanden of langer gezocht heeft is onder de BOL niveau 1 en 2 opleidingen relatief groter dan onder de BOL niveau 3 en 4 opleidingen. Eenzelfde patroon is terug te vinden onder de BBL schoolverlaters. Binnen de BOL zijn het de BOL niveau 2 gezondheidszorg gediplomeerden die, evenals verleden meetjaar, relatief vaak lang hebben moeten zoeken naar hun eerste baan (9%). Binnen het MBO duale onderwijs geldt dit voor de BBL 1 techniek gediplomeerden (11%). In het hoger onderwijs is de groep afgestudeerden die relatief lang moeten zoeken naar werk wat groter. De HBO techniek (4%), de HBO gezondheidszorg (5%) en de WO gezondheidszorg afgestudeerden (4%) hebben binnen het hoger onderwijs de minste moeite met het snel vinden van werk.

Behalve het al dan niet hebben van een betaalde baan is de werkzekerheid eveneens een belangrijke indicator van het extern rendement van het onderwijs. De twee kenmerken die in figuur 1.22 gepresenteerd worden geven een indicatie van deze werkzekerheid. In de figuur staat het percentage van de werkende schoolverlaters met een flexibele aanstelling en het percentage met een deeltijdaanstelling. Onder een flexibele aanstelling wordt verstaan een aanstelling als uitzendkracht, oproepkracht e.d. of een tijdelijke aanstelling. Van een deeltijdaanstelling is sprake wanneer iemand een aanstelling van 32 uur of minder per week heeft.

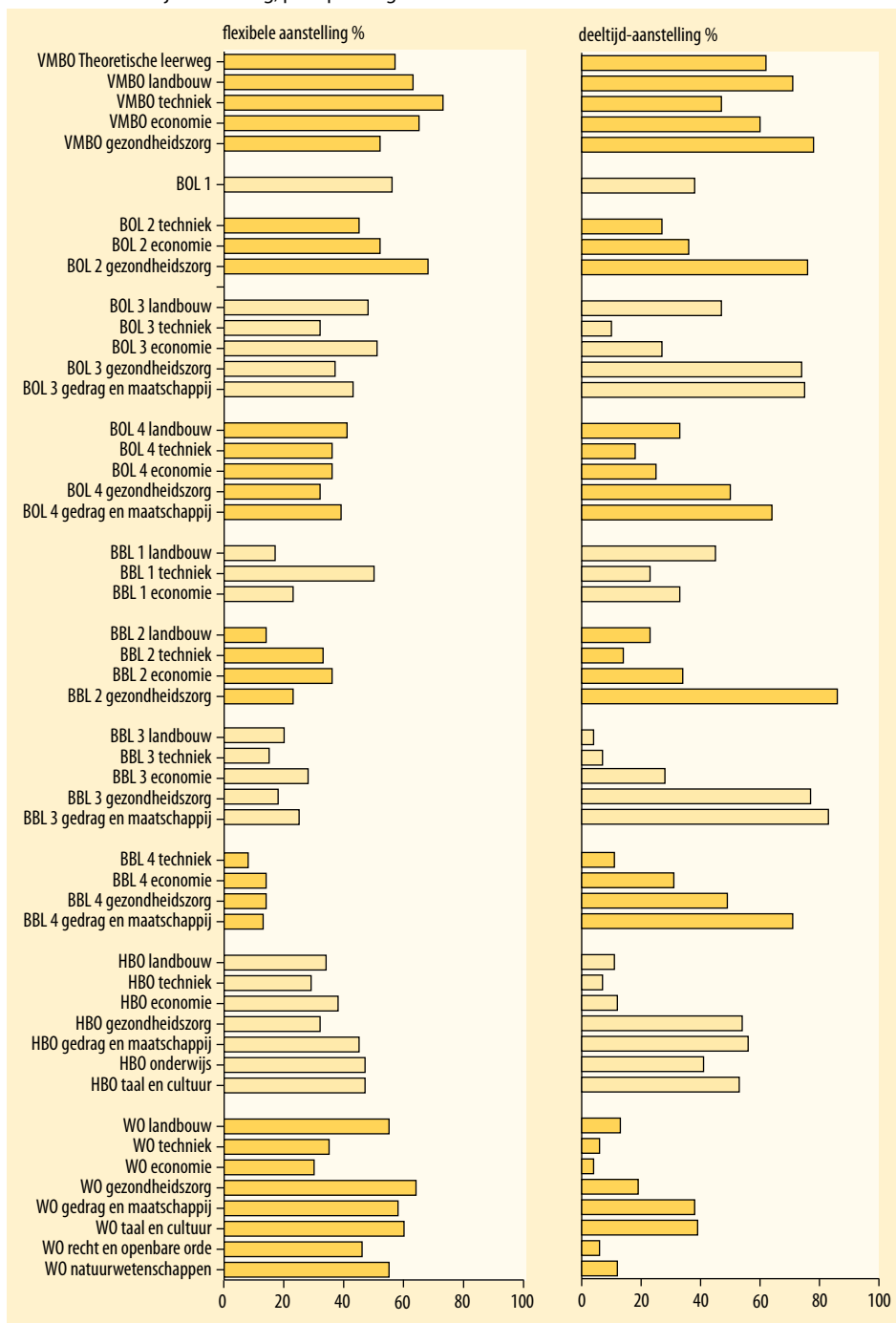
Figuur 1.21

Percentage gediplomeerde schoolverlaters dat voorafgaand aan de eerste baan minimaal 4 maanden werkloos was

In totaal hebben 4 van de 10 schoolverlaters een flexibele aanstelling. Er zijn wel nogal wat verschillen tussen de onderwijsniveaus onderling. Zo heeft van de werkende VMBO uitstroom maar liefst 63% een flexibel contract terwijl van de uitstroom uit de BBL nog geen kwart van de werkenden een flexibele aanstelling heeft. Voor de BOL en het HBO geldt dit voor ongeveer 4 van de 10 werkenden. In het WO heeft de helft een flexibel contract.

Figuur 1.22
 Percentage werkzame schoolverlaters met een flexibele aanstelling en percentage werkzame schoolverlaters met een deeltijdaanstelling, per opleidingssector

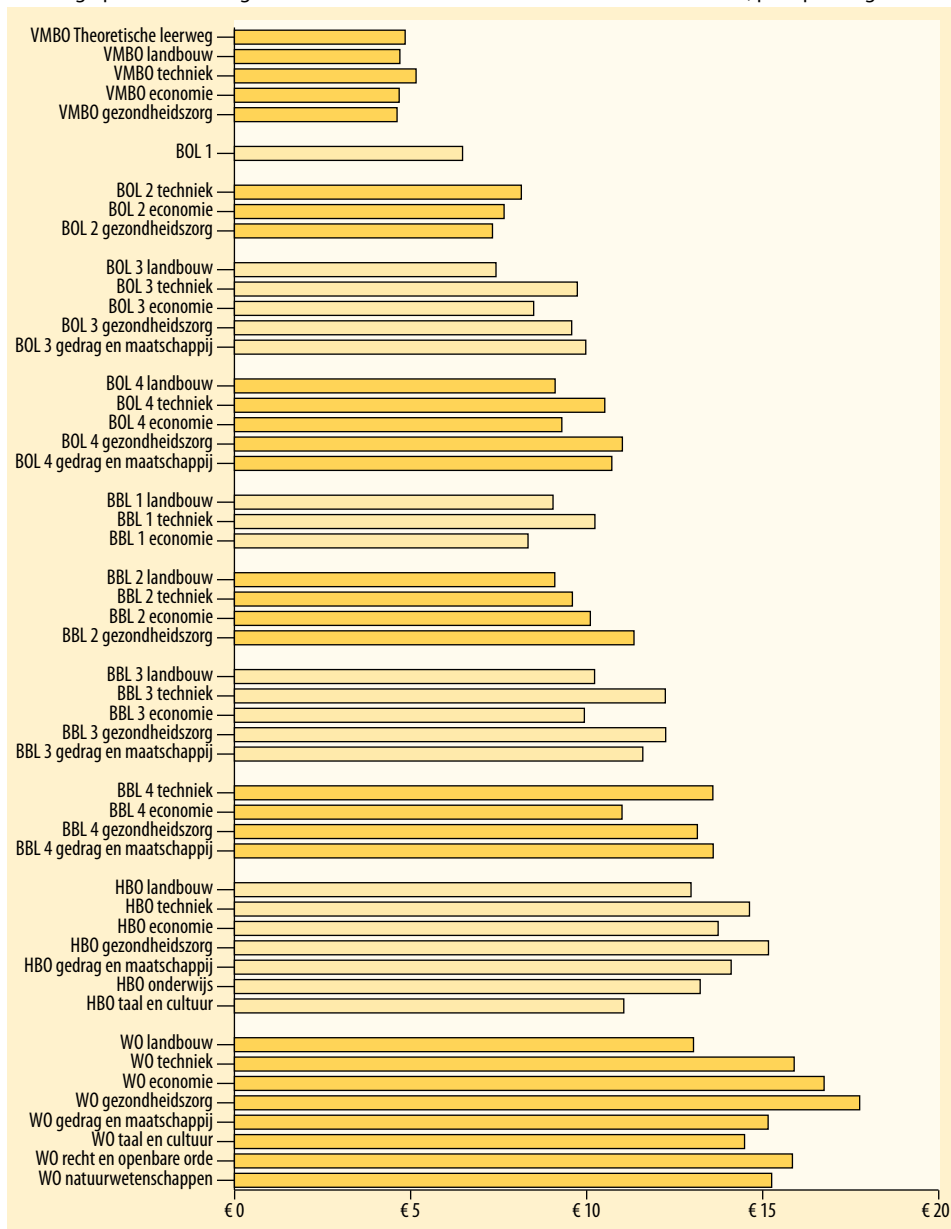
Onder de BOL niveau 1 en 2 gediplomeerden wordt iets vaker met een flexibele aanstelling gewerkt dan onder de BOL niveau 3 en 4 gediplomeerden. Eenzelfde verhouding tussen de niveaus is terug te vinden in de BBL. In het MBO is er verder geen sector die er structureel uitspringt met betrekking tot het percentage werkenden met een flexibel arbeidscontract. De verschillen tussen de onderliggende sectoren zijn in het HBO redelijk groot. In het HBO werken de technici het minst (29%) via een flexibele aanstelling. De HBO taal en cultuur afgestudeerden en de leraren het vaakst. In het WO zijn het de economen die het minst vaak een flexibele aanstelling hebben, terwijl de afgestudeerden uit de sector gezondheidszorg juist relatief vaak een flexibel arbeidsverband hebben.

In figuur 1.22 staan eveneens de percentages werkenden met een deeltijdaanstelling. In de figuur is goed te zien dat naarmate het onderwijsniveau stijgt het aandeel werkenden met een deeltijdaanstelling afneemt. In het VMBO hebben bijna 3 van de 5 werkenden een deeltijdaanstelling tegenover 1 op de 5 in het WO. Binnen het VMBO zijn het vooral de uitstromers uit de onderwijssector gezondheidszorg die vaak (80%) minder dan 32 uur werken. Onder de BOL gediplomeerden heeft 43% een deeltijdaanstelling, waarbij dient opgemerkt te worden dat er over alle BOL niveaus en sectoren heen relatief grote verschillen zijn. Over de gehele BOL bezien zijn de technici vrij zelden werkzaam in deeltijd, terwijl de gedrag en maatschappij en de gezondheidszorg gediplomeerden relatief vaak een deeltijd baan hebben. Zo is bijvoorbeeld onder de BOL niveau 3 technici 10% werkzaam in een deeltijd baan terwijl van de niveau 3 gedrag en maatschappij en gezondheidszorg gediplomeerden ongeveer driekwart in deeltijd werkt. Deze zelfde verhouding tussen de sectoren is terug te vinden in de BBL. Zowel in het HBO als in het WO zijn er grote verschillen tussen de sectoren. De HBO technici (7%) werken zelden in deeltijd: de gedrag en maatschappij afgestudeerden relatief vaak (56%). In het WO zijn het de economen die vrijwel altijd een volledige baan hebben: slechts 4% werkt in een deeltijdfunctie.

Een derde indicator voor de kwaliteit van het werk is de beloning. In figuur 1.23 staan per opleidingssector de gemiddelde bruto uurlonen vermeld. Het gemiddeld bruto uurloon van de werkende VMBO schoolverlater is € 4,85 hetgeen vrijwel hetzelfde is als dat van een meetjaar geleden. De technici verdienen nog steeds het meest. Zowel in de BOL als in de BBL loopt het uurloon op naarmate het niveau van het diploma hoger is. Bij de BOL uitstroom gaat dit van € 6,48 voor niveau 1 tot gemiddeld € 10,19 voor niveau 4. In de BBL van € 9,25 naar € 12,81. De BBL schoolverlaters verdienen gemiddeld genomen meer dan hun studiegenoten van de BOL. Dit wordt veroorzaakt door het duale karakter van het onderwijs en het leeftijdsverschil. De gemiddelde werkende BBL schoolverlater is zo'n 7,5 jaar ouder dan de (werkende) BOL schoolverlater en is vaak ook al wat langer werkzaam. Binnen de BOL zijn het met name schoolverlaters uit de sector landbouw die vrij weinig verdienen ten opzichte van de andere BOL gediplomeerden van hetzelfde niveau. Binnen de BBL niveaus geldt dit meer voor de schoolverlaters met een opleiding uit de sector economie. Het gemiddeld bruto uurloon onder de HBO-ers is op dit moment € 13,79 wat een stijging van 6% inhoudt ten opzichte van de vorige meting. Dit geldt in meer of mindere mate voor alle HBO sectoren. De afgestudeerden uit de sector gezondheidszorg hebben het beste uurloon. Ook voor het WO geldt dat voor zover het alleen het uurloon betreft men het beste een gezondheidszorg opleiding gevolgd kan hebben. De stijging voor het gehele WO ten opzichte van het jaar er voor is wat minder dan bij het HBO, namelijk nog geen 2%. Het gemiddeld bruto uurloon onder de WO afgestudeerden komt hiermee op € 15,84.

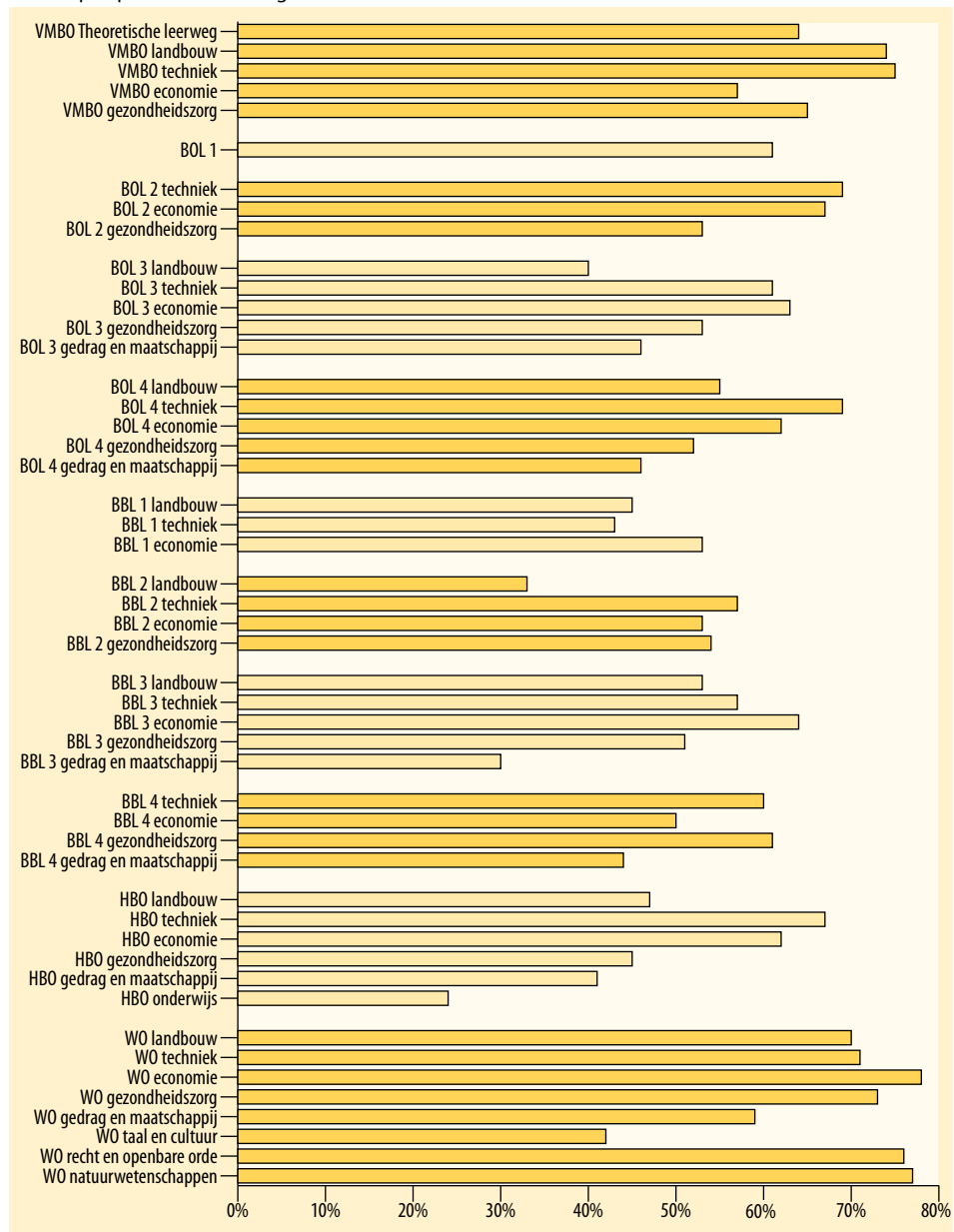
Figuur 1.23

Beloning op basis van het gemiddelde bruto uurloon van werkzame schoolverlaters, per opleidingssector

Een heel ander belangrijk, zij het subjectief, onderdeel van het extern rendement zijn de geboden toekomstperspectieven. Wat zijn de doorgroeimogelijkheden met betrekking tot werkzaamheden, salaris, promotie en persoonlijke ontplooiing? Figuur 1.24 geeft het percentage werkende schoolverlaters weer dat van mening is dat hun huidige functie goede tot heel goede carrièreperspectieven biedt.

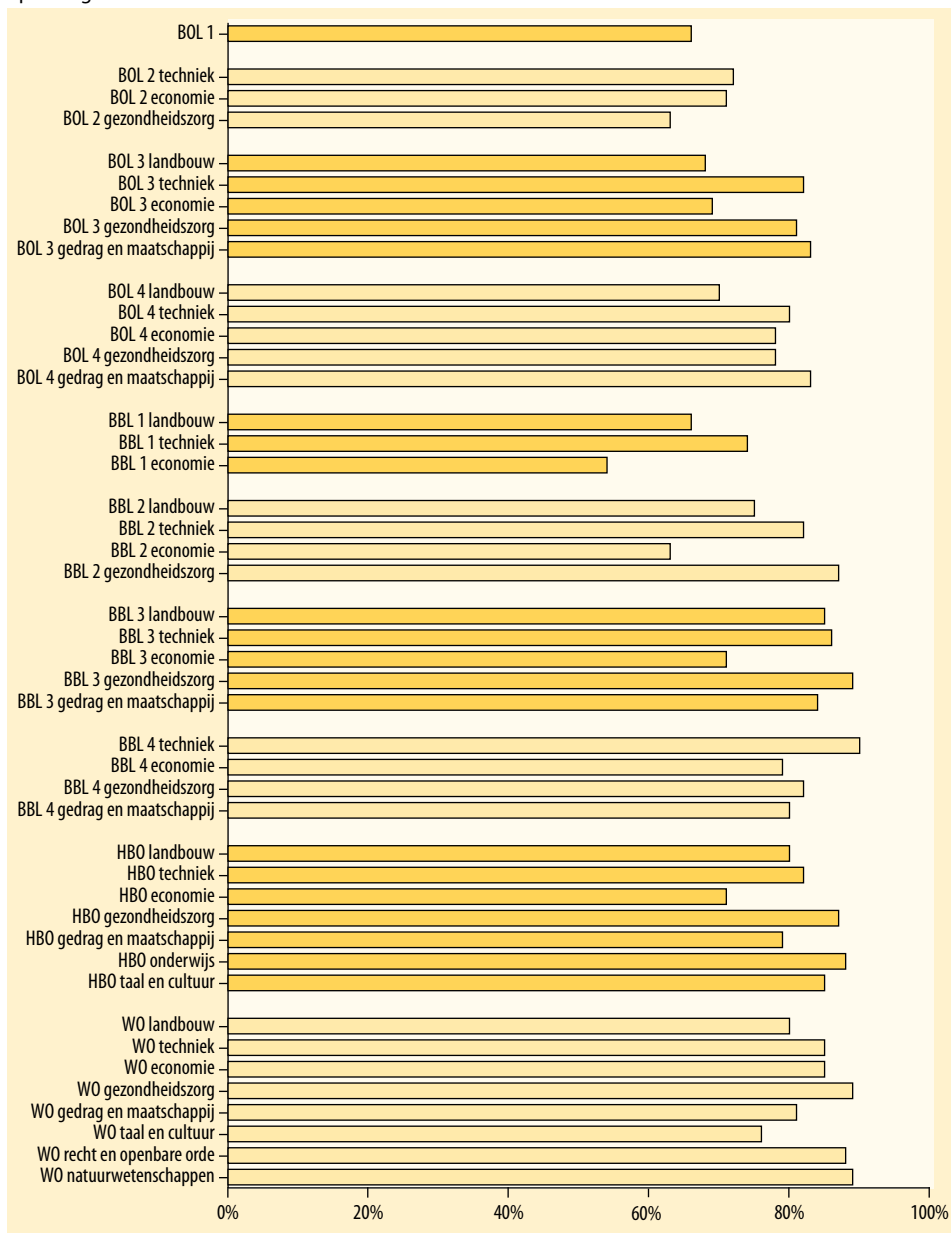
Figuur 1.24
Carrièreperspectieven in huidige functie

Zo'n 6 van de 10 werkende schoolverlaters is van mening dat de functie waarin ze werkzaam zijn goede tot zeer goede carrière mogelijkheden biedt. Dit aandeel is het hoogst onder de laagst opgeleiden, VMBO (68%), en de hoogst opgeleiden, WO (67%). Binnen het VMBO zien met name de landbouw en de techniek schoolverlaters goede mogelijkheden voor hun verdere loopbaan. Gemiddeld zien de BBL schoolverlaters iets minder carrière perspectieven

dan hun BOL studiegenoten, maar het verschil is maar klein (5%-punten). Binnen de BOL worden de meningen iets minder positief naarmate het opleidingsniveau hoger wordt. Dit patroon doet zich niet binnen de BBL voor.

Figuur 1.25
 Percentage werkzame schoolverlaters dat achteraf gezien dezelfde opleiding zou volgen, per opleidingssector

Binnen het gehele MBO zijn het vooral de BBL niveau 2 landbouw gediplomeerden en de BBL niveau 3 gedrag en maatschappij gediplomeerden die naar hun gevoel weinig carrière-perspectieven hebben. Nog niet één derde van hen ziet goede mogelijkheden binnen hun functie. Van de HBO afgestudeerden ziet de helft goede loopbaanmogelijkheden. Evenals voorgaande jaren zijn de technici het meest tevreden, en hebben de afgestudeerde leraren het minste vertrouwen in hun carrièremogelijkheden binnen hun huidige baan. In het WO springt de sector taal en cultuur er in negatieve zin uit. De afgestudeerden van deze sector zien slechts in 42% van de gevallen goede loopbaanmogelijkheden. Onder de economen daarentegen is 78% deze mening toegedaan.

Tevredenheid achteraf

Voor de schoolverlaters van het MBO en de afgestudeerden uit het hoger onderwijs die naar de arbeidsmarkt zijn gegaan wordt tot slot nog gekeken in hoeverre ze de door hen afgesloten opleiding achteraf bezien opnieuw zouden kiezen. Driekwart van zowel de BOL als de BBL gediplomeerden die naar de arbeidsmarkt zijn gegaan zouden dezelfde opleiding weer volgen. Onder de HBO en WO afgestudeerden ligt dit percentage zelfs nog iets hoger, 80% voor het HBO en 84% voor het WO. Zowel binnen de BOL als binnen de BBL neemt de tevredenheid over de afgesloten opleiding toe naarmate het onderwijsniveau stijgt. Op niveau 1 ligt dit rond de 65% ; op niveau 4 rond de 80%. Over het gehele MBO zijn de schoolverlaters met een economische achtergrond het vaakst weinig tevreden binnen hun eigen onderwijsniveau.

De tevredenheid over de gevolgde opleiding in het hoger onderwijs is ten opzichte van verleden meetjaar vrijwel hetzelfde gebleven. Ook nu zijn de HBO onderwijs en gezondheidszorg afgestudeerden het vaakst van mening dat ze de afgesloten opleiding opnieuw zouden kiezen. Binnen het WO zijn er ook dit jaar geen noemenswaardige verschillen tussen de onderliggende sectoren.

1.6 Samenvattende totaalscores

Aan de hand van een aantal totaalscores wordt in deze paragraaf tot slot een samenvattend beeld van het gehele onderwijsveld gegeven. Deze totaalscores zijn berekend voor alle vier de hoofdaspecten *Kwalificatie, Selectie, Allocatie en Extern Rendement* die in dit hoofdstuk aan bod gekomen zijn en zijn gebaseerd op een selectie van de besproken indicatoren. In bijlage 2 worden deze totaalscores nader toegelicht. De totaalscores staan voor de verschillende onderwijsniveaus in tabel 1.2 weergegeven.

De kwalificatiefunctie

De kwalificatiefunctie draait om de vraag of het onderwijs er in is geslaagd om de schoolverlaters afdoende uit te rusten met de competenties welke relevant zijn voor de doorstroming naar een vervolgopleiding of de arbeidsmarkt. De totaalscore voor dit onderdeel is gebaseerd op twee vragen: (1) of de opleiding een goede basis biedt om te starten op de arbeidsmarkt en (2) of de opleiding een goede basis biedt om kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen. Voor iedere vraag is een score tussen de 1 en 10 vastgesteld. De totaalscore is vervolgens het gemiddelde van deze twee scores.

De scores voor het onderdeel “kwalificatie” variëren van een 6,4 voor het VMBO tot een 7,5 voor de BBL niveaus 3 en 4. Het VMBO dat minder op de arbeidsmarkt gericht is dan de overige onderwijsniveaus scoort begrijpelijkerwijs het laagst op dit onderdeel. Binnen het MBO scoort, behalve op niveau 1, de BOL altijd wat lager dan de BBL. De duale onderwijsvorm lijkt geschikter voor het aanleren van de benodigde kennis en vaardigheden dan de reguliere onderwijsvorm voor zover het gaat over de opleiding als basis om te starten op de arbeidsmarkt en de opleiding als basis om kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen. Tussen het HBO (7,1) en het WO (7,2) ligt weinig verschil. Met deze scores doet het hoger onderwijs het beter dan het VMBO en de BOL, maar wat minder goed dan de BBL.

De selectiefunctie

Zoals in paragraaf 1.3 is aangegeven betreft de selectiefunctie het beoordelen van studenten op de aanwezige competenties en het op grond hiervan certificeren naar eindniveau. De totaalscore voor de selectiefunctie is gebaseerd op een viertal stellingen waarvan de respondenten konden aangeven in hoeverre ze het met deze stellingen (on)eens waren. Het gaat hierbij om de volgende indicatoren: (1) Strenge beoordeling van studenten, (2) Opleiding heeft uitdagend niveau, (3) Examens/opdrachten in het algemeen pittig en (4) Voldoende toetsen op inzicht. De totaalscore is gebaseerd op het gemiddelde van de scores (tussen de 1 en 10) van deze vier indicatoren.

De totaalscores met betrekking tot de selectiefunctie van het onderwijs liggen lager dan de scores van de kwalificatiefunctie. Ten opzichte van de andere onderwijsniveaus doet het AVO het met een mager zesje nog niet eens zo slecht. Alleen de BOL niveau 1 opleidingen en het WO zijn beter in het in voldoende mate streng beoordelen en waarderen van hun scholieren en studenten. De overige BOL niveaus scoren aanzienlijk lager met zelfs een 5,4 als totaalscore voor BOL niveau 4. De BBL opleidingen doen het wel iets, maar niet veel beter dan de BOL opleidingen. Dit wil zeggen dat de niveaus 2, 3 en 4 het net zoals bij de kwalificatiefunctie iets beter doen bij de BBL dan bij de BOL. Evenals verleden jaar scoort het HBO relatief laag op de totaalscore voor de selectiefunctie. De totaalscore voor het HBO als geheel komt niet hoger dan een 5,4.

De allocatiefunctie

De allocatiefunctie van het onderwijs betreft de vraag of het onderwijs de schoolverlaters op een adequate wijze toeleidt naar een vervolgopleiding of de arbeidsmarkt. De totaalscore voor de allocatiefunctie die betrekking heeft op dat deel van de schoolverlaters dat naar een vervolgopleiding doorstroomt is gebaseerd op (1) de tevredenheid met de aansluiting tussen gevolgde opleiding en vervolgopleiding. De totaalscore voor de allocatiefunctie die betrekking heeft op dat deel van de schoolverlaters dat naar de arbeidsmarkt doorstroomt is gebaseerd op (1) de vraag of het functieniveau bij de opleiding past, (2) of de aansluiting tussen gevolgde opleiding en werk voldoende of goed is, (3) de benutting van de capaciteiten in de huidige functie en (4) de tevredenheid met de huidige functie.

Wanneer we kijken naar de cijfers van de allocatiefunctie met betrekking tot de arbeidsmarkt valt op dat het onderwijsniveau dat eigenlijk het minst gericht is op de arbeidsmarkt, het VMBO, toch een relatief hoge score heeft. Samen met de BBL uitstroom van niveau 4 heeft

ze een totaalscore van 7,6 op dit onderdeel. Voor de BBL dat een sterke band met de arbeidsmarkt heeft is dit te verwachten. Voor het VMBO komt het vooral omdat een groot deel van de respondenten doorgestroomd is naar het BBL, waar een goede aansluiting met de opleiding verwacht mag worden. Uit de cijfers blijkt dat het VMBO een goede voorbereiding voor de BBL vormt. Uit tabel 1.2 blijkt verder dat zowel de BOL als de BBL een ruime voldoende halen op dit onderdeel. Behalve op BBL niveau 1 (6,2) wordt op alle MBO niveaus een score hoger dan 7 behaald. In tegenstelling tot de vorige twee onderdelen, de kwalificatiefunctie en de selectiefunctie, krijgt het HBO hier een hogere waardering dan het WO.

Tabel 1.2
Totaalscores

	Kwalificatie	Selectie	Allocatie: arbeidsmarkt	Allocatie: vervolgonderwijs	Externe rendement: arbeidsmarkt
	Totaalscore	Totaalscore	Totaalscore	Totaalscore	Totaalscore
HAVO		6		6,1	
VWO		6,1		7,6	
VMBO	6,4	5,8	7,6	7,3	5,1
BOL niveau 1	6,8	6,2	7,3	8,2	3,8
BOL niveau 2	6,8	5,9	7,1	8,1	5,5
BOL niveau 3	7,1	5,5	7,4	7,5	5,9
BOL niveau 4	7	5,4	7,5	6,9	6,7
BBL niveau 1	6,8	5,9	6,2	8,9	5,9
BBL niveau 2	7,2	6	7,2	8,7	6,3
BBL niveau 3	7,5	5,8	7,1	8	6,5
BBL niveau 4	7,5	5,8	7,6	6,8	5,8
HBO	7,1	5,4	7,3		6,4
WO	7,2	6,2	6,9		7,5

Als het om de allocatiefunctie naar het vervolgonderwijs gaat blijkt dat er tussen de verschillende onderwijstypen grote verschillen bestaan. Alhoewel dit aspect maar op één indicator gebaseerd is geeft de score wel een beeld hoe verschillend men denkt over de aansluiting tussen de gevolgde en de vervolgopleiding. Zo is er binnen het VO een groot verschil tussen de HAVO enerzijds en het VWO en VMBO anderzijds. Bij alle drie onderwijsniveaus is de belangrijkste taak van het onderwijs de voorbereidende functie die ze heeft op het vervolgonderwijs. Bij de HAVO lijkt dit niet helemaal te lukken. De totaalscore op dit onderdeel is slechts een 6,1. Met een 7,6 respectievelijk 7,3 doen het VWO en het VMBO dit een stuk beter. Binnen het MBO scoren de niveau 1 en 2 opleidingen bijzonder goed. Naarmate het opleidingsniveau binnen het MBO stijgt worden de scores lager. Opvallend is dat de hoogste eindcertificaten van niveau 4 zowel binnen de BOL als binnen de BBL een stuk lager gewaardeerd worden op dit onderdeel dan de andere niveaus.

Extern rendement

Tot slot staan in tabel 1.2 de totaalscores van het extern rendement met betrekking tot de arbeidsmarkt vermeld. De totaalscore is gebaseerd op drie onderdelen te weten: (1) de werkloosheid, (2) het bruto uurloon en (3) de carrièreperspectieven in de huidige functie. Bij het

bruto uurloon heeft daarbij een correctie plaatsgevonden voor het voor een bepaald onderwijsniveau passende uurloon (zie bijlage 2).

Over het gehele onderwijsveld zijn de scores matig te noemen. Alleen het WO haalt met een 7,5 een dikke voldoende. Dat het VMBO en de MBO niveau 1 opleidingen op dit onderdeel geen hoge waardering halen is begrijpelijk (het zijn geen startkwalificaties). Maar ook in de overige MBO niveaus zijn de totaalscores weliswaar geen onvoldoende maar blijven de waarderingen voor het externe rendement voor het onderwijs aan de lage kant. Dit wordt met name veroorzaakt door de lage scores in het MBO met betrekking tot de bruto uurlonen.

Wat verder opvalt uit tabel 1.2 is dat in tegenstelling tot de allocatiefunctie met betrekking tot de arbeidsmarkt het HBO het bij het externe rendement slechter doet dan het WO.

2

Macro-economische shocks: Gevolgen op korte en lange termijn

2.1 Ontwikkeling werkloosheid

De stand van de conjunctuur is bepalend voor de arbeidsmarktdeelnemers onder de potentiële beroepsbevolking. Dit geldt in het bijzonder voor jongeren (die nog geen gevestigde plaats op de arbeidsmarkt hebben verworven en als eerste worden ontslagen indien het bedrijf waarvoor zij werken het moeilijk krijgt) en voor schoolverlaters (die moeilijker aan hun eerste baan kunnen komen).

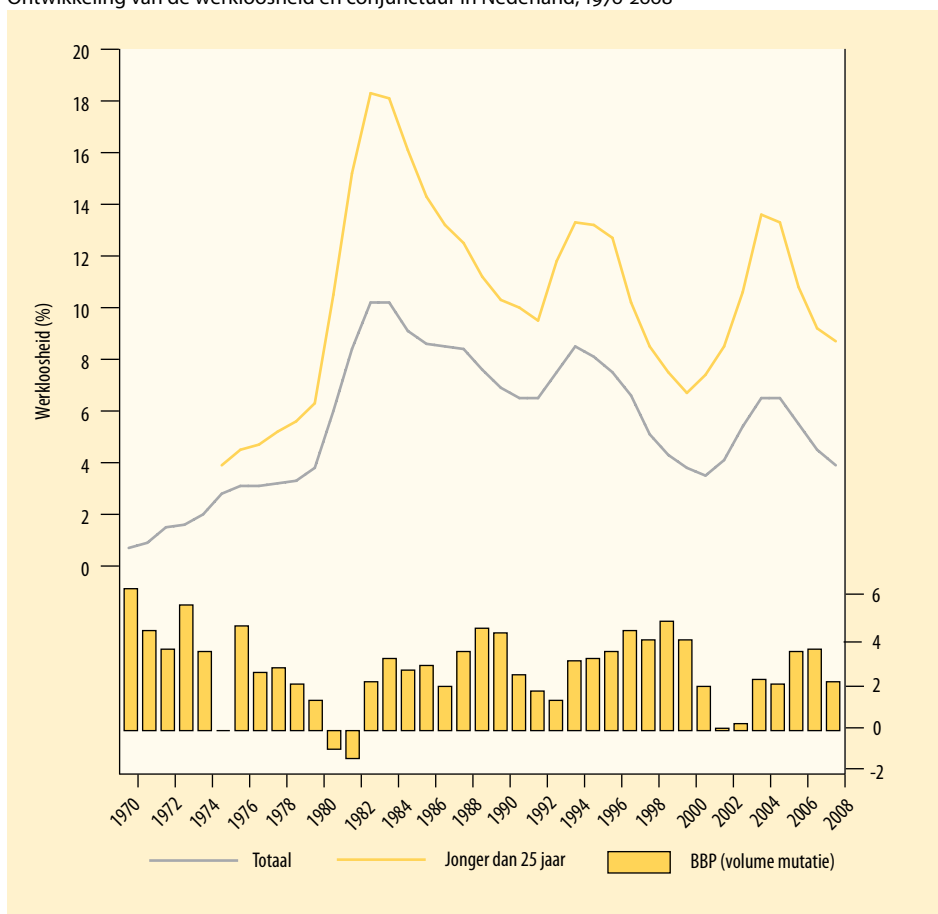
Het verband tussen conjunctuur en werkloosheid wordt in figuur 2.1 geïllustreerd. Daarin is te zien dat de afnemende economische groei in de jaren 1970-1982 gepaard is gegaan met een toename van de werkloosheid. Met name de crisis van begin jaren tachtig heeft een sterk stijgende werkloosheid tot gevolg gehad: de werkloosheid is gestegen van 3,8% in 1980 naar 10,2% in 1984. Onder jongeren is de werkloosheid zelfs bijna verdrievoudigd van 6,3% naar 18,2% in vier jaar tijd. Het economisch herstel in 1983 heeft dus pas met vertraging geleid tot een afname van de (jeugd)werkloosheid. Ook de neergaande conjunctuur in de jaren 1992-1993 en 2002-2003 heeft in de jaren daarna geleid tot een toename van de werkloosheid, met name onder de jeugd. Uit de figuur kan worden afgeleid dat jeugdwerkloosheid sterker reageert op schommelingen in de conjunctuur, met als gevolg dat het verschil tussen jeugdwerkloosheid en gemiddelde werkloosheid groter is in crisistijd. Bovendien wijzen de gegevens er op dat na de crisis van begin jaren tachtig het verschil in werkloosheidspercentage tussen jongeren en de groep 25-64 jarigen groter is geworden dan in de jaren daarvoor.

De neergaande economische cyclus heeft dus als direct negatief gevolg een toename van de jeugdwerkloosheid omdat het voor werkgevers gemakkelijker is om geen schoolverlaters aan te nemen dan om zittend personeel te ontslaan. De vraag is of de conjunctuur bij het betreden van de arbeidsmarkt ook gevolgen heeft later in de loopbaan. Deze vraag is van belang met het oog op de huidige economische crisis: ondervindt het huidige cohort schoolverlaters slechts op korte termijn problemen bij het vinden van werk of zijn de gevolgen van instromen op de arbeidsmarkt in een slechte conjunctuur van blijvende aard? De gedachte achter deze vraag is dat instromen op de arbeidsmarkt op een moment waarop de werkloosheid hoog is een tweetal implicaties kan hebben. Ten eerste, door de hoge werkloosheid is de gemiddelde duur bij het vinden van een baan langer, waardoor er depreciatie van menselijk kapitaal optreedt. Ten tweede, doordat het moeilijker is om een baan te vinden op het eigen niveau zullen schoolverlaters eerder een baan op een lager niveau accepteren. Hierdoor wordt relevante arbeidsmarktervaring vertraagd opgebouwd.

Het is niet mogelijk om de gevolgen van de huidige crisis op het huidige cohort schoolverlaters te onderzoeken omdat de effecten zich in de toekomst al dan niet nog moeten voordoen. Het is echter wel mogelijk om lessen te trekken op basis van eerdere cohorten van schoolverlaters. Met name het cohort schoolverlaters dat de arbeidsmarkt opkwam aan het begin van de jaren tachtig heeft te maken gehad met een sterk stijgende werkloosheid. Het is mogelijk dat zij daar ruim 20 jaar later (in de jaren 2000) nog problemen van ondervinden in termen van aansluiting op de arbeidsmarkt, beroepsniveau of loon. In die zin zou er sprake kunnen zijn van een 'verloren generatie'. Dit doet de vraag rijzen of wij straks niet met een nieuwe verloren generatie te maken zullen krijgen omdat het huidige cohort schoolverlaters door de neergaande conjunctuur de aansluiting met de arbeidsmarkt heeft gemist.

Figuur 2.1

Ontwikkeling van de werkloosheid en conjunctuur in Nederland, 1970-2008¹⁾

1) Geen uitsplitsing naar leeftijd voor jaren vóór 1975

Bron: CBS Statline

Een succesvolle overgang van school naar werk wordt medebepaald door het institutionele kader (zie bijvoorbeeld Ryan, 2001 en Pavlopoulos en Fouarge, 2010), individuele achtergrondkenmerken en de stand van de conjunctuur. In de literatuur is vaak onderzoek gedaan naar de gevolgen van werkloosheid op individueel niveau. Er is gewezen op het feit dat werkloosheid een blijvend litteken veroorzaakt voor de latere carrière ontwikkeling (Heckman en Borjas, 1980). Voor Nederland laten Schils, Fouarge en Kerkhofs (2006) zien dat werkloosheid een nadelig effect heeft op de baankans later in de loopbaan, maar dat dit negatief effect na enige tijd (zes jaar) verdwijnt. De auteurs laten verder zien dat werkloosheid ook een negatief effect heeft op het loon later in de loopbaan, en dat dit negatief effect blijvend is: men haalt de achterstand niet meer in. Bovendien laten de auteurs zien dat het negatief effect van werkloosheid op het loon groter is voor vrouwen dan voor mannen. Mooi-Reçi (2008) laat, eveneens voor Nederland, zien dat het meemaken van werkloosheid de kans op herhaalde werkloosheid later in de loopbaan vergroot en dat dit sterker geldt voor vrouwen dan voor mannen. Ook in deze studie wordt een sterk negatief effect van werkloosheid op het loon later in de loopbaan geconstateerd, maar dit effect is kleiner voor jongeren. Voor Duitsland laten von Wachter en Bender (2006) zien dat werkloosheid voor jongeren aan het begin van de carrière een lager loon tot gevolg heeft. Echter deze achterstand wordt door jongeren weer binnen vijf jaar ingehaald. Alleen jongeren die ontslagen worden uit grote bedrijven kampen met een blijvende loonachterstand die zij later niet meer kunnen inhalen. Voor de VS vinden Mroz en Savage (2006) geen blijvende gevolgen van werkloosheid op jonge leeftijd op de baankans later in de loopbaan (zij vinden wel negatieve effecten op korte termijn), maar laten zien dat werkloosheid wel blijvende negatieve gevolgen heeft voor het loon later in de loopbaan.

Bij genoemde onderzoeken is gekeken naar de gevolgen voor de employability en de gevolgen voor het loon later in de loopbaan voor een individu. Een probleem daarbij is dat de gevonden samenhang voor een deel veroorzaakt kan zijn door andere, niet-waargenomen kenmerken zoals motivatie en productiviteit, die zowel de kans op intredewerkloosheid bepalen als de latere werkloosheidservaringen. Wanneer hiervoor niet of niet voldoende gecorrigeerd wordt, wordt het effect van intredewerkloosheid op de latere loopbaan overschat. Weliswaar kan door gebruik te maken van panelgegevens of bepaalde statistische modellen geprobeerd worden om hiervoor te corrigeren, maar er is geen garantie dat dit volledig lukt. Ten slotte zijn de eerder genoemde onderzoeken gebaseerd op betrekkelijk korte periodes, waardoor het identificeren van lange termijn effecten slechts in beperkte mate mogelijk is.

Met de analyses in dit hoofdstuk bieden wij een vernieuwende kijk op de gevolgen van werkloosheid op lange termijn. Daarbij wordt in tegenstelling tot eerdere studies niet naar de individuele gevolgen gekeken, maar de gevolgen op cohort-niveau: maakt het uit voor de arbeidsmarktpositie op lange termijn of men behoorde tot een cohort schoolverlaters dat de arbeidsmarkt op kwam ten tijde van een slechte conjunctuur? Een voordeel van een dergelijk aanpak is dat er geen rekening hoeft te worden gehouden met de eerdere genoemde vertekeningen. Dat de economische conjunctuur gevolgen heeft op de lange termijn is slechts in enkele studies aangetoond. Zo is bijvoorbeeld het verband tussen macro-economische shocks en risicoattitude later in het leven aangetoond (Malmendier en Nagel, 2009): mensen die nadelige macro-economische shocks hebben meegemaakt (lage aandelenkoersen) zijn minder geneigd om risicovolle investeringen te doen later in hun leven.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Ten eerste komt de vraag aan de orde wat de korte termijn gevolgen zijn van het betreden van de arbeidsmarkt op een moment dat dit niet gunstig is. Daarbij wordt gekeken naar de gevolgen voor het werkloosheidsrisico en het loon (paragraaf 2.2). Dit wordt gedaan aan de hand van het ROA-SchoolverlatersInformatieSysteem (SIS). Ten tweede komen de lange termijn gevolgen van het betreden van de arbeidsmarkt in een ongunstige conjunctuur aan de orde (paragraaf 2.3). Daar wordt gekeken naar het effect op de kans op werkloosheid, het effect op het beroepsniveau en het effect op het loon. Daartoe worden respondenten van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) 2001-2007 ingedeeld in cohorten van schoolverlaters aan de hand van het jaar van behalen van hun hoogste opleidingsniveau. Wij gaan bij deze analyses terug tot schoolverlaters vanaf eind jaren zestig tot 2000. De belangrijkste bevindingen uit dit hoofdstuk worden samengevat in paragraaf 2.4.

2.2 Korte termijn effecten van conjunctuur

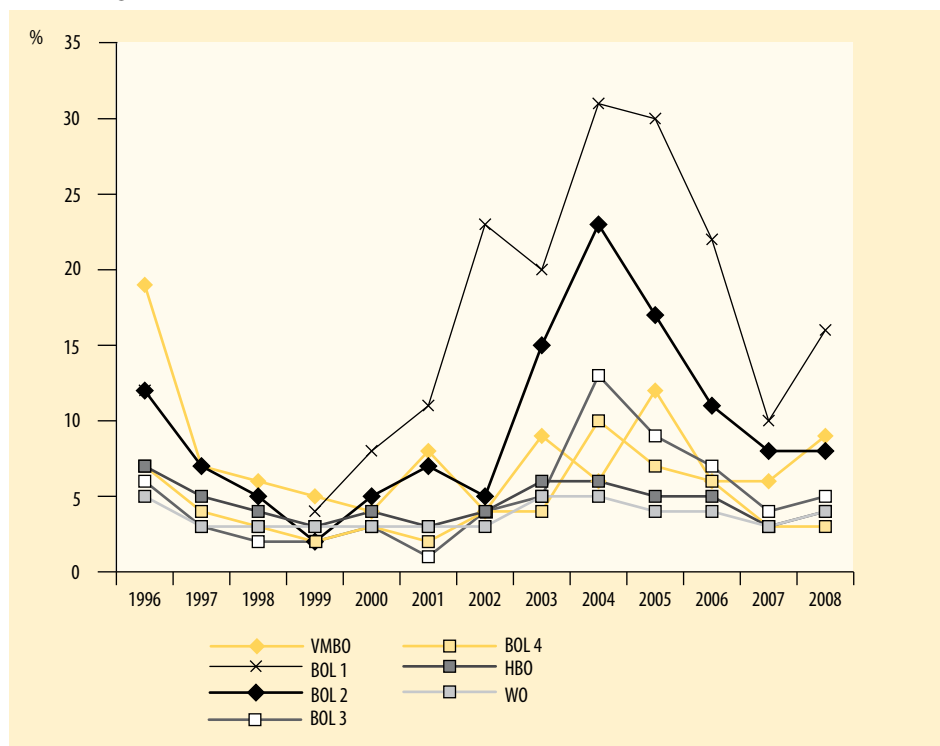
Werkloosheid

Om zicht te krijgen op de korte termijn effecten van de conjunctuur op de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters kan er gebruik gemaakt worden van de informatie over de arbeidsmarktpositie uit het SIS trendbestand van 1996-2008. In termen van de reeds besproken gegevens in figuur 2.1 herbergt dit tijdsbestek drie interessante periodes: een periode van dalende jeugdwerkloosheid in de jaren 1996-2000/2001, een periode van stijgende jeugdwerkloosheid in de jaren 2002-2005, en wederom een dalende jeugdwerkloosheid in de jaren daarna.

Figuur 2.2 laat de ontwikkeling zien van de werkloosheid onder schoolverlaters naar opleidingsniveau in de jaren 1996-2008.⁹ De belangrijkste keerpunten in de ontwikkeling van de jeugdwerkloosheid in Nederland in die periode zijn ook in de figuur weergegeven. Voor alle schoolverlaters geldt dat de kans op werkloosheid anderhalf jaar na het afstuderen het algemene patroon van jeugdwerkloosheid volgt. Op zich is dit niet verwonderlijk omdat werkloosheid onder jongeren grotendeels bepaald wordt door de werkloosheid onder schoolverlaters. Wat wel opvallend is dat de werkloosheid onder schoolverlaters uit de beroepsopleidende leerweg, niveau 1 en 2 een sterker conjunctureel patroon vertoont. Dit is ook het geval voor BOL 3 en 4 leerlingen, zij het in beperktere mate. Voor BOL'ers op niveau 1 is het zelfs zo dat hun werkloosheid stijgt nog voor de algemene stijging van de jeugdwerkloosheid in de periode 2002-2005. Het is verder opmerkelijk dat VMBO'ers het beter doen op de arbeidsmarkt dan BOL 1 en 2 gediplomeerden. Dit komt omdat een belangrijk deel van de uitstroom van het VMBO naar een vervolgopleiding in het BBL gaat. Omdat deze groep ook gerekend wordt tot de werkende beroepsbevolking (althans wanneer men een leerarbeidsplaats heeft) heeft dit automatisch een gunstig effect op de werkloosheid.

9. Wegens het ontbreken van consistente reeksen zijn BBL'ers uit de figuur gelaten.

Figuur 2.2
Ontwikkeling van de werkloosheid onder schoolverlaters, 1996-2008

Bron: SIS

Tabel 2.1 laat de gemiddelde werkloosheid zien in de jaren 1996-2008, alsmede een maatstaf voor de conjunctuurgevoeligheid voor de verschillende sectoren uit het VMBO, BOL 1 en 2, BOL 3 en 4, HBO en WO.¹⁰ De maatstaf voor de conjunctuurgevoeligheid geeft aan of jaar op jaar veranderingen in de werkloosheid per sector groter of kleiner zijn dan de jaar op jaar veranderingen in de totale jeugdwerkloosheid. Een sector waar de conjunctuurgevoeligheid groter is dan gemiddeld wordt met een '+' aangegeven. Een sector waar de conjunctuurgevoeligheid kleiner is dan gemiddeld wordt met een '-' aangegeven. Een 'o' staat voor een sector waarvoor de werkloosheid mee verandert met de veranderingen in de gemiddelde werkloosheid. Door de bank genomen is de conjunctuurgevoeligheid vooral hoog onder gediplomeerden van het VMBO, BOL 1 en 2 en BOL 3 en 4.

Binnen het VMBO blijken vooral de sectoren economie en gezondheidszorg te maken te hebben met een verhoogd risico op werkloosheid (tabel 2.1). Bovendien laten gediplomeerden

10. Het is berekend als de absolute waarde van het gemiddelde van de jaar op jaar veranderingen in werkloosheid binnen een bepaalde sector gedeeld door de jaar op jaar veranderingen in de jeugdwerkloosheid, oftewel:

$$\left| \frac{\sum_{t=2}^T (u_{jt} - u_{jt-1})}{\sum_{t=2}^T (u_t - u_{t-1})} \right| / T$$

waarbij u_{jt} staat voor de werkloosheid onder schoolverlaters van sector j in jaar t en u_t voor de jeugdwerkloosheid in jaar t .

uit deze twee sectoren een sterk stijgende werkloosheid zien in de periode 2002-2005, hetgeen zich vertaalt in een hoge mate van conjunctuurgevoeligheid. Voor VMBO'ers in de techniek is de werkloosheid gemiddeld genomen laag en zo ook de mate van conjunctuurgevoeligheid. Voor BOL'ers op niveau 1 en 2 is de gemiddelde kans op werkloosheid relatief laag voor de sector techniek. Daar staat tegenover dat de conjunctuurgevoeligheid van de werkloosheid voor gediplomeerden uit deze sector juist hoog is, met een sterk stijgende werkloosheid in de jaren 2002-2005. BOL'ers met een economie diploma op niveau 1 en 2 combineren een hoge kans op werkloosheid met een sterke mate van conjunctuurgevoeligheid.

Tabel 2.1

Gemiddelde werkloosheid en conjunctuurgevoeligheid in de jaren 1996-2008, naar sectoren van het V(M)BO, BOL 1 en 2, BOL 3 en 4, HBO en WO

	Gemiddelde werkloosheid 1996-2008	Conjunctuurgevoeligheid ¹⁾
V(M)BO landbouw	8,0	+
V(M)BO techniek	3,8	-
V(M)BO economie	12,3	+
V(M)BO gezondheidszorg	13,3	+
VMBO theoretische leerweg/MAVO	8,8	+
BOL niv. 1/2 landbouw	12,2	+
BOL niv. 1/2 techniek	7,5	+
BOL niv. 1/2 economie	11,9	+
BOL niv. 1/2 gezondheidszorg	12,0	-
BOL niv. 3/4 landbouw	4,4	-
BOL niv. 3/4 techniek	3,9	-
BOL niv. 3/4 economie	5,0	+
BOL niv. 3/4 gezondheidszorg	3,2	+
BOL niv. 3/4 gedrag en maatschappij	6,7	+
HBO landbouw	5,3	-
HBO onderwijs	4,2	-
HBO techniek	3,3	0
HBO economie	4,1	-
HBO gezondheidszorg	3,2	-
HBO gedrag en maatschappij	5,2	-
HBO taal en cultuur	13,4	+
WO landbouw ¹⁾	5,8	-
WO techniek	2,6	0
WO economie	2,3	-
WO gezondheidszorg	3,3	-
WO gedrag en maatschappij ²⁾	4,8	-
WO taal en cultuur ³⁾	7,3	+
WO recht en openbare orde	3,4	-
WO natuurwetenschappen ²⁾	3,7	0
Totaal	9,5	

1) +: conjunctuurgevoeligheid is meer dan gemiddeld; -: conjunctuurgevoeligheid is minder dan gemiddeld; 0: gemiddelde conjunctuur gevoeligheid.

2) Gemiddelde voor jaren 1998-2008.

3) Gemiddelde voor jaren 1997-2008.

Bron: SIS

Voor BOL'ers met een economie diploma op niveau 3 en 4 is het werkloosheidsrisico gemiddeld, maar is de conjunctuurgevoeligheid hoog. De sector economie voor gediplomeerden uit het VMBO en BOL wordt dus gekenmerkt door een structurele hoge gemiddelde werkloosheid die bovendien sterk met de economie mee verandert. Gediplomeerden uit de sector gedrag en maatschappij vertonen de hoogste werkloosheid onder BOL'ers op niveau 3 en 4. BOL gediplomeerden op niveau 1 en 2 in de richting gezondheidszorg combineren een hoge werkloosheid met een lage mate van conjunctuurgevoeligheid. Dit wijst er op dat voor hen de hoge werkloosheid structureel van aard is.

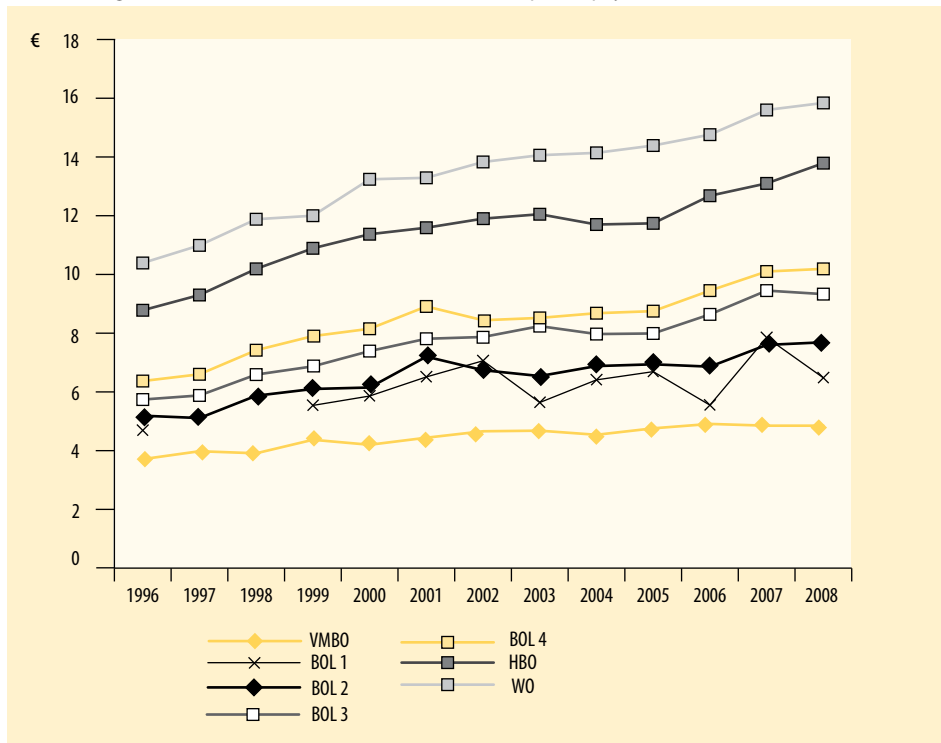
Onder afgestudeerden uit het HBO hebben vooral afgestudeerden uit de richting taal en cultuur te kampen met een structureel hoge werkloosheid. Dit geldt ook voor afgestudeerden uit deze richting met een WO-diploma. De werkloosheid onder deze twee groepen is hoog en verandert sterker met de conjunctuur dan gemiddeld. De HBO-sectoren gezondheidszorg en techniek vertonen de laagste gemiddelde werkloosheid onder de HBO richtingen. Deze lage werkloosheid gaat gepaard met een lage conjunctuurgevoeligheid. De twee sectoren uit het WO met de laagste werkloosheid zijn de sectoren economie en techniek.

Loon

Een ander mogelijk gevolg van het betreden van de arbeidsmarkt op een ongunstig conjunctureel moment betreft de gevolgen voor het loon.

Figuur 2.3

Ontwikkeling van het bruto uurloon van schoolverlaters (lopende prijzen), 1996-2008

Bron: SIS

Figuur 2.3 laat de ontwikkeling van het gemiddelde loon zien voor schoolverlaters in de periode 1996-2008. De figuur laat ook de belangrijkste keerpunten zien in de ontwikkeling van de jeugdwerkloosheid in die periode.

Op basis van de gepresenteerde tijdreeksen kan worden afgeleid dat de ontwikkeling van het bruto uurloon nauw aansluit bij de conjuncturele ontwikkeling. In de jaren 1996-2000 was de conjunctuur gunstig en zijn de lonen sterk gestegen. De loonstijging onder schoolverlaters is, met enige vertraging, bijna tot stilstand gekomen in de periode 2001-2005, om in de jaren nadien terwijl de jeugdwerkloosheid daalde weer harder te stijgen.

Samenvatting

Samenvattend kunnen wij stellen dat de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters sterk conjunctuurgevoelig is, vooral voor BOL 1 en 2 schoolverlaters. Maar de werkloosheid onder BOL 3 en 4 schoolverlaters reageert ook sterk op schommelingen in de conjunctuur. Binnen het VMBO blijken vooral de sectoren economie en gezondheidszorg te maken te hebben met een verhoogd risico op werkloosheid. Voor de richting economie geldt dit ook voor BOL afgestudeerden op niveau 1 en 2. Dit is opmerkelijk, gelet op de stijging in het aantal diplomeerden in deze richting op alle niveaus (zie hoofdstuk 3). HBO en WO afgestudeerden uit de richting taal en cultuur kampen met een structureel hoge werkloosheid. De HBO sectoren gezondheidszorg en techniek vertonen een relatief lage gemiddelde werkloosheid. De twee sectoren uit het WO met de laagste werkloosheid zijn de sectoren economie en techniek. Voor alle sectoren geldt dat de ontwikkeling van het loon achterblijft in periodes van neergaande conjunctuur.

2.3 Lange termijn effecten van de conjunctuur

De vraag of er lange termijn gevolgen zijn van het betreden van de arbeidsmarkt in een ongunstige conjunctuur en hoe groot deze gevolgen dan zijn wordt onderzocht aan de hand van de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Daartoe is gebruik gemaakt van een gepoold databestand van alle EBB respondenten in de jaren 2001-2007 (gegevens van het eerste kwartaal voor EBB panelrespondenten). Voor alle respondenten is de datum van het behalen van hun hoogste opleidingsniveau bepaald.¹¹ Met behulp van de datum van afstuderen zijn de respondenten ingedeeld in cohorten van schoolverlaters, waarbij een onderscheid gemaakt is tussen schoolverlaters die op de arbeidsmarkt zijn gekomen vóór de crisis van begin jaren tachtig, tijdens de crisis, of na de crisis. Op deze manier kunnen de lange termijn effecten van het betreden van de arbeidsmarkt op een ongunstig moment in de conjunctuur worden achterhaald.

Op basis van de gegevens in figuur 2.1 kan worden afgeleid dat vooral het cohort schoolverlaters dat de arbeidsmarkt betrad in de jaren 1981-1984 geconfronteerd is met hoge en stijgende werkloosheid. Uitgaande van deze periode zijn schoolverlaters ingedeeld naar jaar van afstuderen, in cohorten van vier jaar: 1969-1972, 1973-1976, 1977-1980, 1981-1984, 1985-1988, 1989-1992, 1993-1996, 1997-2000. Indien een ongunstige arbeidsmarkt bij arbeidsmarktin-

11. Personen die voor 1969 of na 2000 hun hoogst behaalde opleiding hebben afgerond zijn bij de analyses niet meegenomen.

trede blijvende nadelige gevolgen heeft, kan worden verwacht dat schoolverlaters die begin jaren tachtig of begin jaren negentig de arbeidsmarkt zijn ingestroomd het in de jaren 2000 moeilijker hebben op de arbeidsmarkt dan werkenden uit andere cohorten schoolverlaters.

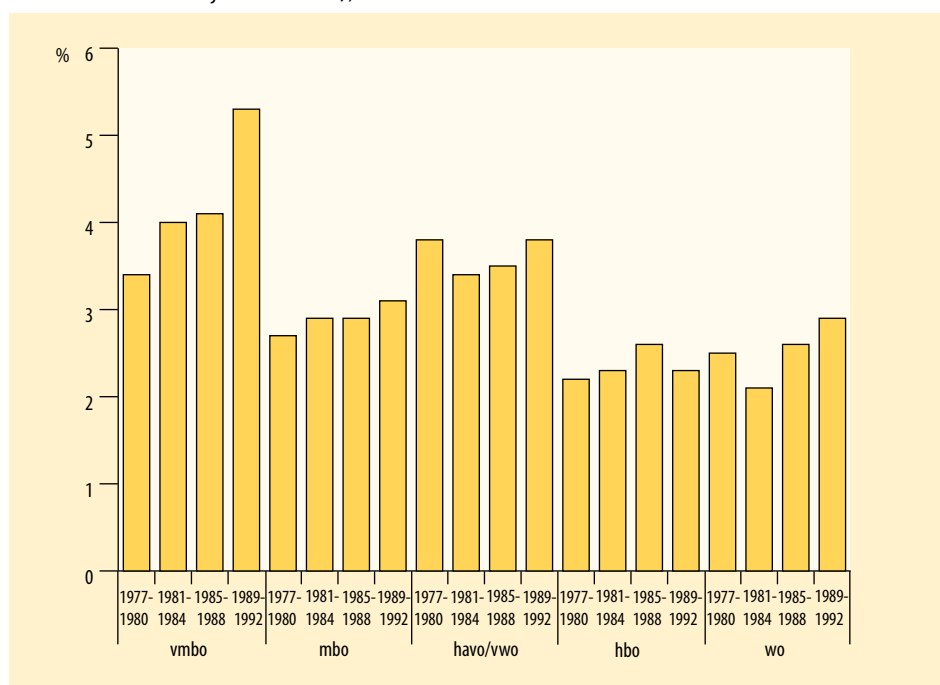
Er wordt gekeken naar een drietal indicatoren voor de gevolgen van een ongunstige conjunctuur op het moment van betreden van de arbeidsmarkt:

- De kans om werkloos of inactief te zijn in de jaren 2001-2007;¹²
- Het beroepsniveau in de jaren 2001-2007;
- Het bruto uurloon in het jaar 2005.¹³

Werkloosheid en inactiviteit

In figuur 2.4 wordt het werkloosheidspercentage in de jaren 2001-2007 weergegeven voor de verschillende opleidingsniveaus, naar cohort van schoolverlaten. Voor VMBO'ers, MBO'ers en HBO'ers is de werkloosheid onder schoolverlaters uit het cohort 1981-1984 (ten tijde van de sterk stijgende werkloosheid) weliswaar hoger dan voor het cohort 1977-1980, maar bij de daarop volgende cohorten is de werkloosheid nog hoger.

Figuur 2.4
Werkloosheidsrisico in jaren 2001-2007, naar cohort schoolverlaten

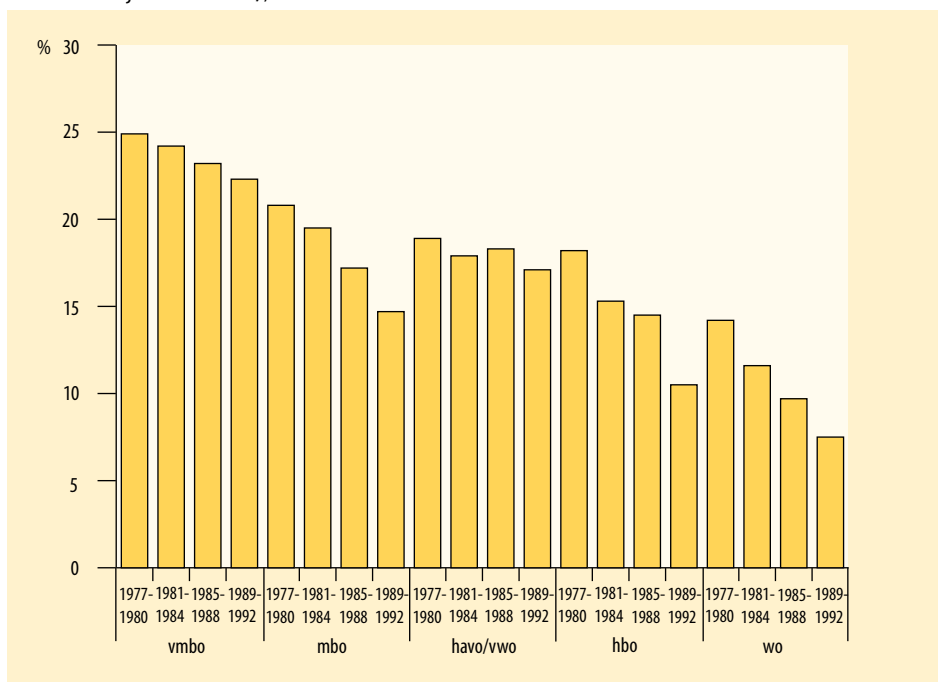
Bron: EBB

12. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de standaard definitie van het CBS.

13. Loongegevens zijn afkomstig uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Een bruto uurloon is berekend en gekoppeld aan de EBB.

Voor HBO'ers is de werkloosheid voor het cohort 1989-1992 gelijk aan de werkloosheid in het cohort 1981-1984. Voor schoolverlaters met een HAVO/VWO diploma en WO diploma is de werkloosheid lager voor het 1981-1984 cohort dan voor het 1977-1980 cohort, maar hoger voor de twee daaropvolgende cohorten. De figuur levert dus geen duidelijk beeld van hogere werkloosheid als gevolg van de crisis in de jaren tachtig.

Figuur 2.5
Inactiviteit in jaren 2001-2007, naar cohort schoolverlaten

Bron: EBB

In figuur 2.5 worden vergelijkbare cijfers gepresenteerd voor het percentage inactieven. Op basis van de figuur komt evenmin een duidelijk beeld naar voren dat de hogere werkloosheid begin jaren tachtig blijvende gevolgen heeft gehad voor de schoolverlaters: afgezien van de HAVO/VWO gediplomeerden daalt de kans op inactiviteit voor opeenvolgende cohorten van schoolverlaters.

Het probleem bij de gegevens in figuren 2.4 en 2.5 is dat geen rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken die van belang kunnen zijn voor de arbeidsmarktpositie. Leeftijdverschillen, bijvoorbeeld, zijn een storende factor bij de cijfers in figuren 2.4 en 2.5. Ondanks de betrekkelijk homogene leeftijd binnen opleidingsniveaus op het moment van afstuderen is het goed mogelijk dat leeftijd een belangrijke rol speelt bij de arbeidsmarktpositie in de jaren na het afstuderen. Ook andere factoren kunnen een versturende invloed hebben. Met behulp van de EBB gegevens zijn daarom ook econometrische analyses uitgevoerd waarbij de kans op werkloosheid in de jaren 2001-2007 verklaard wordt aan de hand van individuele, huishoud- en conjunctuurkenmerken. De gebruikte methode wordt in tekstbox 2.1 toegelicht.

Tekstbox 2.1

Econometrische analyses

Gebruik makend van de EBB gegevens zijn econometrische analyses uitgevoerd waarbij de arbeidsmarktpositie in de jaren 2001-2007 verklaard wordt aan de hand van individuele, huishoud- en conjunctuurkenmerken. De afhankelijke variabele in de analyses geeft aan of iemand werkloos (1) is of werkend (0). Het econometrisch model is een logit model en inactieven worden buiten beschouwing gelaten. In een alternatieve specificatie is de kans op inactiviteit als te verklaren variabele genomen. Daarnaast is ook een multinomiaal logit model geschat waarin rekening is gehouden met het feit dat de arbeidsmarktpositie een van de volgende drie opties kan zijn: werkend, werkloos of inactief. Al deze alternatieven lijden tot vergelijkbare conclusies.

De individuele achtergrondkenmerken waarmee in de analyses rekening wordt gehouden zijn leeftijd (lineair en kwadratisch) en geslacht. De kenmerken van het huishouden die in de analyses worden meegenomen zijn burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen en leeftijd jongste kind. Tevens worden jaardummies voor de jaren 2001-2007 in het model opgenomen.

Het effect van de stand van de arbeidsmarkt in het jaar van schoolverlaten op de kans op werkloosheid is op een drietal alternatieve manieren in de analyses betrokken. Ten eerste is gebruik gemaakt van dummy-variabelen voor het cohort van schoolverlaten, waarbij het cohort 1977-1980 (vlak voor de sterke stijging in jeugdwerkloosheid) als referentie is gebruikt. Ten tweede is gebruik gemaakt van het jeugdwerkloosheidspercentage in het jaar van afstuderen (omdat geen cijfers voor de jeugdwerkloosheid beschikbaar zijn voor de jaren 1970-1974 wordt de werkloosheid in de totale beroepsbevolking gebruikt). Indien een ongunstige arbeidsmarkt bij arbeidsmarktintrede blijvende nadelige gevolgen heeft, kan worden verwacht dat schoolverlaters die in een periode van hoge/stijgende werkloosheid op de arbeidsmarkt kwamen het in de jaren 2000 moeilijker hebben op de arbeidsmarkt dan schoolverlaters die de arbeidsmarkt opkwamen in periodes van lage werkloosheid.

Ten derde is een model geschat waarbij rekening wordt gehouden met het jaar van afstuderen en bepaald wordt of, en zo ja in welke mate, het schoolverlaterscohort 1981-1984 afwijkt van deze trend. Praktisch gezien wordt het jaar van afstuderen gecodeerd als 1 voor 1969, 2 voor 1970, ..., 32 voor 2000. Deze trend wordt zowel lineair als kwadratisch meegenomen. Daarnaast wordt in het model een dummy voor het cohort 1981-1984 opgenomen om te kijken of dit cohort een significante afwijking van de trend laat zien.

De resultaten van het econometrisch model voor de kans op werkloosheid zijn in tabel 2.2 opgenomen. Alleen de coëfficiënten voor de belangrijkste effecten zijn in de tabel opgenomen. De tabel laat zien dat de kans op werkloosheid afneemt naarmate het opleidingsniveau stijgt. Verder blijkt dat het cohort dat de arbeidsmarkt opkwam in de periode van sterk stijgende werkloosheid (1981-1984) inderdaad een grotere kans op werkloosheid heeft in de jaren 2001-2007 dan eerdere cohorten van schoolverlaters (model 1). Echter, deze verhoogde kans op werkloosheid wordt ook voor de daaropvolgende cohorten gevonden. Bovendien zijn de effecten voor de latere cohorten van schoolverlaters zelfs groter. Er lijkt dus eerder sprake te zijn van een structurele verhoging van de kans op werkloosheid bij latere cohorten dan van een lange termijn effect van de conjunctuur op een specifiek cohort van schoolverlaters.

Het effect van de jeugdwerkloosheid in het jaar van afstuderen op de kans op werkloosheid is positief en significant (model 2): wie de arbeidsmarkt opkomt in een periode van hoge werkloosheid loopt een verhoogd risico op werkloosheid later in de loopbaan. Alternatieve

specificaties waarbij gebruik is gemaakt van andere indicatoren van werkloosheid – werkloosheid in jaar na afstuderen, gemiddelde werkloosheid in jaar van afstuderen en twee jaren daarna, verandering in werkloosheid tussen jaar van afstuderen en jaar daarna – leveren een vergelijkbaar beeld op. Verder blijkt dat dit effect van werkloosheid in het jaar van afstuderen vooral een effect heeft op de werkloosheidskans van VMBO'ers, havisten en VWO'ers (model 3). Voor MBO'ers wordt ook een significant en positief effect van de jeugdwerkloosheid gevonden, maar dit effect is kleiner dan voor VMBO'ers. Voor hoger opgeleiden (HBO of WO) wordt geen effect van de jeugdwerkloosheid gevonden.¹⁴

Tabel 2.2

Regressie coëfficiënten voor kans op werkloosheid in 2001-2007 (logit model)¹⁾

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Opleidingsniveau (ref: VMBO)				
HAVO/VWO	-0,415***	-0,427***	-0,300***	-0,418***
MBO	-0,560***	-0,522***	-0,414***	-0,561***
HBO	-0,947***	-0,904***	-0,741***	-0,950***
WO	-0,979***	-0,916***	-0,723***	-0,982***
Cohort schoolverlater (ref: 1977-1980)				
1969-1972	-0,093*			
1973-1976	-0,005			
1981-1984	0,089*			-0,010
1985-1988	0,142***			
1989-1992	0,196***			
1993-1996	0,207***			
1997-2000	0,174***			
Jeugdwerkloosheid jaar van afstuderen				
		0,009***	0,018***	
HAVO/VWO * jeugdwerkloosheid				
			-0,014	
MBO * jeugdwerkloosheid				
			-0,012**	
HBO * jeugdwerkloosheid				
			-0,017**	
WO * jeugdwerkloosheid				
			-0,020*	
Jaar van afstuderen				
				0,024***
Jaar van afstuderen, kwadraat (/100)				
				-0,039**
N	243587	239788	239788	243587
Pseudo R2	0,036	0,036	0,036	0,036

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10

1) Overige controlevariabelen: leeftijd, leeftijd kwadraat, geslacht, burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen, leeftijd jongste kind, dummies voor de jaren 2001-2007.

Leeswijzer: Een positieve coëfficiënt betekent dat de variabele positief samenhangt met de kans op werkloosheid. Bijvoorbeeld, in model 1, schoolverlaters uit het cohort 1981-1984 hebben een grotere kans op werkloosheid dan schoolverlaters uit het cohort 1977-1980. Een negatieve coëfficiënt betekent dat de variabele negatief samenhangt met de kans op werkloosheid. Bijvoorbeeld, in model 1, schoolverlaters op HAVO/VWO niveau hebben een kleinere kans om werkloos te zijn dan schoolverlaters met een VMBO diploma.

Bron: EBB

Een nadeel van modellen 2 en 3, echter, is dat niet specifiek wordt ingegaan op de gevolgen van de crisis van begin jaren tachtig. Het gemeten effect kan het resultaat zijn van de structureel hogere werkloosheid sinds de jaren tachtig. Met model 4 wordt wel specifiek ingegaan op

14. Het effect voor HBO'ers, bijvoorbeeld, is gelijk aan het hoofdeffect voor VMBO'ers (0,018) plus het conjunctuureffect voor HBO'ers (-0,017).

het schoolverlaterscohort uit de jaren 1981-1984. Daarin wordt een trend gemodelleerd met betrekking tot het jaar van afstuderen op het risico op werkloosheid. De trend weerspiegelt het patroon van cohort dummies in model 1: werkenden die recent hun schoolloopbaan hebben afgerond lopen een verhoogd risico om werkloos te zijn. Er wordt echter geen significante afwijking van de algemene trend gevonden voor het cohort van schoolverlaters uit 1981-1984: zij hebben dus niet significant meer of minder kans om werkloos te zijn. Dit is consistent met eerdere studies op individueel niveau die wel een effect van werkloosheid op baankansen op korte termijn laten zien, maar niet op langere termijn (zie bijvoorbeeld Schils e.a., 2006).

Het is mogelijk dat het betreden van de arbeidsmarkt op een ongunstig moment geen gevolgen heeft op de werkloosheid later, maar dat het er wel toe leidt dat mensen zich vervroegd zullen terugtrekken uit de sfeer van betaalde arbeid (inactiviteit). Alternatieve modellen waarin naar de kans op inactiviteit is gekeken (zie tekstbox 2.1) laten echter een vergelijkbaar beeld zien: er wordt ook daar geen significant effect gevonden van het betreden van de arbeidsmarkt in de jaren 1981-1984 op de kans op inactiviteit.

Beroepsniveau

De tweede uitkomstmaat waar naar gekeken wordt is het beroepsniveau. Het beroepsniveau is gemeten aan de hand van de eerste digit van de beroepscode (SBC) in de EBB.¹⁵ In tabel 2.3 worden de resultaten van de econometrische analyses voor het beroepsniveau gepresenteerd waarbij gecontroleerd wordt voor de eerder genoemde individuele, huishoud en conjunctuurkenmerken.¹⁶

De tabel laat zien dat opeenvolgende cohorten van schoolverlaters hogere beroepsniveaus bereiken. Echter zelfs schoolverlaters uit het cohort 1981-1984, wanneer de werkloosheid sterk steeg, bereiken een hoger beroepsniveau dan het vorige cohort (model 1).

Het is verrassend dat het effect van de jeugdwerkloosheid op het beroepsniveau positief is: wie de arbeidsmarkt opkomt in een periode van hoge werkloosheid bereikt een hoger beroepsniveau (model 2). Wellicht is dit te verklaren uit het feit dat de jeugdwerkloosheid die gemiddeld genomen hoger is aan het einde van de periode dan aan het begin daarvan een trend in het stijgend beroepsniveau voor opeenvolgende cohorten van schoolverlaters oppikt.¹⁷ Wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat de conjunctuur een ander effect kan hebben voor de verschillende opleidingsniveaus, dan blijkt dat dit positief effect van de conjunctuur vooral opgaat voor MBO'ers (model 3). Voor werkenden met een opleiding op WO niveau blijkt dat een hoog niveau van jeugdwerkloosheid op het moment van arbeidsmarktintrede een negatief effect heeft op het beroepsniveau later in de loopbaan. Het niveau

15. Er is een onderscheid gemaakt tussen elementaire beroepen (SBC code 1), lagere beroepen (SBC code 2 en 3), middelbare beroepen (SBC code 4 en 5), hogere beroepen (SBC code 6 en 7) en wetenschappelijke beroepen (SBC code 8 en 9).

16. De gehanteerde aanpak is vergelijkbaar met de in tekstbox 2.1 beschreven aanpak. Voor de analyses van het beroepsniveau is gebruik gemaakt van een geordenend logit model. Bij de analyses rond het uurloon later in dit hoofdstuk, is gebruik gemaakt van OLS regressies.

17. Overigens is een stijging van de jeugdwerkloosheid tussen het jaar van afstuderen en het jaar na afstuderen wel geassocieerd met een lager beroepsniveau later in de loopbaan (effect niet gerapporteerd in tabel).

van de jeugdwerkloosheid in het jaar van schoolverlaten heeft geen invloed op het beroepsniveau van VMBO'ers, HBO'ers en HAVO/VWO'ers.

In model 4 wordt het effect van betreden van de arbeidsmarkt in het cohort 1981-1984 gemodelleerd in afwijking van de algemene trend. Het model laat een stijgende trend in het behaalde beroepsniveau zien. Dat betekent dat opeenvolgende cohorten schoolverlaters een stijging kennen in het beroepsniveau. Deze stijging wordt veroorzaakt door de upgradering van de beroepen: door de technologische ontwikkeling stijgt het algemene beroepsniveau. Deze stijging openbaart zich het sterkst bij nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Het model laat ook zien dat het beroepsniveau van schoolverlaters uit het cohort 1981-1984 niet significant afwijkt van deze algemene trend. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het betreden van de arbeidsmarkt op een ongunstig conjunctureel moment geen blijvende negatieve gevolgen heeft voor het beroepsniveau later in de loopbaan.

Tabel 2.3

Regressieanalyse voor beroepsniveau, 2001-2007 (coëfficiënten uit geordenend logit model)¹⁾

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Opleidingsniveau (ref: VMBO)				
HAVO/VWO	2,119***	2,126***	2,161***	2,120***
MBO	1,587***	1,638***	1,590***	1,585***
HBO	4,229***	4,308***	4,291***	4,227***
WO	6,431***	6,523***	6,838***	6,427***
Cohort schoolverlater (ref: 1977-1980)				
1969-1972	-0,110***			
1973-1976	-0,012			
1981-1984	0,043**			0,009
1985-1988	0,099***			
1989-1992	0,099***			
1993-1996	0,170***			
1997-2000	0,278***			
Jeugdwerkloosheid jaar van afstuderen				
HAVO/VWO * jeugdwerkloosheid		0,003***	0,003	
MBO * jeugdwerkloosheid			-0,004	
HBO * jeugdwerkloosheid			0,005**	
WO * jeugdwerkloosheid			0,002	
			-0,030***	
Jaar van afstuderen				0,006***
Jaar van afstuderen, kwadraat (/100)				0,016**
N	234939	231288	231288	234939
R2	0,253	0,253	0,253	0,253

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10

1) Overige controlevariabelen: leeftijd, leeftijd kwadraat, geslacht, burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen, leeftijd jongste kind, dummies voor de jaren 2001-2007.

Leeswijzer: Een positieve coëfficiënt betekent dat de variabele positief samenhangt met het beroepsniveau. Bijvoorbeeld, in model 1, schoolverlaters op HAVO/VWO niveau hebben een hoger beroepsniveau dan schoolverlaters met een VMBO diploma. Een negatieve coëfficiënt betekent dat de variabele negatief samenhangt met het beroepsniveau. Bijvoorbeeld, in model 1, uit het cohort 1969-1972 hebben een lager beroepsniveau dan schoolverlaters uit het cohort 1977-1980.

Bron: EBB

Loon

Als laatste is een analyse uitgevoerd met betrekking tot het effect van het moment van schoolverlaten op het bruto uurloon. Daartoe is een koppeling tot stand gebracht tussen de EBB en het SSB van het CBS, met daarin gegevens over het loon in 2005. Het uurloon wordt berekend aan de hand van het hoogste jaarloon dat iemand rapporteert voor zijn of haar baan en het aantal gewerkte uren in die baan. De uitkomst uit de OLS regressie voor het uurloon (gemeten in log) is opgenomen in tabel 2.4.

De tabel laat zien dat werknemers die in de jaren 1985-1988 de arbeidsmarkt hebben betreden – d.w.z. in de periode waarin de jeugdwerkloosheid sterk is gedaald – significant meer verdienen per uur dan werknemers uit het afstudeercohort 1977-1980 (model 1). Werkenden uit de cohorten 1969-1972, 1973-1976, 1993-1996 en 1997-2000 verdienen echter significant minder.

Tabel 2.4Regressieanalyse voor bruto uurloon (in log) 2005 (coëfficiënten uit OLS model)¹⁾

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Opleidingsniveau (ref: VMBO)				
HAVO/VWO	0,241***	0,241***	0,243***	0,240***
MBO	0,168***	0,163***	0,149***	0,168***
HBO	0,422***	0,412***	0,415***	0,422***
WO	0,688***	0,675***	0,693***	0,688***
Cohort schoolverlater (ref: 1977-1980)				
1969-1972	-0,032***			
1973-1976	-0,011***			
1981-1984	0,005			-0,009***
1985-1988	0,014***			
1989-1992	0,002			
1993-1996	-0,013***			
1997-2000	-0,047***			
Jeugdwerkloosheid jaar van afstuderen				
HAVO/VWO * jeugdwerkloosheid		0,002***	0,002***	
MBO * jeugdwerkloosheid			0,001***	
HBO * jeugdwerkloosheid			0,000	
WO * jeugdwerkloosheid			-0,002**	
Jaar van afstuderen				
Jaar van afstuderen, kwadraat (/100)				0,009***
				-0,029***
N	110135	108514	108514	110135
R2	0,48	0,48	0,48	0,48

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10

1) Overige controlevariabelen: leeftijd, leeftijd kwadraat, geslacht, burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen, leeftijd jongste kind, dummies voor de jaren 2001-2007.

Leeswijzer: Een positieve coëfficiënt betekent dat de variabele positief samenhangt met het uurloon. Bijvoorbeeld, in model 1, schoolverlaters op HAVO/VWO niveau hebben een hoger uurloon dan schoolverlaters met een VMBO diploma. Een negatieve coëfficiënt betekent dat de variabele negatief samenhangt met het beroepsniveau. Bijvoorbeeld, in model 1, schoolverlaters uit het cohort 1969-1972 hebben een lager uurloon dan schoolverlaters uit het cohort 1977-1980.

Bron: EBB en SSB

Het niveau van de jeugdwerkloosheid in het jaar van afstuderen hangt positief samen met het loonniveau (model 2). Dit effect geldt sterker voor afgestudeerden uit het MBO (model 3). De samenhang tussen jeugdwerkloosheid en loon is afwezig voor WO'ers¹⁸: WO'ers die de arbeidsmarkt op zijn gekomen ten tijde van hoge jeugdwerkloosheid verdienen niet minder maar ook niet meer per uur dan WO'ers die ten tijde van lage jeugdwerkloosheid de arbeidsmarkt zijn ingestroomd. Brengen wij dit in perspectief van de vorige analyse, dan suggereert dit dat hoogopgeleiden die de arbeidsmarkt betreden in tijden van hoge jeugdwerkloosheid in banen terechtkomen met een lager beroepsniveau (vergeleken met het beroepsniveau in periodes van lage werkloosheid), maar niet met een lager salaris.

Blijkens model 4 vertoont het uurloon een stijgende (zij het afnemend in sterkte) trend met het jaar van afstuderen. Dat betekent dat opeenvolgende cohorten schoolverlaters een steeds hoger uurloon hebben. Echter, het loon van afgestudeerden uit het cohort 1981-1984 is significant lager dan verwacht zou kunnen worden op basis van deze trendmatige ontwikkeling van het loon. Deze achterstelling bedraagt ongeveer 1% van het bruto uurloon. Ter vergelijking: de structurele stijging voor opeenvolgende cohorten bedraagt eveneens 1% per jaar. Dit wijst er dus op dat het betreden van de arbeidsmarkt ten tijde van slechte economische conjunctuur nadelige consequenties heeft voor het loon. Ter aanvulling op de analyses in tabel 2.4 is een additioneel model geschat waarin rekening is gehouden met mogelijke zelfselectie betreffende de keuze om al dan niet te werken. De resultaten van deze schatting zijn in bijlage 4.A opgenomen, en laten een zelfde beeld zien als de resultaten uit tabel 2.4: wie de arbeidsmarkt opkwam ten tijde van sterk stijgende werkloosheid (1981-1984) verdient een significant lager loon dan verwacht op basis van de trendmatige ontwikkeling van het brutoloon.

Samenvatting

Samenvattend kunnen wij vaststellen dat het voor de employability op de lange termijn niet veel uitmaakt of schoolverlaters de arbeidsmarkt instromen in tijden van een slechte economische conjunctuur. Schoolverlaters die de arbeidsmarkt betraden in de periode van sterk stijgende jeugdwerkloosheid in de jaren 1981-1984 zijn niet vaker werkloos of inactief dan schoolverlaters die op andere momenten de arbeidsmarkt zijn ingestroomd. Zij behalen ook een vergelijkbaar beroepsniveau. Daar staat tegenover dat het moment van arbeidsmarktinstroom wel uitmaakt voor het loon later in de loopbaan. Schoolverlaters die de arbeidsmarkt betraden in de periode van sterk stijgende jeugdwerkloosheid in de jaren 1981-1984 hebben een lager loon dan schoolverlaters die op andere momenten de arbeidsmarkt zijn ingestroomd.

2.4 Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk is ingegaan op de korte en lange termijn gevolgen voor de arbeidsmarktpositie (employability, beroepsniveau en loon) van schoolverlaters die de arbeidsmarkt opkomen in tijden van economische crisis. De arbeidsmarktpositie van schoolverlaters blijkt, op korte termijn, sterk conjunctuurgevoelig. De vraag die wij vervolgens stellen is of verwacht mag worden dat de huidige economische crisis blijvende nadelige gevolgen zal hebben voor de arbeidsmarktpositie van het cohort schoolverlaters dat nu de arbeidsmarkt opkomt. Om hier

18. Het effect voor WO'ers is gelijk aan het hoofd effect voor VMBO'ers (0,002) plus het effect voor WO'ers (-0,002).

zicht op te krijgen hebben wij in dit hoofdstuk gekeken naar de ervaringen van schoolverlaters die ten tijde van een vergelijkbare neergaande conjunctuur de arbeidsmarkt zijn opgekomen.

Het cohort van schoolverlaters dat de arbeidsmarkt instroomde in de jaren 1981-1984 werd, evenals het huidige cohort schoolverlaters geconfronteerd met een sterk stijgende jeugdwerkloosheid. Wij hebben gekeken naar hun arbeidsmarktpositie ruim 20 jaar later (in de jaren 2000) en die vergeleken met de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters uit andere cohorten. Op basis van onze analyses kunnen wij concluderen dat schoolverlaters die het hardst getroffen worden door stijgende werkloosheid op langere termijn geen nadelige gevolgen ondervinden voor hun employability: ze zijn niet vaker werkloos en ook niet vaker inactief. Ook voor het behaalde beroepsniveau heeft de economische crisis van begin jaren tachtig geen gevolgen gehad voor het schoolverlaterscohort 1981-1984. De nadelige gevolgen voor het loon zijn daarentegen wel merkbaar.

Het ontbreken van een effect op de employability en het blijvend negatief effect op het loon is consistent met eerdere bevindingen voor Nederland waarin gekeken is naar de gevolgen van werkloosheid op individueel niveau (Schils e.a., 2006). Vanuit theoretisch oogpunt kan verwacht worden dat schoolverlaters die op een slecht conjunctureel moment intreden op de arbeidsmarkt dit proberen te compenseren door bijvoorbeeld meer in training te investeren. Dit zou het ontbreken van een effect op de employability op de lange termijn kunnen verklaren (Mroz en Savage, 2006). Maar blijktbaar is een dergelijke strategie onvoldoende om de nadelige effecten op het loon te kunnen compenseren.

3

Macro-economische shocks: Gevolgen voor de studiekeuze

3.1 Introductie

Macro-economische shocks zoals recessies of abrupte sectorale verschuivingen hebben een directe invloed op de overgang van school naar werk. Zoals in het voorgaande hoofdstuk is beschreven, heeft de economische situatie zowel op korte als lange termijn invloed op de arbeidsmarktkansen van een schoolverlater. De korte termijn gevolgen van werkloosheid en lagere lonen voor schoolverlaters hebben echter nog een indirect effect. Ze beïnvloeden namelijk ook toekomstige leerlingen en studenten in hun studiekeuze.

In dit hoofdstuk gaan we dan ook in op de vraag in hoeverre de recente verslechtering van de economie in Nederland gepaard zal gaan met verschuivingen in het studiekeuzegedrag van jongeren. In hoofdlijnen kunnen we een aantal mogelijke effecten verwachten:

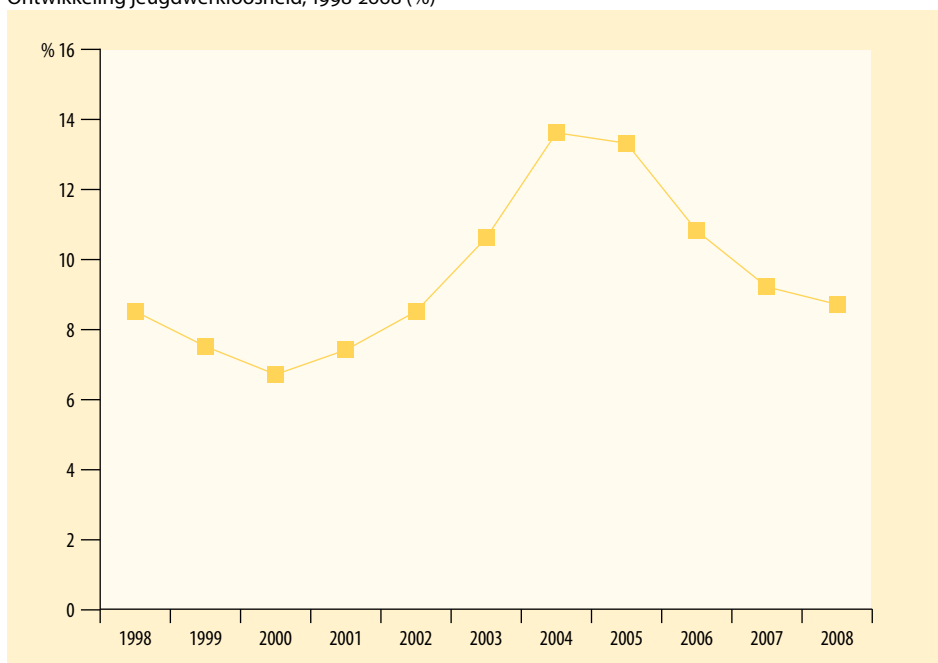
- Een afnemende economische groei kan het voor jongeren aantrekkelijker maken om na het behalen van een diploma hun onderwijs carrière in een vervolgopleiding voort te zetten in plaats van zich aan te bieden op de arbeidsmarkt.
- Een afnemende economische groei die gepaard gaat met relatief zwaardere klappen in bepaalde economische sectoren (bijvoorbeeld techniek) kan jongeren ervoor afschrikken om een opleiding in deze sectoren te kiezen.
- Een afnemende economische groei kan het aanbod aan opleidingsplaatsen die het bedrijfsleven in het kader van de beroepsbegeleidende leerweg in het MBO (MBO-BBL) ter beschikking stelt sterk onder druk brengen.

In dit hoofdstuk zullen we over elk van deze mogelijke effecten komen te spreken. Om voorspellingen te kunnen maken omtrent de impact die de recente verslechtering van de economie in het voorjaar van 2009 heeft op het studiekeuzegedrag van jongeren, analyseren we verschuivingen in de studiekeuze tijdens de laatste periode van afnemende economische groei in Nederland, namelijk de periode 2002 – 2005. Ondanks het feit dat de afname in economische groei in deze periode in vergelijking tot de situatie in 2009 en de verwachte situatie in 2010 slechts minimaal was, is deze periode relatief de beste vergelijkingsperiode. Immers, het onderwijssysteem in Nederland heeft eind jaren negentig nogal sterke veranderingen ondergaan (bijvoorbeeld invoering van het VMBO, invoering tweede fase in het AVO), hetgeen een vergelijking met verschuivingen in de studiekeuze in eerdere perioden (begin jaren negentig of zelfs begin jaren tachtig) niet mogelijk maakt. Meer in detail, in dit hoofdstuk analyseren we het studiekeuzegedrag van jongeren in de periode 1998 tot 2007.

Figuur 3.1 laat aan de hand van de jeugdwerkloosheid de conjuncturele veranderingen in deze periode zien.

De analyses in hoofdstuk 2 hebben al duidelijk zichtbaar gemaakt dat deze periode in een drietal subperiodes kan worden onderverdeeld. Ten eerste de jaren 1998 tot 2000 (en deels uitlopend tot 2001) die een relatief sterke economische groei kennen, variërend tussen 4,7% in 1999 en 1,9% in 2001. In tegenstelling tot de algemene werkloosheid laat figuur 3.1 wel zien dat de jeugdwerkloosheid in het jaar 2001 begint te stijgen. Ondanks de lichte stijging aan het einde van de periode kennen de jaren 1998 – 2001 een trendmatig dalende jeugdwerkloosheid. De neergaande economische cyclus in 2002 – 2003 met een bijna stagnerende economie heeft directe negatieve gevolgen voor de jaren daarna. Tot het jaar 2004 blijft de jeugdwerkloosheid stijgen, en in de jaren 2004 en 2005 is bijna 14% van de jongeren onder 25 jaar werkloos. De jaren 2002 – 2005 vormen dan ook de tweede subperiode die we onderscheiden. Tot slot zien we dat de positieve conjuncturele ontwikkelingen in de jaren daarna direct weer tot een daling van de jeugdwerkloosheid leiden. Deze jaren zullen dan ook als relatief goede economische jaren worden gezien.

Figuur 3.1
Ontwikkeling jeugdwerkloosheid, 1998-2008 (%)

Bron: CBS, Statline

De drie onderscheiden tijdsperiodes (1998-2000/2001; 2002-2005 en 2006-2007/2008) komen in dit hoofdstuk regelmatig terug. Meer in detail vergelijken we het studiekeuzege-drag van jongeren over de periode 1998 – 2007, en proberen we vast te stellen in hoeverre zich tijdens de periode 2002 – 2005 breuken in trends voordoen.

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 3.2 staan we stil bij de eerste keuze die jongeren na het behalen van een diploma in het voortgezet onderwijs (VMBO, AVO) dienen te maken, namelijk de vraag of zij hun onderwijscarrière in een vervolgopleiding voortzetten of zich op de arbeidsmarkt aanbieden.

In paragraaf 3.3 gaan we in op jongeren die voor een opleiding in het MBO kiezen. We kijken in hoeverre de keuze voor een bepaalde leerweg (BOL versus BBL) in het MBO door de conjuncturele situatie wordt beïnvloed. We staan stil bij de vraag of jongeren tijdens periodes met afnemende economische groei verschuivingen in de gekozen MBO-sector (bijvoorbeeld techniek versus gezondheidszorg) laten zien, en analyseren of deze periodes ook tot een verlengd verblijf in het onderwijs van jongeren met een MBO-diploma leiden.

In paragraaf 3.4 staan de jongeren centraal die met hun diploma toegang tot het hoger onderwijs hebben. We analyseren of de conjunctuurgevoeligheid, of het imago van conjunctuurgevoeligheid, van bepaalde economische sectoren (bijvoorbeeld techniek) voor jongeren een afschrikkende werking heeft en of zij daarom tijdens periodes met afnemende economische groei voor een minder conjunctuurgevoelige sector (bijvoorbeeld de sector onderwijs) opteren.

Tot slot vatten we in paragraaf 3.5 de centrale bevindingen van onze analyses samen. Ook staan we dan stil bij de vraag welke verwachtingen op basis van de historische analyses voor de recente situatie in Nederland plausibel zijn.

3.2 Gediplomeerden van het VO: doorleren of naar de arbeidsmarkt?

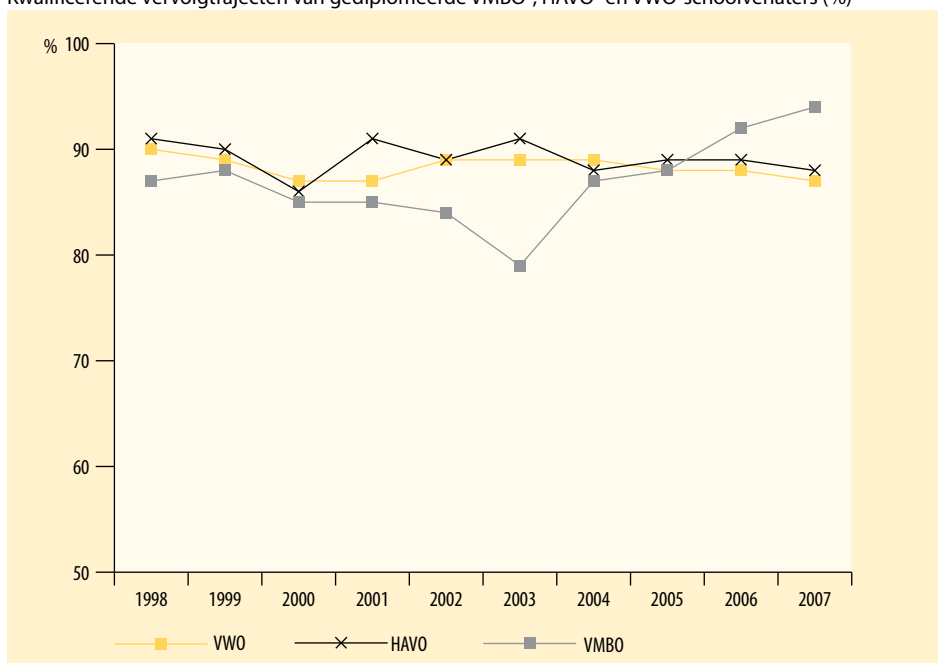
Het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (VMBO) en het voortgezet algemeen onderwijs (HAVO en VWO) dienen in Nederland in het algemeen ter voorbereiding van een beroepskwalificerende opleiding. Gediplomeerde schoolverlaters van het VMBO stromen in grote meerderheid door naar het middelbaar beroepsonderwijs (MBO). Met een HAVO-diploma voldoen jongeren aan de eisen om aan een opleiding in het hoger beroepsonderwijs (HBO) te beginnen, terwijl een VWO-diploma ook toegang verschaft tot het wetenschappelijk onderwijs (WO). Ondanks deze optie kiest een (hoewel relatief klein) deel van de gediplomeerden van het voortgezet onderwijs er voor om niet direct aansluitend aan hun opleiding met een vervolgopleiding te starten. Bij de jongeren met een VMBO-diploma gaat het hierbij om zogenaamde voortijdige schoolverlaters: een op de arbeidsmarkt heel kwetsbare groep jongeren. Onder de jongeren die na het behalen van het HAVO- dan wel VWO-diploma niet direct doorstromen naar een vervolgopleiding kunnen in principe twee groepen onderscheiden worden. De jongeren die een opleiding in het hoger onderwijs (ten minste tijdelijk) niet ambiëren en de groep jongeren die tussen voortgezet onderwijs en hoger onderwijs een tijdelijke onderbreking wensen, zij het om te reizen, een andere taal te leren of werkervaring op te doen. In onze discussie over de impact van de conjunctuur op de beslissing om al dan niet direct door te gaan met een vervolgopleiding dienen deze kanttekeningen in acht te worden genomen.

Figuur 3.2 laat voor de periode 1998 - 2007 het percentage gediplomeerden van het voortgezet onderwijs zien dat direct aansluitend voor een vervolgopleiding heeft gekozen.

Gediplomeerden van het HAVO en het VWO lijken wat betreft de keuze om al dan niet direct verder te gaan met een opleiding weinig beïnvloed te zijn door de conjuncturele omstandigheden. Zo startte in 1998 90% (91%) van de gediplomeerden van het VWO (HAVO) direct met een vervolgopleiding. In de meeste gevallen was dit dan ook een opleiding in het hoger onderwijs. In het economisch magere jaar 2004 daalde dit percentage zelfs licht (VWO: 89%; HAVO: 88%), maar dit lijkt eerder een langdurige trend te zijn dan ingegeven door de neergaande economie. Immers, in de daaropvolgende jaren (2006 en 2007) blijft het aandeel VWO-ers dat doorgaat licht dalen, terwijl het aandeel HAVO-ers dat doorstroomt constant blijft. De afname in doorstroom zal dan ook eerder samenhangen met een toename van jongeren die voor een tussenjaar kiezen dan met jongeren die afhankelijk van de economie hun geluk op de arbeidsmarkt beproeven.

Figuur 3.2

Kwalificerende vervolgotrajecten van gediplomeerde VMBO-, HAVO- en VWO-schoolverlaters (%)

Bron: OCW, Onderwijsmatrix

De ontwikkelingen binnen de groep jongeren die een VMBO diploma hebben behaald, lijken ook niet direct samen te hangen met de economische situatie. Eerder lijkt een tweetaal trends zichtbaar. Tot en met 2003 daalt het percentage dat direct doorgaat met een vervolgopleiding gestaag, en wel van 87% naar 78%. Daarna neemt het percentage weer sterk toe. Vanaf 2007 stroomt rond 94% van de gediplomeerde VMBO-ers direct door naar een vervolgopleiding. In de meeste gevallen is dit een opleiding in het MBO, maar daarnaast zien we in de afgelopen jaren een stijging in de doorstroom naar het HAVO. Uit eerder onderzoek van het ROA naar de effecten van onderwijsvernieuwingen komt naar voren dat de recente toename van de doorstroom te maken heeft met de invoering van het VMBO (Borghans, Van der Velden, Büchner, Coenen en Meng, 2008). Het feit dat de 'keuze' tussen het volgen van een vervolgopleiding en het zich aanbieden op de arbeidsmarkt voor gediplomeerde VMBO-ers

weinig te maken heeft met de conjuncturele situatie wordt door recent onderzoek (ROA, 2009) nogmaals bevestigd. Van de gediplomeerde VMBO-ers die in het schooljaar 2005/2006 ('een economisch goed jaar') hun VMBO-opleiding hebben verlaten en niet zijn doorgestroomd naar een vervolgopleiding, geeft namelijk 'slechts' zo'n 20% aan dat zij dit deden omdat ze 'werken leuker vonden' ('groenpluk'). Aangezien dat jaar slechts 6% van alle gediplomeerde VMBO-ers niet voor een vervolgopleiding koos, komt dit erop neer dat net iets meer dan 1% van alle gediplomeerde VMBO-ers geen vervolgopleiding is gaan volgen omdat ze liever gingen werken. Met andere woorden, de overgrote meerderheid van gediplomeerde VMBO-ers die niet doorstromen naar een vervolgopleiding doen dit blijkbaar wegens in eerste instantie conjunctuurgevoelige redenen.

Samenvattend kunnen we stellen dat de gediplomeerden van het VMBO, het HAVO en het VWO in hun keuze voor een vervolgopleiding nogal onafhankelijk zijn van de economische omstandigheden. Het was en is de norm om na het behalen van zo'n diploma door te stromen naar een vervolgopleiding.

3.3 Het middelbaar beroepsonderwijs (MBO): instroom, doorstroom en uitstroom

Het Nederlandse middelbaar beroepsonderwijs (MBO) kent een tweetal leerwegen (MBO-BOL en MBO-BBL), een viertal hoofdniveaus (niveau 1 tot en met 4) en een vijftal sectoren (Economie, Landbouw, Techniek, Gezondheidszorg en Gedrag en Maatschappij). Jongeren die een opleiding in het MBO willen volgen, dienen daarom een aantal keuzes te maken. Hieronder zullen we in eerste instantie een tweetal van deze keuzes nader analyseren:

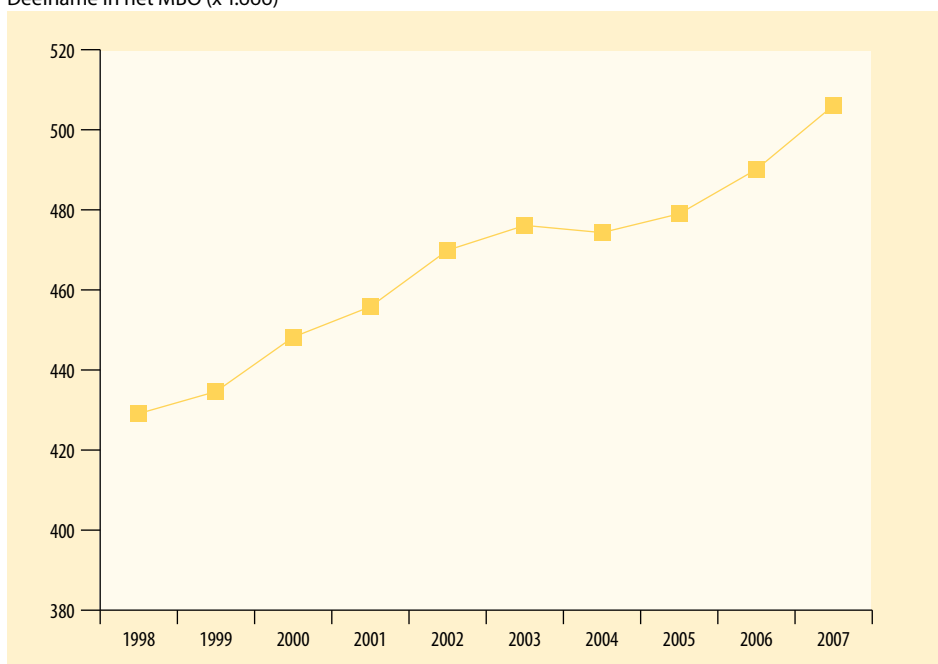
- a) Wat is de invloed van de conjuncturele situatie op de keuze voor een bepaalde leerweg (MBO-BOL of MBO-BBL)?
- b) Wat is de invloed van de conjuncturele situatie op de keuze voor een bepaalde opleidingssector (bijvoorbeeld techniek of gezondheidszorg)

Daarmee staan we eerst stil bij de keuzes die aan het begin van de opleiding gemaakt dienen te worden. Meer in detail, we onderzoeken of een afnemende economische groei, of zelfs een recessie zoals verwacht in 2009, invloed heeft op het aandeel van jongeren dat voor een bepaalde leerweg (MBO-BOL of MBO-BBL) kiest. Daarnaast staan we stil bij de vraag of de keuze van de opleidingssector eveneens door de conjunctuur beïnvloed wordt. Daarbij zullen we vooral stil staan bij de vraag of in economisch slechtere tijden een 'vlucht' plaatsvindt van sectoren die naar verwachting sterk conjunctuurgevoelig zijn (bijvoorbeeld techniek) naar sectoren die naar verwachting minder conjunctuurgevoelig zijn (bijvoorbeeld gezondheidszorg).

In een derde stap gaan we dan in op een keuze die aan het einde van de rit dient te worden gemaakt. De vraag namelijk of de gediplomeerden van het MBO in tijden van afnemende economische groei eerder geneigd zijn om hun onderwijs carrière voort te zetten. Voor jongeren die een diploma op niveau 1 tot en met 3 hebben behaald, betekent dit vooral de keuze om door te stromen naar een hoger MBO-niveau. Voor jongeren die een diploma op niveau 4 hebben behaald, betekent dit de keuze tussen aanbieden op de arbeidsmarkt of een vervolgstudie in het hoger beroepsonderwijs (HBO).

Voordat we echter bij de bovengenoemde keuzes nader stil staan, is het van belang om een onderliggende trend in kaart te brengen. De periode die in dit hoofdstuk centraal staat, de periode 1998 – 2007, kent een duidelijk stijgende trend in het aantal leerlingen dat in het MBO een opleiding volgt (zie figuur 3.3). Volgden in 1998 zo'n 430.000 jongeren een opleiding in het MBO, in 2007 is het aantal jongeren tot boven het half miljoen gestegen. Deze trend lijkt slechts in de jaren 2003 en 2004 kort onderbroken te zijn. Deze trendmatige ontwikkeling in het MBO dient vervolgens in de analyse van de veranderingen in het aandeel van een bepaalde leerweg, dan wel sector, te worden meegenomen.

Figuur 3.3
Deelname in het MBO (x 1.000)

Bron: OCW, Referentieraming 2007

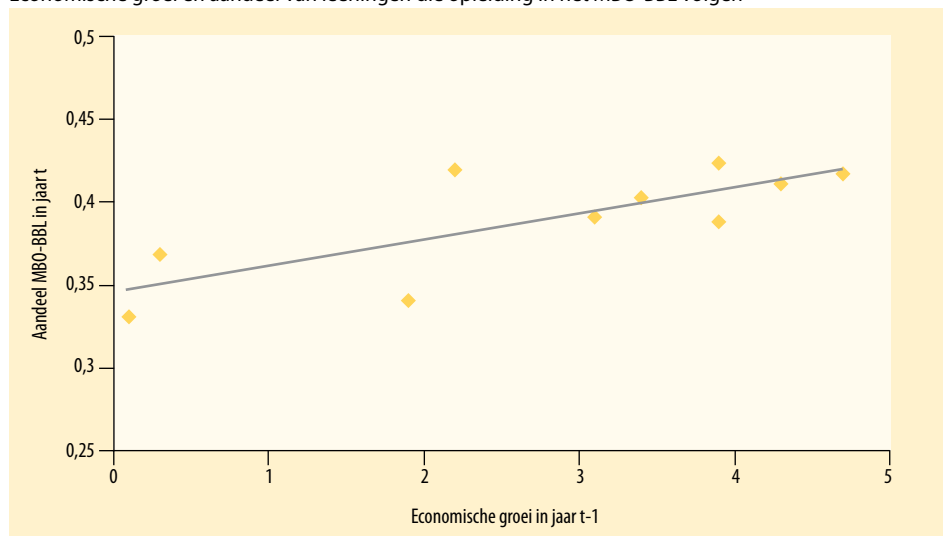
3.3.1 De keuze voor het MBO-BOL of het MBO-BBL

Leerlingen die kiezen voor het MBO hebben een tweetal opties: volgen van de opleiding in de beroepsopleidende leerweg (MBO-BOL) of volgen van de opleiding in de beroepsbegeleidende leerweg (MBO-BBL). Leerlingen die de opleiding in het MBO-BOL willen volgen melden zich direct bij een school aan. Tijdens de opleiding volgen zij dan gemiddeld over de opleiding heen vier dagen per week lessen op school en werken zij in het kader van stages een dag per week. Kiezen zij voor het MBO-BBL, dan werken zij tijdens de opleiding gemiddeld vier dagen in de week en volgen zij een dag lessen op school. Om een MBO-BBL opleidingsplaats te bemachtigen, dienen zij dan ook eerst te solliciteren bij een bedrijf dat de opleidingsplaats aanbiedt. Aangezien de opleidingsplaatsen in het MBO-BBL, in tegenstelling tot opleidingsplaatsen in het MBO-BOL, in eerste instantie door bedrijven aangeboden worden en niet door scholen, is het niet verrassend dat de beschikbare MBO-BBL plaatsen sterk

afhankelijk zijn van de economische omstandigheden in Nederland. Figuur 3.4 illustreert het verband tussen de economische groei in Nederland en het aanbod aan MBO-BBL plaatsen. Op de horizontale as wordt daarbij de groei van het BBP (bruto binnenlandse product) weergegeven en op de verticale as het aandeel van nieuwe MBO-leerlingen die in het MBO-BBL instromen. Ervan uitgaand dat de groei in de economie zich binnen een jaar manifesteert in eventuele aanpassingen bij bedrijven om opleidingsplaatsen ter beschikking te stellen, is in figuur 3.4 het groeicijfer van het jaar t (bijvoorbeeld 1999) gekoppeld aan het aandeel in het jaar $t+1$ (bijvoorbeeld 2000).

Figuur 3.4

Economische groei en aandeel van leerlingen die opleiding in het MBO-BBL volgen

Bron: OCW, Referentieraming 2007; CBS; Eigen berekening

In de periode 1998 – 2007 begon gemiddeld 39% van alle leerlingen die nieuw in het MBO een opleiding gingen volgen een opleiding in het MBO-BBL. De gegevens in figuur 3.4 laten zien dat het aandeel van nieuwe leerlingen in het MBO-BBL nogal conjunctuurafhankelijk is. In een periode van economische groei worden meer opleidingsplaatsen in het kader van de BBL beschikbaar gesteld. Overigens hoeft dit nog niet te betekenen dat het absolute aantal leerlingen dat instroomt in de BBL ook verandert. Immers in figuur 3.3 hebben we al laten zien dat er een algemene trend is tot een hogere deelname in het MBO. Immers, bij een stijgende trend zal een constant aantal nieuwe MBO-BBL leerlingen ook tot een daling in het aandeel leiden. Om hier meer inzicht in te geven, laat figuur 3.5 het aantal nieuwe leerlingen in het MBO-BBL zien. Niet verrassend weerspiegelt ook deze figuur duidelijk de conjuncturele ontwikkelingen in Nederland. In de eerste periode (1998 – 2002) stijgt het aantal nieuwe leerlingen sterk, van rond de 58.000 tot boven de 80.000. Daaropvolgend - in de jaren met afnemende economische groei (2002 – 2005) - daalt het aantal weer scherp en komt in 2005 zelfs onder het aantal van 1998 te liggen. In dat jaar begonnen nog geen 55.000 leerlingen aan een MBO-BBL opleiding. Dankzij de toenemende economische groei in de jaren 2006 en 2007 stijgt het aantal daarna weer sterk.

Figuur 3.5

Aantal nieuwe leerlingen in het MBO-BBL

Bron: OCW, Referentieraming 2007

Tot zover kunnen we vaststellen dat het aantal beschikbare MBO-BBL opleidingsplaatsen sterk conjunctuurgevoelig is. Afnemende of toenemende economische groei heeft daarmee op een directe manier invloed op de keuzemogelijkheden voor jongeren die een opleiding in het MBO willen volgen. De economische recessie in het voorjaar van 2009 zal daarom duidelijk zijn sporen achterlaten in het aanbod aan MBO-BBL opleidingsplaatsen en de keuze voor jongeren sterk beperken. Wat de precieze omvang van de afname aan MBO-BBL opleidingsplaatsen in de eerstvolgende instroomjaren zal zijn, kan daarbij alleen met grote onzekerheid voorspeld worden. Immers, het verschil in groei tussen 2008 (+2%) en 2009 (verwachting tussen -3,5% en -4,5%) is aanzienlijk groter dan het maximale verschil in groei in de periode 1998 – 2007. Eerdere bevindingen kunnen daarom slechts in beperkte mate als voorbeeld voor de recente situatie dienen. Zeker ook omdat de overheid, het onderwijsveld maar ook het bedrijfsleven in vergelijking met de jaren 2002 - 2005 maatregelen neemt om 'tegen de stroom' in het aanbod hoog te houden. Desondanks dient er mee rekening te worden gehouden dat in de eerstvolgende jaren het aanbod aan opleidingsplaatsen in het MBO-BBL sterk zal afnemen. Uitgaande van de bevinding dat een daling van de economische groei van rond de 2%-punt tussen 2001 (BBP + 1,9%) en 2003 (BBP + 0,3) heeft geleid tot een afname van zo'n 30.000 nieuwe leerlingen die in 2005 met een MBO-BBL opleiding zijn begonnen, dient in 2009 en 2010 er rekening mee te worden gehouden dat het aanbod aan MBO-BBL opleidingsplaatsen bij ongewijzigd beleid zelfs tot stilstand kan komen. Zo schat COLO (2009) het tekort aan MBO-BBL leerplaatsen voor de nieuwe instroom in de zomer van 2009 op rond de 25.000. Het tekort in 1 jaar is daarmee vergelijkbaar met de totale afname in de 4 á 5 economisch minder goede jaren tussen 2001/2002 en 2005. Daarbovenop

schat COLO in dat een kwart (rond de 30.000 jongeren) van de doorlerende MBO-BBL-deelnemers problemen zal ondervinden om de leerbaan te behouden.

Een afname van leerlingen die een opleiding in het MBO-BBL volgen gaat logischerwijze deels gepaard met een toename van leerlingen die een vergelijkbare opleiding in het MBO-BOL volgen. In eerste instantie lijkt de verschuiving dan ook vooral te leiden tot een sterke toename van leerlingen die vier dagen per week in plaats van een dag per week lessen volgen op school. Afgezien van het feit dat deze toename problemen voor de scholen met zich mee kan brengen (bijvoorbeeld ruimtegebrek, tekort aan leraren, te grote klassen), kan de gedwongen verschuiving van BBL naar BOL een aantal ernstige gevolgen voor de jongeren zelf hebben.

In eerste instantie gaat het hierbij om het feit dat jongeren die, bijvoorbeeld naar het afronden van het VMBO of na een aantal jaren gewerkt te hebben, een opleiding in het MBO-BBL willen volgen geen opleidingsplaats kunnen vinden. Het gevaar bestaat dat een aanzienlijk deel van deze groep jongeren a) de keuze voor een vergelijkbare opleiding in het MBO-BOL niet overwegen gezien hun voorkeur om hoofdzakelijk te werken of b) de keuze voor een vergelijkbare opleiding in het MBO-BOL als een gedwongen keuze zien en hun opleiding met een verminderde motivatie starten. In beide gevallen is het gevaar groot dat jongeren het onderwijs ten minste tijdelijk de rug toe keren. Dit wordt ook onderbouwd door het eerder geciteerde onderzoek onder jongeren die het onderwijs na het behalen van hun VMBO-diploma verlaten (ROA, 2009). Zo geeft 11% van de gediplomeerde VMBO-schoolverlaters van schooljaar 2005/2006 die niet zijn doorgestroomd naar een vervolgopleiding als reden voor het verlaten van het onderwijs aan dat zij niet in staat waren om een MBO-BBL plaats te bemachtigen. De afname van MBO-BBL opleidingsplaatsen in economisch slechtere tijden kan daarmee tot een toename van jongeren leiden die na het behalen van het VMBO-diploma het onderwijs verlaten. Immers, een deel van de groep jongeren die het moeilijk zal vinden om een van de beperkte MBO-BBL plaatsen te bemachtigen, loopt gevaar de motivatie voor verder onderwijs te verliezen, dan wel de motivatie om in het onderwijs terug te keren.

Een tweede mogelijk effect ligt in het feit dat het MBO-BOL in het algemeen een grotere uitval tijdens opleidingen kent dan het MBO-BBL. Dit betreft niet alleen jongeren die het onderwijs voorgoed verlaten (Voortijdige Schoolverlaters) maar ook jongeren die een opleiding vroegtijdig afbreken en op zoek gaan naar een andere opleiding. In beide gevallen veroorzaakt het stoppen maatschappelijke kosten.

Een derde niet te onderschatten mogelijk effect ligt in het minder gemotiveerd van start gaan met de opleiding van een tweede keuze (MBO-BOL in plaats van MBO-BBL). Hier speelt ook het feit mee dat de aanmelding voor een opleiding in het MBO-BOL anders verloopt dan voor een opleiding in het MBO-BBL. Terwijl in het MBO-BOL een aanmelding bij een school voldoende is, dient men in het MBO-BBL een selectieprocedure bij een bedrijf te doorlopen. Tijdens deze selectieprocedure zal a) het bedrijf de geschiktheid van de jongere voor de opleiding kunnen testen, en b) de jongere zelf kunnen aftasten in hoeverre de opleiding past bij hem of haar. Het gevaar is dan ook dat door het wegvallen van MBO-BBL opleidingsplaatsen het studiekeuzegedrag minder stringent voor de jongeren wordt en de kans op een foute studiekeuze toeneemt met alle gevolgen van dien. Ook hiervoor zien we enige ondersteuning uit het onderzoek onder ongediplomeerde schoolverlaters (zie ROA, 2009). Van de jongeren die in het schooljaar 2005/2006 een opleiding in het MBO-BOL

niveau 1/2 (MBO-BOL niveau 3/4) zonder diploma hebben verlaten, deed 26% (37%) dit omdat zij een andere opleiding wilde gaan volgen. Nog eens 10% (MBO-BOL niveau 3/4: 12%) stopte omdat de opleiding niet aan de verwachtingen voldeed. Ter vergelijking: bij de jongeren die een opleiding in het MBO-BBL zonder diploma hebben verlaten, deed 11% (niveau 1/2), respectievelijk 9% (niveau 3/4) dit omdat ze van opleiding wilden wisselen. Daarnaast vond 7%, respectievelijk 8% dat de opleiding niet aan de verwachtingen voldeed. Het ongediplomeerd stoppen met een opleiding blijkt daarmee in het MBO-BOL duidelijk vaker samen te hangen met een foutieve studiekeuze dan in het MBO-BBL. De beperking van MBO-BBL opleidingsplaatsen wegens economische problemen zal dit eerder nog versterken, aangezien de groep jongeren die geen MBO-BBL plaats kunnen vinden hoogstwaarschijnlijk ook de groep jongeren is die minder duidelijk zijn in hun wensen betreffende een bepaalde opleidingsrichting.

Tot slot kan de beperking in MBO-BBL opleidingsplaatsen ook een effect hebben dat zich pas voor het eerst manifesteert op het moment dat deze jongeren zich op de arbeidsmarkt aanbieden. In hoofdstuk 1 van deze rapportage is al op verschillende punten naar voren gekomen dat de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt voor gediplomeerde schoolverlaters van het MBO-BBL relatief gezien beter is dan voor gediplomeerden van het MBO-BOL. Zo is de werkloosheid onder de MBO-BOL gediplomeerden van het schooljaar 2006/2007 5%, terwijl op hetzelfde moment de werkloosheid onder de MBO-BBL gediplomeerden 1% is. Een daling van de instroom in de BBL ten gunste van de instroom in de BOL, kan daarmee op termijn leiden tot een hogere werkloosheid op de arbeidsmarkt.

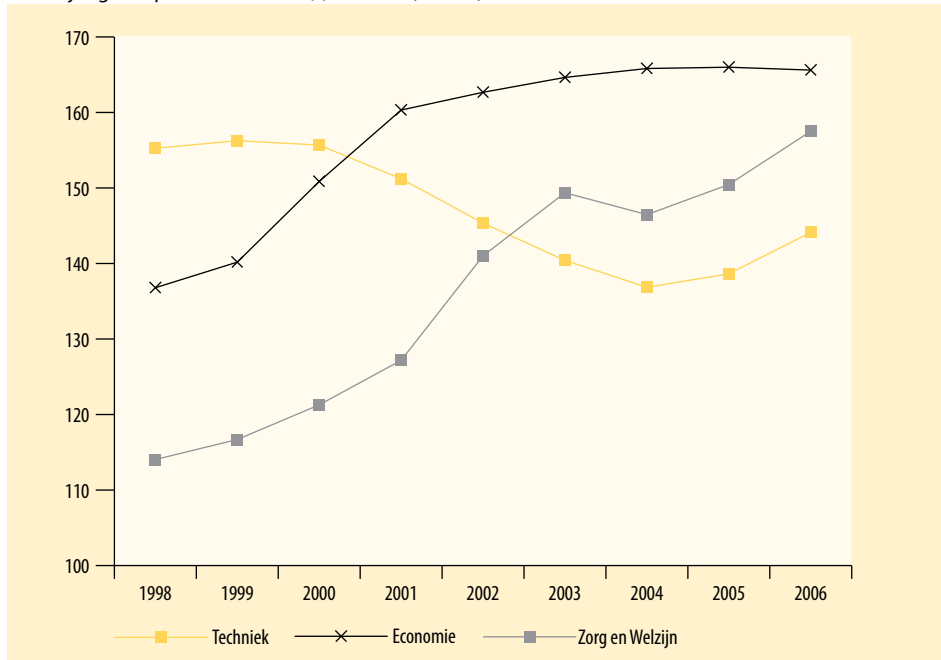
3.3.2 De keuze voor een bepaalde sector

Naast de boven besproken keuze tussen de beroepsopleidende leerweg en de beroepsbeleidende leerweg dient een aankomende scholier natuurlijk ook een bepaalde opleiding te kiezen. Formeel kent het MBO een viertal sectoren, namelijk *techniek*, *landbouw*, *economie* en *zorg en welzijn*. Zeker de opleidingen in de technische sector worden in het algemeen als tamelijk conjunctuurgevoelig gezien. De resultaten in hoofdstuk twee hebben echter laten zien dat dit uitsluitend geldt voor de technische opleidingen op MBO niveau 1 en 2 en niet voor de technische opleidingen van het VMBO of die van BOL niveau 3 en 4. Opleidingen in de sector *zorg en welzijn* of *economie* worden daarentegen vaak als minder conjunctuurgevoelig beschouwd. Uit de analyses van hoofdstuk twee komt echter naar voren dat de werkloosheid onder schoolverlaters van deze sectoren de facto vrij sterk met de conjunctuur mee beweegt. Niettemin is het imago van de sectoren heel anders en dat zal de studiekeuze van jongeren in belangrijke mate bepalen.

Gezien de recente economische ontwikkelingen is het dan ook van groot belang om in te gaan op de vraag of tijdens periodes met afnemende economische groei jongeren geneigd zijn om eerder een studie in een ‘veilige haven’ te kiezen. Om hier achter te komen laat figuur 3.6 het aantal jongeren zien dat een opleiding in van de drie grootste MBO-sectoren (techniek, economie, zorg en welzijn) volgt.

Figuur 3.6

Aantal jongeren per MBO-sector: 1998 – 2006 (x 1.000)

Bron: OCW, Referentieraming 2007

Voordat we zullen stilstaan bij eventuele verschuivingen tussen de drie sectoren tijdens de periode met afnemende economische groei (2002 – 2005), is het belangrijk eerst een aantal trends in de periode 1998 tot 2006 te bespreken. Opvallend is namelijk dat een sector (techniek) in het algemeen een licht dalend aantal jongeren kent, terwijl de andere twee sectoren (economie en zorg en welzijn) een stijgende deelname kennen. De sector *economie* is sinds 2001 de grootste sector binnen het MBO. Techniek zakt vanaf 2003 zelfs af naar de derde plaats, aangezien vanaf dat moment meer jongeren een opleiding in de sector *zorg en welzijn* volgen dan in de sector *techniek*. Ondanks deze algemene trends laat figuur 3.6 ook een aantal interessante bevindingen zien betreffende verschuivingen tijdens periodes met afnemende economische groei.

Wat de sector *techniek* betreft, zien we in de jaren 1998 – 2000 (en in mindere mate zelfs tot 2001) een redelijk stabiel aantal jongeren dat een opleiding in deze sector volgt. In de daaropvolgende jaren (2002 - 2005) daalt dit aantal gestaag en komt in 2004 zelfs uit op minder dan 140.000 leerlingen. Tegen het einde van de periode met afnemende economische groei (2005) en het begin van de periode met een aantrekkende economie (2006) laat de sector weer een stijgend aantal jongeren zien dat een opleiding volgt.

De sector *economie*, die in het algemeen een stijgend aantal leerlingen kent, heeft de winst ten aanzien van het grootste aantal leerlingen vooral te danken aan een sterke toename in de jaren 1998 – 2001. Het lijkt erop dat de sterk groeiende economie in deze jaren een opleiding in de sector *economie* voor jongeren aantrekkelijk heeft gemaakt. Vanaf het moment dat we

met afnemende economische groei te maken hadden (periode vanaf 2002 tot 2005), vlak de groei dan ook sterk af en stabiliseert het aantal leerlingen zich rond de 165.000.

De derde sector, de sector zorg en welzijn, kent net als de sector economie een algemeen stijgende lijn wat betreft de deelname. In tegenstelling tot de sector economie versnelt de toename van leerlingen in de sector zorg en welzijn wel op het moment dat het economisch iets minder gaat. Neemt het aantal deelnemers tussen de jaren 1999 en 2000 en tussen 2000 en 2001 met gemiddeld zo'n 5.500 jongeren toe, tussen 2001 en 2002 stijgt het aantal met bijna 14.000 en tussen 2002 en 2003 nogmaals met rond 8.500.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat jongeren die voor een MBO-opleiding kiezen wel degelijk tot op zekere hoogte bij hun opleidingskeuzes met recente arbeidsmarktontwikkelingen rekening houden. Gezien de huidige economische malaise die veel economische sectoren hard treft, kan dan ook verwacht worden dat jongeren door economisch slecht nieuws omtrent vooral de technische sectoren in Nederland minder snel geneigd zullen zijn om een technische opleiding te gaan volgen. Hierdoor loopt Nederland gevaar dat de negatieve trend in het aantal jongeren dat een technische opleiding volgt wederom gecontinueerd zal worden en de krapte op de arbeidsmarkt voor technisch personeel verder zal toenemen als de economie weer aantrekt. Zeker gezien het feit dat de jongeren die nu voor een opleiding in het MBO kiezen met een vertraging van gemiddeld 2 à 3 jaar op de arbeidsmarkt zullen komen. Dat wil zeggen het moment (periode 2011 – 2012) waarop volgens de meeste voorspellingen de economie weer een stijgende conjuncturele trend zal laten zien.

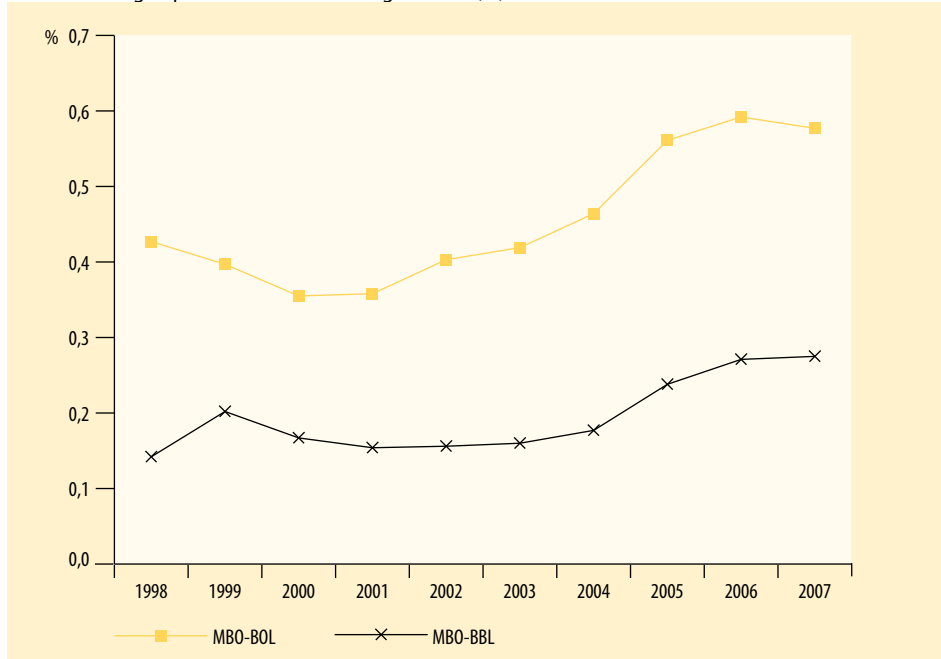
3.3.3 *Na het diploma in het middelbaar beroepsonderwijs: doorstuderen of werken?*

Tot slot van deze paragraaf staan we stil bij de keuze die aan het einde van de rit dient te worden gemaakt. De vraag namelijk of de gediplomeerden van het MBO in tijden van afnemende economische groei eerder geneigd zijn om hun onderwijscarrière voort te zetten. Voor jongeren die een diploma op niveau 1 tot en met 3 hebben behaald, betekent dit vooral de keuze om door te stromen naar een hoger MBO-niveau. Voor jongeren die een diploma op niveau 4 hebben, betekent dit de keuze tussen aanbieden op de arbeidsmarkt of een vervolgstudie in het hoger beroepsonderwijs (HBO).

Figuur 3.7 toont het aandeel van jongeren met een MBO-diploma dat na het behalen van dit diploma voor een vervolgopleiding kiest. Deze vervolgopleiding kan zowel een opleiding op hoger niveau zijn, zij het in het MBO of het HBO, als een MBO-opleiding op hetzelfde niveau maar dan in een andere richting. Ook hier dient vooraf te worden opgemerkt dat voor zowel het MBO-BOL als het MBO-BBL geldt dat het aandeel van verder lerende gediplomeerden in de periode 2006-2007 aanzienlijk hoger ligt dan in de jaren 1998/1999. Vervolgde aan het begin van de beschouwde periode rond 40% van de gediplomeerden van het MBO-BOL en gemiddeld zo'n 15% van de gediplomeerden van het MBO-BBL hun onderwijs-carrière na het behalen van het diploma; aan het einde van de periode zijn het rond 60% van de gediplomeerden van het MBO-BOL en bijna 30% van de gediplomeerden van het MBO-BBL. In tegenstelling tot wat eerder omtrent het voortgezet onderwijs vastgesteld is, komt hier naar voren dat jongeren het behalen van een MBO-diploma veel eerder als een eindexamen zien. Zeker de gediplomeerden van het MBO-BBL kiezen relatief vaak voor het aanbieden op de arbeidsmarkt in plaats van het vervolgen van hun onderwijscarrière. Hierbij

dient wel als kanttekening te worden geplaatst dat leerlingen in het MBO-BBL gemiddeld duidelijk ouder zijn dan leerlingen in het MBO-BOL, en vooraf aan de MBO-BBL opleiding vaak al relevante werkervaring hebben opgedaan.

Figuur 3.7
Aandeel MBO gediplomeerden dat verder gaat leren (%)

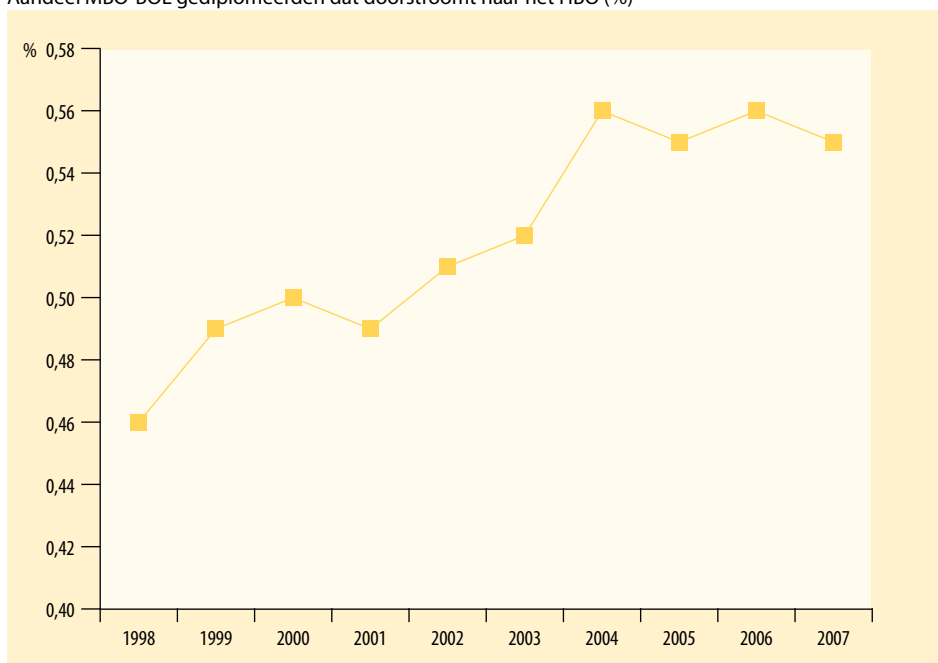
Bron: OCW, Onderwijsmatrix

Gaan we in meer detail in op de veranderingen in de tijd, en vooral op veranderingen tussen de drie onderscheiden periodes (1998 – 2001; 2002 – 2005 en 2006-2007), dan zien we dat de conjunctuurgevoeligheid van deze keuze zich vooral in het MBO-BOL laat zien. Het aandeel van MBO-BOL gediplomeerden dat doorstroomt naar een vervolgopleiding neemt in de jaren 1998 tot 2001 zelfs licht af (van net boven de 40% naar rond de 35%). De aantrekkelijke arbeidsmarkt tijdens de hoogconjunctuur zal hier zeker een belangrijke oorzaak van zijn. In tegenstelling tot wat we bij het voortgezet onderwijs hebben gezien, lijkt groenpluk bij de MBO-BOL-ers wel degelijk te bestaan. Nadat de economische groei in de jaren daarna begint af te remmen, stijgt het aandeel dat doorstroomt naar een vervolgopleiding niet alleen opnieuw tot boven de 40% maar zelfs verder, en bereikt aan het einde van de economisch slechte situatie bijna 60%. In 2006 zien we nog steeds een lichte stijging van het aandeel in het MBO-BOL. Daarna lijkt het aandeel zich, mede dankzij de goede arbeidsmarktsituatie van afgestudeerden van het MBO-BOL, te stabiliseren. Een vergelijkbaar verloop, zij het in mindere mate, zien we bij de afgestudeerden van het MBO-BBL. Afgezien van het jaar 1998 zien we ook hier in de jaren van economische groei een licht dalend aandeel dat doorstroomt naar een vervolgopleiding. Deze dalende trend stopt in de jaren met afnemende economische groei en gaat daarna (vanaf 2003) zelfs over in een licht stijgende trend. Deze stijgende trend stopt dan in 2006 en stabiliseert zich in 2007.

Gediplomeerden van een opleiding op niveau 4 in het MBO kunnen doorstromen naar het HBO. Aangezien een vervolgopleiding in het HBO vooral door gediplomeerden van het MBO-BOL als een attractieve keuze gezien wordt, beperken we onze discussie tot de groep gediplomeerden van het MBO-BOL niveau 4. Figuur 3.8 laat zien dat ook bij deze keuze geldt dat gediplomeerden van het MBO-BOL niveau 4 steeds vaker naar een HBO-opleiding doorstromen. Vervolgde in 1998 46% van de jongeren hun onderwijscarrière in het HBO, vanaf 2004 is dit gemiddeld zo'n 55%. Naast deze algemene trend lijkt er verder geen grotere conjuncturele volatiliteit te zijn. Een uitzondering daarbij vormt het jaar 2004. Hier lijkt de magere economische groei in 2003 (0,3%) te hebben geleid tot een iets boven trendmatige verhoging van het aandeel dat verder gaat leren in het HBO.

Figuur 3.8

Aandeel MBO-BOL gediplomeerden dat doorstroomt naar het HBO (%)

Bron: OCW, Onderwijsmatrix

3.4 Studiekeuze in het hoger onderwijs

Na het behalen van het eindexamen kunnen schoolverlaters van het HAVO en het MBO niveau 4 hun competenties verder ontwikkelen via onder meer doorstromen naar het HBO. Gediplomeerden van het VWO hebben daarnaast de optie om in het wetenschappelijk onderwijs (WO) in te stromen. Doorstromen vanuit het algemeen voortgezet onderwijs alsmede het middelbaar beroepsonderwijs is van groot belang omdat in onze kennisintensieve samenleving voor veel functies de vereiste kennis en vaardigheden, en daarmee de opleidingseisen fors zijn gestegen. Eerder in dit hoofdstuk hebben we al laten zien dat wat de doorstromen vanuit HAVO en VWO naar het vervolgonderwijs betreft, er blijkbaar weinig invloed van de

conjunctuur is. Over de periode 1998 – 2007 gerekend, stroomde gemiddeld zo'n 90% van de gediplomeerden door naar een vervolgopleiding. Wat betreft de doorstroom vanuit het MBO naar het hoger onderwijs betreft, hebben we laten zien dat er in de periode 1998 tot 2007 in het algemeen een stijgende trend is.

In deze paragraaf staan we stil bij de tweede keuze die jongeren na het behalen van het eindexamen dienen te maken, namelijk de vraag welke opleiding zij in het hoger onderwijs gaan volgen. We kijken daarbij naar de sectoren *economie* en *techniek* in het HBO en WO. Voorts kijken we naar de instroom in de HBO *gezondheidszorg* en *onderwijs*.

Voordat we in meer detail ingaan op de keuze tussen opleidingssectoren, is het ook hier van belang om een aantal kanttekeningen te maken.

De eerste kanttekening is dat de keuze voor een technische/niet technische opleiding in het hoger onderwijs al tijdens het volgen van de opleiding in het voortgezet onderwijs begrensd wordt. Immers, jongeren dienen in het 4^e jaar van het voortgezet onderwijs voor een bepaald profiel te kiezen. De keuze voor een van de profielen '*natuur en techniek*' of '*natuur en gezondheid*' in het voortgezet onderwijs is daarbij een voorwaarde om later in het hoger onderwijs een technische opleiding of een opleiding in de gezondheidszorg te volgen.

Daarnaast is er sprake van een aantal algemene trends. Als een eerste algemene trend kan in het HBO vastgesteld worden dat de opleidingen in de economische sector en de sector gezondheidszorg een gestage toename van het aantal studenten laten zien. Daar tegenover staat een in het algemeen duidelijke teruggang van de deelname in de sector onderwijs en (in minder mate) de sector techniek. Ook in het WO is over het algemeen een duidelijke toename van het aandeel studenten dat een opleiding in de economische sector volgt zichtbaar, en manifesteert zich vooral een verlies van de opleidingen in de technische richting.

De studiekeuze van gediplomeerden van het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroeps-onderwijs betreffende de sector in het hoger onderwijs, is het resultaat van verschillende invloeden. Zo spelen voorkeuren op basis van de gevolgde vakken in het onderwijs en zeker ook bepaalde interesses een belangrijke rol. Daarnaast kan informatie over de inhoud van de potentieel gekozen studie een belangrijk aspect zijn. Echter, zoals in de eerdere paragrafen zullen we ons hier op de invloed van het arbeidsmarktperspectief concentreren. We onderscheiden daarbij wederom de drie subperiodes: 1998 – 2001 (een periode met een (redelijk) goede economische context), 2002 – 2005 (een periode met afnemende economisch groei en in 2002/2003 zelfs bijna een stagnerende economie) en 2006-2007 (de jaren met een toenemende economische groei). We beperken ons verder in onze analyses tot een aantal hoofdsectoren in het HBO en het WO, namelijk de sectoren techniek (HBO en WO), economie (HBO en WO), onderwijs (HBO) en gezondheidszorg (HBO). De figuren 3.9 tot en met 3.12 laten achtereenvolgens voor deze sectoren het aandeel onder de nieuwe studenten zien dat in het hoger onderwijs voor een van deze sectoren kiest.

Figuur 3.9

Aandeel van nieuwe studenten in de sector techniek: HBO en WO (%)

Bron: OCW, Onderwijsmatrix

Zoals eerder al is vermeld, is al langer een dalende trend zichtbaar in het aandeel van jongeren die voor een technische studie in het hoger onderwijs kiezen. Deze algemene trend zet zich ook in de periode 1998 – 2007 door. Kijken we echter in meer detail naar de resultaten in figuur 3.9, dan lijkt het erop dat, zeker wat het HBO betreft, de afnemende economische groei in de jaren 2002 – 2005 wel degelijk zijn sporen heeft nagelaten. Blijft het aandeel van jongeren die een technische opleiding in het HBO gaan volgen in de eerste jaren (1999 – 2002) redelijk constant, zien we in de jaren met duidelijk lagere economische groei (2003 en 2004) een daling die uiteindelijk ertoe leidt dat het aandeel zelfs onder 17% komt te liggen. In de jaren daarna wordt deze dalende trend gestopt, en zien we in de jaren 2006 en 2007 zelfs weer een kleine stijging.

De algemeen dalende trend is bij de nieuwe studenten die een opleiding in de sector WO techniek kiezen in de periode 1998 tot 2007 zelfs nog duidelijker zichtbaar. Blijft het aandeel in de jaren 1998 – 1999 nog redelijk constant rond de 18%, in 2000 begint het licht te dalen. Opvallend is dat zich daarna een scherpe daling tussen 2000 en 2001 voordoet, en daarmee nog net voordat zich de economische problemen duidelijk manifesteerden. Na een kleine opleving in 2002 zien we vervolgens dat het aandeel in de jaren 2003 – 2005 wederom duidelijk afneemt. De toename van het aandeel in de jaren 2006 – 2007 is dan wederom in lijn met de verbeterde economisch situatie in deze jaren, en sterk vergelijkbaar met de veranderingen in de HBO sector techniek.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat jongeren zich nogal laten afschrikken door de arbeidsmarktperspectieven, gebaseerd op de actuele conjuncturele situatie in Nederland, en

in economisch minder goede tijden minder snel voor een technische opleiding in het hoger onderwijs zullen kiezen. Interessant is dat dit waarschijnlijk eerder door een imago probleem van de sector techniek gevoed wordt dan door de echte realiteit. Immers, in hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de sector techniek van het hoger onderwijs minder conjunctuurgevoelig is dan vaak wordt verondersteld. Met andere woorden, leerlingen denken dat techniek sterk conjunctuurgevoelig is en reageren daarop door minder vaak voor techniek te kiezen in tijden wanneer het economisch minder gaat. Dat leidt dan vervolgens tot tekorten van afgestudeerden in de sector techniek, die niet nodig zouden zijn als leerlingen goed geïnformeerd zouden zijn. Daarnaast is het interessant om vast te stellen dat dit niet per definitie tot een duidelijk verlaagd aantal afgestudeerden van een technische opleiding hoeft te leiden. Resultaten betreffende het voortijdig stoppen met een technische opleiding in het HBO laten namelijk zien dat het aantal dat de gekozen opleiding binnen het eerste jaar weer verlaat in economisch minder goede tijden daalt om in economisch goede tijden weer te stijgen. Met andere woorden, jongeren die in economisch minder goede tijden starten met een technische opleiding lijken meer houvast te hebben. Dit kan komen omdat zij a) minder kwetsbaar zijn voor een aantrekkelijk aanbod vanuit de arbeidsmarkt of b) omdat ze even kwetsbaar zijn maar het aanbod van de arbeidsmarkt er niet is.

Figuur 3.10

Aandeel van nieuwe studenten in de sector economie: HBO en WO (%)

Bron: OCW, Onderwijsmatrix

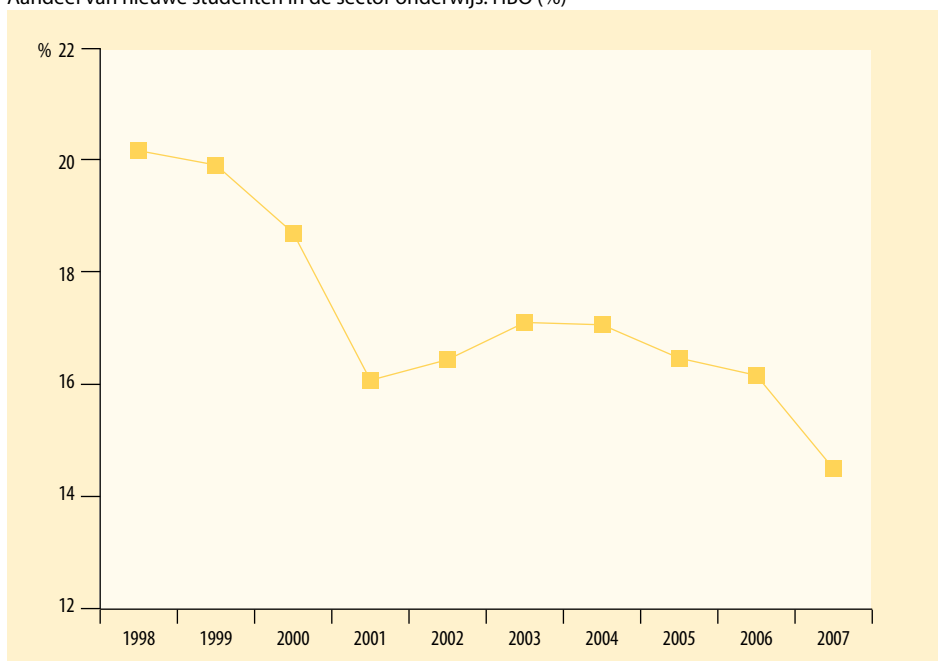
Een tweede opleidingssector die nogal conjunctuurgevoelig is, is de sector economie. Figuur 3.10 laat voor deze sector het aandeel van nieuwe studenten in het HBO en in het WO zien. Opvallend is dat de sector economie binnen het HBO een veel groter aandeel voor haar rekening neemt dan in het WO. Ook hier laten de resultaten a) een met het MBO sterk

vergelijkbaar beeld en b) de invloed van minder goede economische jaren zien. Het aandeel dat kiest voor een economische studie in het HBO stijgt sterk in de goede economische jaren (1998 – 2001). Vergeleken hiermee zien we een slechts marginale stijging in het WO in deze periode. Zowel in het HBO als in het WO zien we daarna een duidelijke daling in het eerste jaar met duidelijk minder goede economische omstandigheden. Terwijl in het HBO het aandeel in de volgende jaren redelijk constant blijft om tenslotte (jaren 2006 en 2007) wederom licht te stijgen, zien we in het WO dat de daling zich nog voortzet tot 2004 waarna het aandeel constant blijft rond de 16%.

Nadat we hierboven hebben geanalyseerd in hoeverre economisch minder goede jaren hun sporen achterlaten in het kiezen voor conjunctuurgevoelige opleidingen, doen we hetzelfde in wat nu volgt voor een tweetal sectoren die duidelijk minder last hebben van conjuncturele verschuivingen, namelijk de opleidingen in de HBO sectoren onderwijs en gezondheidszorg. Figuur 3.11 laat het aandeel van nieuwe studenten zien dat voor de sector HBO onderwijs kiest, en figuur 3.12 doet dit voor de sector HBO gezondheidszorg.

Figuur 3.11

Aandeel van nieuwe studenten in de sector onderwijs: HBO (%)

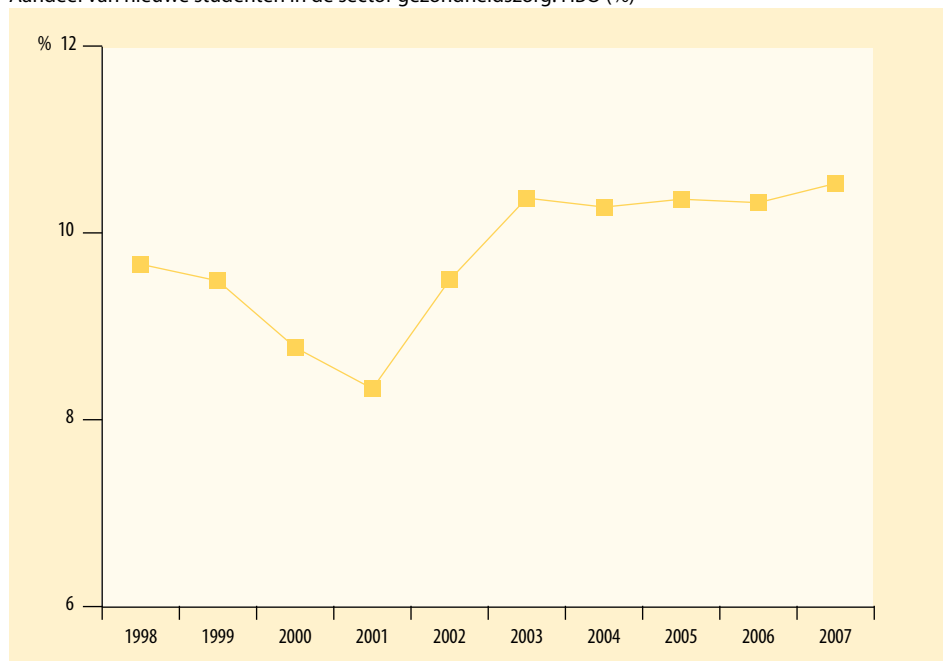
Bron: OCW, Onderwijsmatrix

In eerste instantie laten beide figuren zien dat zowel de sector onderwijs als de sector gezondheidszorg tijdens een periode van goede economische omstandigheden aan aantrekkingskracht verliest. Zo neemt het aandeel van nieuwe studenten in de HBO sector onderwijs tussen 1998 en 2001 af van rond 20% naar 16%. Voor de sector gezondheidszorg zijn de cijfers 10% (1998), respectievelijk 8% (2001). Aan deze trend komt in 2002 abrupt een einde. De verslechtering in de economische omstandigheden maakt de HBO sectoren onderwijs en

gezondheidszorg blijktbaar tot een aantrekkelijke keuze voor nieuwe studenten. Het aandeel van studenten die kiezen voor de sector onderwijs neemt in de jaren 2002 – 2004 dan ook weer licht toe. De sector gezondheidszorg kent in dezelfde periode een aanzienlijk sterkere toename, en het aandeel van nieuwe studenten die een opleiding in de gezondheidszorg gaan volgen doorbreekt zelfs de 10%. In de jaren daarna kennen de twee sectoren wel een opvallend verschil in het aandeel van nieuwe studenten die zij kunnen aantrekken. Terwijl opleidingen in de sector onderwijs al aan het einde van de economisch minder goede jaren 2004/2005 weer een licht dalende trend kennen (en deze op het moment dat het economisch herstel zich in 2007 doorzet zelfs omslaat in een verdere sterke daling), blijft de aantrekkingskracht van de sector gezondheidszorg in de laatste jaren van de beschouwde periode redelijk constant rond de 10% schommelen.

Figuur 3.12

Aandeel van nieuwe studenten in de sector gezondheidszorg: HBO (%)

Bron: OCW, Onderwijsmatrix

3.5 Conclusies

Macro-economische shocks zoals afnemende economische groei, recessies of abrupte sectorale verschuivingen hebben een directe invloed op de werkgelegenheid en salarissen van recent gediplomeerde schoolverlaters cq. afgestudeerden. De korte termijn effecten van werkloosheid en lagere lonen kunnen een andere belangrijke verandering in gang zetten. Toekomstige leerlingen en studenten kunnen in hun studiekeuze namelijk door de actuele arbeidsmarktomstandigheden beïnvloed worden. In dit hoofdstuk stond dan ook de invloed

van conjunctuur op studiekeuze centraal. We analyseerden in dit hoofdstuk in meer detail in hoeverre zich drie effecten voordoen tijdens periodes met afnemende economische groei:

Een afnemende economische groei kan het voor jongeren aantrekkelijker maken om na het behalen van een diploma hun onderwijscarrière in een vervolgopleiding voort te zetten.

Onze analyses hebben laten zien dat zich hier een duidelijk onderscheid voordoet tussen de jongeren die een diploma in het voortgezet onderwijs hebben behaald en de jongeren die een diploma in het middelbaar beroepsonderwijs hebben behaald.

Gediplomeerden van het VMBO, het HAVO en het VWO zijn in hun keuze om al dan niet een vervolgopleiding te gaan volgen nogal onafhankelijk van de economische omstandigheden. Het was en is de norm om na het behalen van zo'n diploma door te stromen naar een vervolgopleiding. Groenpluk direct na het behalen van het diploma lijkt in het voortgezet onderwijs ook tijdens jaren met sterke economische groei dan ook eerder de uitzondering dan de regel.

Bij jongeren die een diploma in het middelbaar beroepsonderwijs (MBO) hebben behaald, doet zich een duidelijke tweedeling voor. Jongeren die een diploma op niveau 1, 2 of 3 hebben behaald, lijken in economisch sterke tijden nogal gevoelig te zijn voor een aantrekkelijk aanbod vanuit de arbeidsmarkt. In tijden met afnemende economische groei stijgt het aandeel dat door gaat met leren dan ook duidelijk. Jongeren die een diploma op MBO-niveau 4 hebben behaald, en daarmee toegang hebben tot het HBO, lijken in hun keuze veel minder de economische context als factor mee te wegen. In de beschouwde periode zien we zowel in economisch goede als in economisch minder goede tijden dat zich de stijgende trend van MBO-niveau 4 gediplomeerden die doorstromen naar het HBO voortzet.

Een afnemende economische groei die gepaard gaat met relatief zwaardere klappen in bepaalde economische sectoren (bijvoorbeeld techniek, economie) kan jongeren ervoor afschrikken om een opleiding in deze sectoren te kiezen.

De analyses laten zien dat het aandeel jongeren die in economisch minder goede tijden een opleiding in de technische sector (MBO, HBO, WO) gaat volgen afneemt om in economisch betere tijden weer aan te trekken. Interessant is dat dit waarschijnlijk eerder door een imago probleem van de sector techniek gevoed wordt dan door de echte realiteit. Immers, in hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de werkloosheid onder schoolverlaters van de sector techniek minder sterk meebeweegt met de conjunctuur dan vaak wordt verondersteld. Met andere woorden, leerlingen denken dat techniek sterk conjunctuurgevoelig is en reageren daarop door minder vaak voor techniek te kiezen in tijden waarin het economisch minder gaat. Gezien de huidige economische malaise kan dit resultaat nogal vergaande consequenties hebben voor het toekomstige ontwikkelingspotentieel van de technische sector in Nederland. Immers, wanneer de recessie voorbij is zal de vraag naar technisch geschoold personeel snel weer toenemen. Het gevaar is echter dat het huidige cohort jongeren, die een opleiding in het MBO, HBO of WO gaan kiezen, vooral de acute problemen in de technische sector zal zien. Dit zal als consequentie kunnen hebben dat in de komende jaren het algemeen tekort aan technisch geschoold personeel eerder nog zal toenemen, wat de economische groei in Nederland zal kunnen drukken.

Hier tegenover hebben onze analyses laten zien dat jongeren sneller geneigd zijn om een opleiding in de sectoren *gezondheidszorg (MBO of HBO)* en *onderwijs (HBO)* te gaan volgen in tijden van afnemende economische groei. Dit kan ertoe leiden dat het tekort aan bijvoorbeeld verpleegkundigen dan wel leraren in de komende jaren zal afnemen of ten minste niet verder zal stijgen.

Een afnemende economische groei kan het aanbod aan opleidingsplaatsen in het MBO-BBL sterk onder druk brengen.

Onze resultaten laten zien dat de relatie tussen economische groei in Nederland aan de ene kant en het aanbod aan MBO-BBL plaatsen aan de andere kant nogal sterk is. Jongeren worden daardoor in economisch minder goede tijden ‘gedwongen’ om een opleiding in het MBO-BOL in plaats van het MBO-BBL te gaan volgen. De beperking die daardoor in de keuze ontstaat, kan een aantal negatieve effecten met zich mee brengen:

- Leerlingen die geen MBO-BBL opleidingsplaats kunnen vinden, overwegen mogelijk om het onderwijs te verlaten in plaats van een opleiding in het MBO-BOL te gaan volgen.
- Leerlingen die geen MBO-BBL opleidingsplaats kunnen vinden, zien de optie van een opleiding in het MBO-BOL misschien als een gedwongen keuze en zullen daardoor met minder motivatie aan deze opleiding beginnen. Hierdoor is het gevaar aanwezig dat jongeren vaker en sneller afhaken.
- Jongeren die in plaats van een MBO-BBL opleiding een MBO-BOL opleiding gaan volgen, hoeven niet te solliciteren. Het gevaar bestaat dan ook dat door het wegvallen van MBO-BBL opleidingsplaatsen het studiekeuzegedrag minder stringent wordt voor deze groep jongeren en de kans op een foute studiekeuze met alle gevolgen van dien toeneemt.
- De beperking van MBO-BBL opleidingsplaatsen kan ook een effect hebben dat zich voor het eerst manifesteert op het moment dat de jongeren hun diploma behalen en zich op de arbeidsmarkt aanbieden. Gediplomeerden van een MBO-BBL opleiding kennen doorgaans een soepeler transitie van opleiding naar arbeidsmarkt dan de gediplomeerden van het MBO-BOL.

4

Macro-economische shocks: Beschermende factoren

4.1 Inleiding

Uit hoofdstuk 2 is gebleken dat de gevolgen van een macro-economische shock niet voor elke groep schoolverlaters van gelijke dramatische impact zijn. Daarbij speelt niet alleen het onderwijsniveau dat men succesvol afgesloten heeft een belangrijke rol. Zeker, hoe lager het onderwijsniveau, hoe groter het gevaar van werkloosheid, vooral in tijden van laag conjunctuur. Maar ook binnen een bepaald onderwijsniveau en zelfs binnen een bepaalde opleiding kunnen zich scherpe verschillen tussen groepen schoolverlaters voordoen. In dit hoofdstuk wordt uitgebreid stilgestaan bij de vraag welke onderwijsgerelateerde factoren afgestudeerden van het hoger onderwijs in Nederland beschermen voor moeilijkheden bij het intreden op de arbeidsmarkt en wat we hiervan kunnen leren om in de toekomst jongeren op een manier op te leiden die ze tot een bepaalde mate ‘recessieproof’ maakt.¹⁹

Zo kunnen schoolverlaters bijvoorbeeld verschillen in het niveau, maar ook het type, van competenties die zij bezitten op het moment dat ze zich op de arbeidsmarkt aanbieden. Het is aannemelijk dat de beroepsmogelijkheden voor schoolverlaters van ‘smalle’ opleidingen, die sterk gericht zijn op het verwerven van competenties binnen een enkel vakgebied of discipline, heel anders zijn dan die van schoolverlaters van opleidingen waar veel aandacht wordt besteed aan competenties die relevant zijn voor uiteenlopende vakgebieden of disciplines. Het is eveneens aannemelijk dat schoolverlaters van opleidingen waarin vooral academische competenties worden aangeleerd, heel andere perspectieven zullen hebben dan schoolverlaters van opleidingen waar de nadruk vooral wordt gelegd op het verwerven van meer praktische vaardigheden. Er is overigens geen reden om te verwachten dat het a priori beter of slechter is voor opleidingen om bepaalde competenties meer te benadrukken dan anderen. De Nederlandse economie is immers heel divers, en heeft behoefte aan een breed scala aan competenties. Het is echter denkbaar dat bepaalde competenties schoolverlaters flexibeler en daardoor minder kwetsbaar tijdens een recessie maken. Zo wordt vaak de suggestie gedaan dat schoolverlaters van bredere opleidingen gemakkelijker kunnen uitwijken naar andere beroepen dan waarvoor ze opgeleid zijn, en dat ze daarom in jaren waarin minder banen beschikbaar zijn minder kwetsbaar zijn dan schoolverlaters van smallere opleidingen. Het is eveneens denkbaar dat in tijden van recessie bedrijven en organisaties meer gericht zijn op overleven, en minder

19. De analyses in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op data uit de HBO- en WO-Monitor, vanwege de beschikbaarheid van vergelijkbare data voor de meeste HBO- en WO-sectoren vanaf eind jaren negentig. Omdat de vragenlijsten die voor de HBO-sectoren landbouw en taal en cultuur zijn gebruikt in een aantal opzichten verschillen van de vragenlijsten die voor andere HBO- en WO-sectoren zijn gebruikt, worden afgestudeerden van deze sectoren buiten beschouwing gelaten.

op het invoeren van innovaties, dan in tijden waarin de economie op volle toeren draait. Dit zou betekenen dat schoolverlaters van opleidingen die sterk gericht zijn op het aanleren van academische competenties, minder gemakkelijk terecht kunnen tijdens een recessie dan schoolverlaters van opleidingen waarin de nadruk meer op praktische vaardigheden ligt. Vanzelfsprekend gaat het hier om relatieve verschuivingen. Of het om het vergroten van een bestaand voordeel gaat, of het inhalen van een achterstand, hangt af van de structurele vraag-aanbod verhouding bij opleidingen met verschillende competentieprofielen.

Naast verschillen in competenties onderscheiden schoolverlaters zich natuurlijk ook in de omvang en het type van buitenschoolse activiteiten, bijvoorbeeld stages, relevante werkervaring, of bestuurlijke ervaring. Zulke ervaringen kunnen een *kwalificatie-effect* hebben, vanwege de kennis en vaardigheden die daarmee worden opgedaan. Dit additionele menselijk kapitaal verhoogt de productieve capaciteiten van de betreffende schoolverlaters, en maakt ze daarmee aantrekkelijker voor werkgevers. Deze ervaringen kunnen echter ook een *allocatie-effect* hebben, door toegang te verschaffen tot bepaalde banen. Zo kunnen studenten die tijdens de opleiding een stage volgen of een baan hebben, na het afstuderen bij dezelfde werkgever (blijven) werken. Omdat veel opleidingen, vooral bij het HBO, een verplichte stage kennen, is deze vorm van ervaring voor een deel een kenmerk van de opleiding. Bij opleidingen waarbij stages verplicht zijn of in ieder geval door een meerderheid van studenten worden gevolgd is het niet goed mogelijk om vast te stellen wat het effect is van het volgen van een stage op individueel niveau, en welk deel toe te schrijven is aan het feit dat de betreffende opleiding sterk verankerd is in de beroepspraktijk. In dat laatste geval zou er ook een allocatie-effect kunnen optreden, ditmaal op basis van de contacten die de opleiding heeft met het bedrijfsleven. Alle schoolverlaters zouden van deze contacten kunnen profiteren, zelfs als ze geen stage hebben gelopen, of een stage hebben gelopen bij een andere werkgever. Met name de allocatie-effecten, maar wellicht ook het kwalificatie-effect, zouden erg belangrijk kunnen worden tijdens een recessie, door schoolverlaters de kans te bieden om zich te onderscheiden van hun concurrenten voor de schaarse banen.

Naast het regelen van stages en het onderhouden van contacten met het werkveld, kunnen onderwijsinstellingen de transitie van studie naar werk versoepelen door het geven van voorlichting aan studenten over de beroepsmogelijkheden voor schoolverlaters van hun opleidingen. Goede voorlichting zou schoolverlaters niet alleen helpen snel werk te vinden, maar ook de kans vergroten dat het gevonden werk goed aansluit op de gevolgde opleiding. Het is goed denkbaar dat zulke voorlichting extra belangrijk wordt in tijden waarin banen schaars zijn.

Studenten kunnen natuurlijk zelf hun kansen op een goede baan na afstuderen vergroten, door tijdens de studie een goed CV op te bouwen. Voor een deel kunnen ze dit bewerkstelligen door de verschillende soorten ervaring die boven zijn genoemd op te doen tijdens de studie. Ze kunnen uiteraard ook ernaar streven om goede studieresultaten neer te zetten. Recent onderzoek (Allen, Coenen en van der Velden 2007) liet zien dat Nederlandse afgestudeerden van het hoger onderwijs tijdens hun studie weinig waarde hechtten aan het halen van hoge cijfers. De perceptie lijkt te zijn dat hoge cijfers een beperkte toegevoegde waarde hebben boven het behalen van een diploma. De vraag is in hoeverre deze perceptie juist is. Vooral tijdens een recessie is het moeilijk voor te stellen dat werkgevers geen gebruik maken van dergelijke signalen om het kaf van het koren te scheiden.

In dit hoofdstuk gaan we na wat het effect is van dit soort kenmerken op het arbeidsmarktsucces van afgestudeerden van het hoger onderwijs in Nederland in de jaren 2003 t/m 2007. Als indicatoren van arbeidsmarktsucces wordt gekeken naar de kans op werk, en voor diegenen die werk hebben kunnen vinden, de kans op een baan op minimaal eigen niveau en het verdiende uurloon. Om de effecten van bovengenoemde kenmerken zo zuiver mogelijk te schatten wordt in alle analyses rekening gehouden met vooropleiding, leeftijd, geslacht, etniciteit, regio, onderwijssector en de conjuncturele situatie in het enquêtejaar. Er wordt ook gekeken naar indicaties dat bepaalde factoren belangrijker worden in tijden van laagconjunctuur.

In de volgende paragraaf worden de mogelijk onderwijsgerelateerde beschermende factoren, evenals de indicatoren arbeidsmarktsucces en relevante controlevariabelen, nader beschreven. Vervolgens wordt de relatie tussen het competentieprofiel van HBO- en WO-opleidingen en het cyclisch verloop van de werkloosheid beschreven. In paragraaf 4.4 wordt aan de hand van multivariate analyses nagegaan in hoeverre verschillende factoren daadwerkelijk een beschermende werking bieden. Ten slotte wordt in paragraaf 4.5 de balans opgemaakt van de gevonden effecten en hun betekenis voor studiekezers, studenten, onderwijsinstellingen en beleidsmakers.

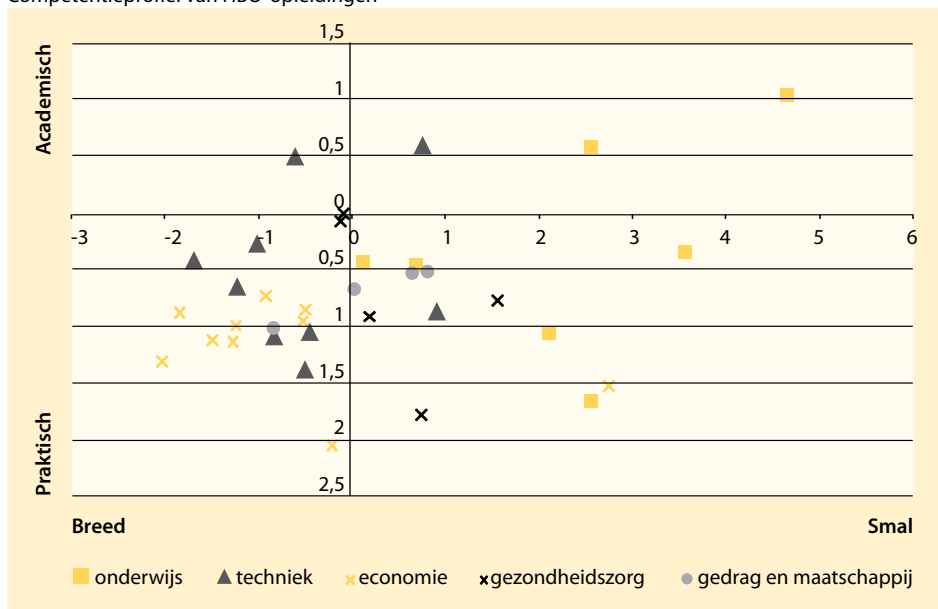
4.2 Beschrijving van mogelijke beschermende factoren

Aan de hand van het zelfgerapporteerde eigen niveau van verschillende competenties van afgestudeerden die zijn benaderd in het kader van de HBO- en WO-Monitor in de jaren 2003-2007, worden twee dimensies geconstrueerd waarop opleidingen van elkaar kunnen worden onderscheiden. Op de eerste dimensie wordt een onderscheid gemaakt tussen smalle en brede opleidingen. De tweede dimensie die wordt geconstrueerd contrasteert relatief academisch georiënteerde opleidingen enerzijds en relatief praktisch georiënteerde opleidingen anderzijds. Let wel: dit zijn geen absolute maar relatieve maten, omdat ze zo zijn geconstrueerd dat de 'gemiddelde opleiding' de waarde nul op beide dimensies krijgt. Een positieve score geeft aan dat een opleiding in vergelijking met andere opleidingen relatief smal c.q. academisch is, terwijl een negatieve score een indicatie is dat een opleiding relatief breed c.q. praktisch is. In bijlage 5 wordt de werkwijze bij het construeren van deze dimensies nader beschreven.

Om een beeld te geven hoe opleidingen scoren op deze dimensies, laten figuren 4.1 en 4.2 de competentieprofielen van respectievelijk HBO- en WO-opleidingen zien. Het eerste dat opvalt in figuur 4.1 is dat de meeste HBO opleidingen eerder praktisch dan academisch van aard zijn. Slechts enkele opleidingen in de sectoren techniek (HBO elektrotechniek en HBO informatica) en onderwijs (HBO lerarenopleiding talen en HBO lerarenopleiding expressie) zijn als enigszins academisch te omschrijven. Er is veel meer variatie op de dimensie breed versus smal. Vooral opleidingen in de sector onderwijs zijn vaak als smal te typeren, met de al eerder genoemde HBO lerarenopleiding expressie en HBO lerarenopleiding natuur en techniek als meest extreem in dit opzicht. Minder extreem maar nog altijd aan de smalle kant zijn opleidingen in de sector gezondheidszorg, zoals HBO radiologie en HBO verpleegkunde. HBO opleidingen in de sector economie zijn – op één uitzondering na – als breed en praktisch te omschrijven. De uitzondering op deze regel is HBO tolk en vertaler, die ook tamelijk

praktisch is, maar duidelijk smal is. De HBO sectoren techniek en gedrag en maatschappij kennen zowel brede als smalle opleidingen.

Figuur 4.1
Competentieprofiel van HBO-opleidingen

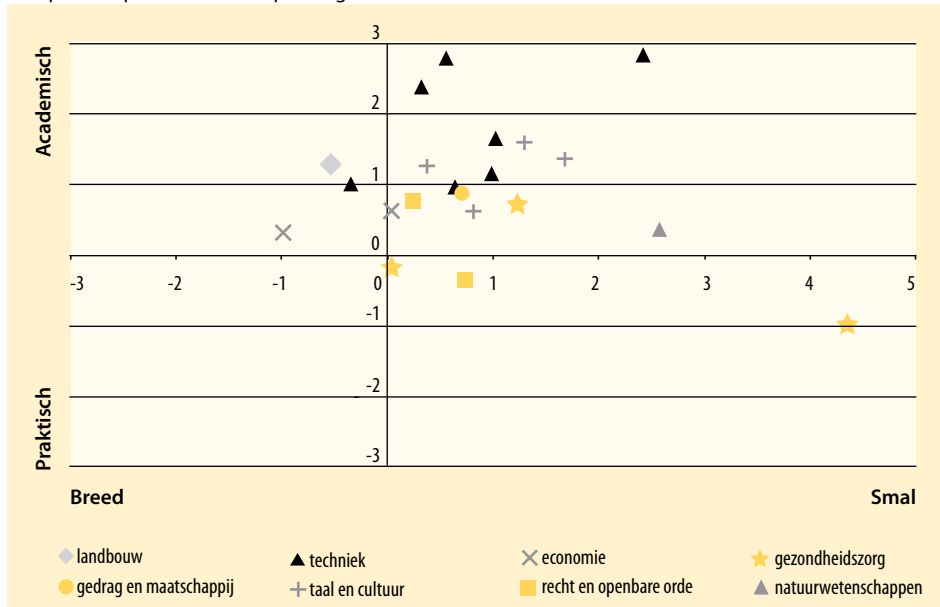
Bron: ROA / SIS

In vergelijking met het HBO zijn opleidingen in het WO door de bank genomen niet alleen veel academischer, maar ook smaller (zie figuur 4.2). Slechts drie WO-opleidingen (WO landbouw en milieukunde, WO bouwkunde en WO bedrijfskunde) zijn iets breder dan gemiddeld, en drie andere (WO (dier)geneeskunde, WO tandheelkunde en WO accountancy en belastingen) zijn iets eerder als praktisch dan academisch te typeren. De sector techniek kent de meest academisch georiënteerde opleidingen, met als meest extreme gevallen de opleidingen WO elektrotechniek, WO informatica en bestuurlijke informatiekunde en WO wiskunde en natuurwetenschappen. De opleiding WO tandheelkunde is verreweg de smalste opleiding.

Drie indicatoren worden gebruikt voor buitenschoolse activiteiten tijdens de HBO- of WO opleiding. Ten eerste wordt gekeken naar het wel of geen stage hebben gelopen tijdens de opleiding. Hiertoe is een dummyvariabele gecreëerd met de waarde 1 als men een stage heeft gelopen, en anders de waarde 0. Naast een stage kunnen studenten via een reguliere baan relevante werkervaring opdoen tijdens de opleiding, en ook hiervoor is een indicator in de analyses opgenomen, weer in de vorm van een dummyvariabele met waarde 1 als men relevante werkervaring heeft opgedaan en anders 0. Een derde vorm van ervaring die van nut zou kunnen zijn is zogenaamde bestuurlijke ervaring, bijvoorbeeld als voorzitter of secretaris van een studentenvereniging. Nogmaals wordt een dummyvariabele gecreëerd, ditmaal met waarde 1 als men bestuurlijke ervaring heeft opgedaan en anders 0. Omdat veel opleidingen, vooral bij het HBO, een verplichte stage kennen, is deze vorm van ervaring voor een deel een

kenmerk van de opleiding. Om deze reden wordt voor deze indicator ook een geaggregeerde indicator opgenomen op het niveau van opleidingen. Deze variabele bestaat uit het percentage afgestudeerden van een opleiding dat een stage heeft gevolgd.

Figuur 4.2
Competentieprofiel van WO-opleidingen

tiecategorie), VWO, MBO en anders, en bij het WO tussen VWO (referentiecategorie), HBO en anders. Als verdere indicatie van de selectiviteit van opleidingen worden ook voor zowel HBO als WO het percentage VWO instroom en het gemiddelde eindcijfer van afgestudeerden die via de koninklijke route zijn ingestroomd (bij HBO is dat HAVO, bij WO VWO), als controlevariabelen meegenomen.

In alle analyses worden de volgende kenmerken opgenomen als controlevariabelen: geslacht, leeftijd, regio (noord, oost, zuid, west), onderwijssector en, om voor verschillen van jaar tot jaar in de conjunctuur te corrigeren, het percentage HBO'ers c.q. WO'ers dat in het betreffende jaar werkloos was. Tabel 5D en 5E in bijlage 5 bevatten de waardes per onderwijssector van alle variabelen die in de analyses worden gebruikt.

4.3 Effecten van onderwijsgerelateerde kenmerken op arbeidsmarkttuitkomsten

In deze paragraaf gaan we aan de hand van een aantal multivariate analyses na in hoeverre de in de vorige paragraaf beschreven factoren daadwerkelijk een beschermende werking hebben, in termen van de kans op werk, en voor diegenen die werk hebben gevonden de kans op een baan waarvoor minimaal het eigen opleidingsniveau door de werkgever werd vereist, en het bruto reële (d.w.z. voor inflatie gecorrigeerde) uurloon. De analyses zijn apart uitgevoerd voor HBO en WO.

HBO

Tabel 4.3 vat de resultaten van de analyses voor het HBO samen. Als een factor een significant positief dan wel negatief effect heeft op de betreffende uitkomst variabele, wordt dit met respectievelijk een plus- of een minteken aangeduid.

Voorlichting

Zowel op het niveau van individuele afgestudeerden als geaggregeerd op het niveau van opleidingen lijkt voorlichting positief te werken op arbeidsmarkttuitkomsten. Zoals boven is opgemerkt, zou bij de effecten op individueel niveau voor een deel sprake kunnen zijn van omgekeerde causaliteit, waarbij succesvollere afgestudeerden een gunstiger beeld overhouden van de voorlichting. We concentreren ons derhalve bij de bespreking van de effecten van voorlichting op het niveau van opleidingen. Deze effecten geven aan in hoeverre mensen die afstuderen aan opleidingen die gemiddeld positiever worden beoordeeld op de kwaliteit van de voorlichting, na afstuderen daadwerkelijk beter terecht komen. Dit blijkt voor een deel het geval te zijn. Afgestudeerden van opleidingen met betere voorlichting ten aanzien van hun beroepsmogelijkheden hebben na afstuderen geen significant hogere kans op werk, maar blijken significant vaker werkzaam te zijn op minimaal hun opleidingsniveau. Ook verdienen afgestudeerden van HBO-opleidingen met goede beroepsvoorlichting gemiddeld iets meer per uur dan afgestudeerden van opleidingen waarbij de voorlichting minder goed is beoordeeld. Afgestudeerden van HBO-opleidingen die tot de top 10% behoren in termen van het gemiddelde oordeel over beroepsvoorlichting verdienen gemiddeld 2% meer per uur dan afgestudeerden van HBO-opleidingen die in dit opzichte als middenmoters worden gezien, gecontroleerd voor andere relevante factoren.

Tabel 4.3

Vereenvoudigde resultaten regressieanalyses naar kans op werk, kans op werk op niveau en gemiddeld bruto uurloon), HBO 2003-2007 (voor volledige resultaten zie bijlage)

	HBO		
	kans op werk	werk op niveau	uurloon
Voorlichting			
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)		+	+
Voorlichting beroepsmogelijkheden (individueel)	+	+	+
Competentieclusters			
Smalle opleiding (vs breed)	+	-	
Academisch georiënteerde opleiding (vs praktisch)	-	+	+
Ervaring			
Stage (opleiding)		+	+
Stage gelopen (individueel)	-	+	-
Relevante werkervaring (individueel)			+
Bestuurlijke ervaring (individueel)		+	+
Studieprestaties			
Gemiddeld afstudeercijfer (individueel)	+	+	+
Selectiviteit van de HBO-opleiding			
Gemiddeld eindexamencijfer HAVO (HBO)		+	
Aandeel afgestudeerden met VWO als hoogste vooropleiding	-	+	+

+ / - = positief/negatief significant op 5% betrouwbaarheidsniveau

Leeswijzer: Een plusteken betekent dat de variabele positief samenhangt met de kans op respectievelijk werk, werk op niveau en uurloon. Bijvoorbeeld, afgestudeerden met een hoog gemiddeld eindcijfer hebben een hogere kans op werk, op werk op niveau en een hoger uurloon. Een minteken betekent dat de variabele negatief samenhangt met de kans op respectievelijk werk, werk op niveau en uurloon. Bijvoorbeeld, afgestudeerden van een smalle opleiding hebben een kleinere kans op een baan op niveau dan afgestudeerden van een brede opleiding.

Noot: vanwege afwijkende vragenlijsten ontbreken de sectoren Landbouw en Taal en cultuur in de analyses.

Competentieclusters

Afgestudeerden van smalle HBO-opleidingen hebben anderhalf na afstuderen significant vaker betaald werk dan afgestudeerden van brede opleidingen. Voor het werken op niveau geldt echter het tegenovergestelde: Afgestudeerden van zeer specifieke opleidingen blijken significant minder vaak op eigen niveau te werken dan afgestudeerden van brede opleidingen. Mogelijk hebben afgestudeerden van smalle opleidingen minder horizontale uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt, omdat zij zeer specifiek opgeleid zijn. Bij een gebrek aan werk in dergelijke functies op HBO-niveau zullen zij daardoor mogelijk eerder een functie in hetzelfde vakgebied op MBO-niveau accepteren. Voor het gemiddeld uurloon is er geen verschil gevonden tussen afgestudeerden van smalle opleidingen en afgestudeerden van brede opleidingen.

Afgestudeerden van academisch georiënteerde opleidingen lijken op het enquêtemoment minder vaak betaald werk te hebben dan afgestudeerden van praktisch georiënteerde oplei-

dingen. Mogelijk kunnen afgestudeerden van praktisch georiënteerde HBO-opleidingen sneller ingewerkt worden bij bedrijven en zijn zij daarom in die zin aantrekkelijker voor werkgevers. Aan de andere kant zijn afgestudeerden van academisch georiënteerde opleidingen wel significant minder vaak werkzaam onder hun niveau, en verdienen zij meer, dan afgestudeerden van meer praktisch georiënteerde HBO-opleidingen. Gemiddeld verdienen afgestudeerden van HBO-opleidingen die tot de 10% meest academisch georiënteerde opleidingen behoren per uur 2% meer dan afgestudeerden van de 10% meest praktisch georiënteerde HBO-opleidingen, nogmaals na controle voor andere relevante factoren.

Ervaring

HBO-afgestudeerden van opleidingen waar een hoog aandeel studenten stage loopt, verschillen niet van afgestudeerden van HBO-opleidingen waar minder vaak stage wordt gelopen. Wel blijken ze een significant grotere kans op werk op hun niveau te hebben, en verdienen ze iets meer per uur. Ieder additioneel 10% dat er in een opleiding stages wordt gelopen, levert een loonvoordeel op van 1%. Gezien het feit dat het overgrote deel van de HBO-opleidingen een stage-aandeel kent van 90% of meer is dit loonvoordeel niet groot te noemen, maar het zou een indicatie kunnen zijn dat het HBO als geheel er profijt van heeft dat zo vaak stage wordt gelopen.

Op individueel niveau heeft stage wat betreft de kans op werk en uurloon een ander effect dan op opleidingsniveau. Zo hebben afgestudeerden die stage hebben gelopen een significant hogere kans om werkloos te zijn, maar indien zij werk vinden is dit wel minder vaak beneden hun niveau. Toch blijken zij ook gemiddeld een lager uurloon te verdienen dan HBO-afgestudeerden die geen stage liepen (een verschil van maar liefst 4%). Het negatief effect op de kans op werk en uurloon is moeilijk te interpreteren. Het lijkt niet aannemelijk dat mensen door werkgevers gestraft worden voor het volgen van een stage. Aannemelijker is dat er andere, niet-waargenomen kenmerken in het spel zijn, of dat de causale richting is omgekeerd. In dat laatste geval zouden studenten met zeer goede arbeidsmarktooruitzichten ervoor kunnen kiezen om af te zien van het volgen van een stage.

Het hebben van andere relevante werkervaring heeft in deze analyse geen effect op de kans op werk of de kans om werkzaam te zijn op minimaal eigen niveau. Wel hebben afgestudeerden met relevante werkervaring een significant hoger uurloon dan afgestudeerden zonder deze ervaring. Zij verdienen gemiddeld 1% meer per uur dan afgestudeerden zonder zulke werkervaring.

Bestuurlijke ervaring heeft wel een significant positief effect op de kans op werk en de kans op werk op niveau. Bovendien verdienen HBO-afgestudeerden met bestuurlijke ervaring ook nog eens 1% meer per uur dan hun medestudenten die geen bestuurlijke ervaring hebben opgedaan, wat gelijk staat aan het loonvoordeel van het opdoen van relevante werkervaring tijdens de opleiding.

Studieprestaties

Het gemiddeld afstudeercijfer van afgestudeerden heeft een significant positief effect op alle drie arbeidsmarktooruitkomsten. In tegenstelling tot wat wordt beweerd kijken werkgevers wel

degelijk naar cijferlijsten bij hun sollicitatieprocedures, en worden afgestudeerden beloond voor het behalen van goede cijfers. Elk punt hoger levert een loonvoordeel op van gemiddeld 2% meer per uur.

Selectiviteit van de HBO-opleiding

Ook eerdere prestaties in het voortgezet onderwijs hebben invloed op de latere arbeidsmarkt-situatie. Zo zijn afgestudeerden van opleidingen met een hoog gemiddeld eindexamencijfer van de HAVO significant minder vaak beneden hun opleidingsniveau werkzaam. Het blijft bij dit soort opleidingskenmerken echter onduidelijk of het positieve effect door de waardering van werkgevers van de gemiddeld hoge eindexamencijfers komt of door spill-over effecten (er zitten meer goede HAVO-afgestudeerden in een HBO-opleiding waardoor elkaars niveau beter wordt). Voor uurloon blijken er geen verschillen te zijn.

Een hoog aandeel VWO'ers in de HBO-opleiding vergroot de kans op werkloosheid significant. Tegelijkertijd echter verkleint een hoger aandeel VWO'ers in de opleiding de kans op werk onder het niveau. Bovendien hebben afgestudeerden van opleidingen met een hoog aandeel VWO'ers een significant hoger uurloon. Iedere 10% meer VWO-instroom levert een gemiddeld loonvoordeel op van 1%.

Controlevariabelen

Zowel westerse als niet-westerse allochtonen zijn vaker werkloos dan autochtonen, maar niet vaker werkzaam onder hun niveau als zij eenmaal werk hebben gevonden (zie bijlage 5, tabel 5A). Alleen voor westerse allochtonen vinden we een negatief effect op uurloon ten opzichte van autochtonen: 2%. Afgestudeerden uit de sectoren Onderwijs en Gedrag en Maatschappij zijn vaker werkloos dan afgestudeerden uit de sector Economie, terwijl afgestudeerden uit de sector Techniek juist minder vaak werkloos zijn. Wat betreft onder hun niveau werken zijn afgestudeerden uit de sectoren Onderwijs, Techniek en Gezondheidszorg minder vaak werkzaam onder hun niveau dan afgestudeerden uit de referentiecategorie Economie; afgestudeerden uit de sector Gedrag en Maatschappij zijn juist vaker onder hun niveau werkzaam. Qua uurloon doen afgestudeerden uit vooral de sector Gezondheidszorg, maar ook de sectoren Onderwijs, Gedrag en maatschappij en Techniek het beter dan afgestudeerden van de referentiecategorie Economie. Ook vooropleiding heeft enig effect op de kans op werkloosheid en onderbenutting: Afgestudeerden die van het MBO in plaats van het HAVO afkomstig zijn hebben een kleinere kans om anderhalf jaar na afstuderen werkloos te zijn, maar verdienen gemiddeld wel iets minder per uur (1%). Afgestudeerden afkomstig van het VWO of een andere vooropleiding dan het HAVO of het MBO zijn significant minder vaak onder hun niveau werkzaam en verdienen in hun baan gemiddeld 1,5% meer dan afgestudeerden die via het HAVO in het HBO zijn ingestroomd.

WO

Tabel 4.4 vat de resultaten van de analyses voor het WO samen.

Tabel 4.4

Vereenvoudigde resultaten regressieanalyses naar kans op werk, kans op werk op niveau en gemiddeld bruto uurloon, WO 2003-2007 (voor volledige resultaten zie bijlage)

	WO		
	kans op werk	werk op niveau	uurloon
Voorlichting			
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)	+	+	+
Voorlichting beroepsmogelijkheden (individueel)	+	+	+
Competentieclusters			
Smalle opleiding (vs breed)		-	+
Academisch georiënteerde opleiding (vs praktisch)	-	-	-
Ervaring			
Relevante werkervaring (individueel)	+	+	+
Bestuurlijke ervaring (individueel)	+	+	+
Stage (opleiding)		+	
Stage gelopen (individueel)	+	+	
Studieprestaties			
Gemiddeld afstudeercijfer (individueel)	+	+	+
Selectiviteit WO-opleiding			
Gemiddeld eindexamencijfer VWO (WO)		+	
Aandeel afgestudeerden met VWO als hoogste vooropleiding		+	

+ / - = positief/negatief significant op 5% betrouwbaarheidsniveau

Voorlichting

Bij de voorlichting over de beroepsmogelijkheden komen er bij het WO vergelijkbare resultaten naar voren als bij het HBO: afgestudeerden van WO-opleidingen waarin gemiddeld een betere voorlichting over de beroepsmogelijkheden van afgestudeerden werd gegeven hebben significant vaker betaald werk én significant vaker werk op minimaal eigen niveau. Daarnaast verdienen werkende WO-afgestudeerden die afkomstig zijn van opleidingen waarbij er goede beroepsvoorlichting plaatsvindt duidelijk meer per uur. Het gaat overigens om een fors loonvoordeel: afgestudeerden van WO-opleidingen die tot de top 10% behoren in termen van het gemiddelde oordeel over beroepsvoorlichting verdienen gemiddeld maar liefst 7% meer per uur dan afgestudeerden van WO-opleidingen die in dit opzicht als middenmoters worden gezien.

Competentieclusters

Voor de kans op werk zijn er bij het WO geen significante verschillen tussen smalle en brede opleidingen gevonden. Afgestudeerden van smalle opleidingen zijn echter significant minder vaak werkzaam op minimaal hun eigen opleidingsniveau dan afgestudeerden van brede opleidingen. Ook voor WO-afgestudeerden zou dit aan het gebrek aan horizontale uitwijkmogelijkheden kunnen liggen, waardoor men verticaal uit moet wijken en een aansluitende functie op HBO-niveau zou kunnen accepteren als alternatief voor werkloosheid. WO-afgestudeerden van smalle opleidingen verdienen gemiddeld wel iets meer per uur: Gemiddeld

verdienen afgestudeerden van WO-opleidingen die tot de 10% smalste opleidingen behoren per uur 2% meer dan afgestudeerden van de 10% breedste WO-opleidingen.

Afgestudeerden van meer academisch georiënteerde WO-opleidingen hebben zowel minder kans op werk als minder kans op werk op eigen niveau op het moment van de enquête dan afgestudeerden van praktisch georiënteerde WO-opleidingen. Ook verdienen ze gemiddeld iets minder per uur: afgestudeerden van WO-opleidingen die tot de 10% meest academisch georiënteerde opleidingen behoren verdienen gemiddeld per uur ruim 1% minder dan afgestudeerden van de 10% meest praktisch georiënteerde WO-opleidingen. Opgemerkt dient te worden dat het hier om relatieve verschillen binnen het WO gaat. Zoals eerder in paragraaf 2.2 is opgemerkt, komen er in het WO relatief weinig praktisch georiënteerde opleidingen voor.

Al met al lijkt het erop dat afgestudeerden van academisch georiënteerde opleidingen in het HBO beter gewaardeerd worden, terwijl in het WO de afgestudeerden van de meer praktisch georiënteerde opleidingen meer gewild zijn. Op het eerste gezicht lijkt dit vreemd, omdat het HBO meer gericht is op het aanleren van meer praktisch competenties en het WO meer op het aanleren van academische competenties. Het lijkt alsof HBO- en WO-opleidingen worden afgestraft voor het goed bijbrengen van deze kerncompetenties. Waarschijnlijk ligt het iets genuanceerder dan dit. Het is aannemelijk dat het voor werkgevers min of meer vanzelfsprekend is dat een HBO'er een goede training heeft gehad in termen van praktische vaardigheden, en dat een academicus – de naam zegt het al – voldoende opgeleid is in termen van academische competenties. Tegen deze achtergrond zouden opleidingen die uitblinken in termen van de competenties die voor het betreffende opleidingsniveau relatief schaars zijn, extra aantrekkelijk kunnen zijn voor werkgevers. Door een afgestudeerde in dienst te nemen van een HBO-opleiding die relatief sterk is in termen van het bijbrengen van academische competenties, of van een WO-opleiding die sterk is in het bijbrengen van praktische competenties, hopen werkgevers zich mogelijk ervan te verzekeren een werknemer te krijgen die qua competenties mooi in balans is.

Ervaring

Net als bij HBO-afgestudeerden is het afkomstig zijn van opleidingen waar gemiddeld veel stages worden gelopen voor WO-afgestudeerden gunstig voor de kans om op minimaal het eigen opleidingsniveau werkzaam te zijn. Ze blijken een significant kleinere kans op werk onder hun niveau te hebben. Een opleiding gevolgd hebben met gemiddeld vaak stages lijkt echter een licht negatieve invloed te hebben op de kans om anderhalf jaar na afstuderen werkzaam te zijn. Voor uurloon zijn er geen verschillen gevonden.

Zelf stage gelopen hebben werkt voor WO-afgestudeerden op alle fronten goed: afgestudeerden die zelf stage liepen tijdens hun WO-opleidingen zijn anderhalf jaar later minder vaak werkloos. Indien zij werken dan is dit vaker op hun eigen opleidingsniveau en ook nog eens met een licht loonvoordeel van iets minder dan 1% ten opzichte van WO-afgestudeerden die geen stage liepen.

Het hebben van relevante werkervaring wordt bij WO-afgestudeerden veel beter gewaardeerd dan bij afgestudeerden uit het HBO. WO-afgestudeerden met dergelijke ervaring zijn significant vaker werkzaam en werken in dat geval ook vaker op minimaal hun eigen oplei-

dingsniveau. Ook wat betreft uurloon hebben ze een behoorlijk voordeel ten opzichte van afgestudeerden zonder relevante werkervaring: per uur verdienen zij gemiddeld maar liefst 4% meer.

Bestuurlijke ervaring heeft eveneens zeer gunstige effecten op het arbeidsmarktsucces van pas afgestudeerden. WO-afgestudeerden die ervaring hebben met bestuursfuncties hebben een significant grotere kans op werk, werk op niveau en verdienen zij ook nog eens gemiddeld 3% meer per uur in hun baan.

Het verschil tussen het HBO- en WO in effecten van verschillende soorten ervaring is opvallend, maar is in lijn met de eerder gevonden verschillen in het effect van praktische versus academische competenties. Werkgevers hechten mogelijk meer waarde aan ervaring bij WO'ers, die in hun opleiding verder af hebben gestaan van de dagelijkse beroepspraktijk dan bij HBO'ers, die meestal opleidingen hebben gevolgd die veel dichterbij de praktijk staan.

Studieprestaties

Ook hoge cijfers lonen zich in het WO: hogere gemiddelde eindcijfers vertalen zich bij de arbeidsmarktintrede van afgestudeerden in een significant hogere kans op een baan, kans op werk op het juiste niveau en bovendien betalen hoge cijfers zich ook uit in een hoger uurloon. Afgestudeerden verdienen per punt meer gemiddeld 4% meer per uur.

Selectiviteit WO-opleiding

Net als bij het HBO hebben eerdere prestaties in het voortgezet onderwijs ook in het WO invloed op de latere arbeidsmarktsituatie. Afgestudeerden van opleidingen met een hoog gemiddeld eindexamencijfer in het VWO zijn significant minder vaak beneden hun opleidingsniveau werkzaam. Vreemd genoeg blijken afgestudeerden van opleidingen met hoge gemiddelde eindexamencijfers in het VWO een iets lager uurloon te hebben. Elk punt gemiddeld hoger 'kost' gemiddeld zo'n 3% loon. Dit is overigens minder dan het op het eerste gezicht lijkt: vrijwel alle WO-opleidingen vallen tussen de 7 en 8 gemiddeld. De prestaties in het VWO hebben echter geen invloed op de kans op werk. Net als bij het HBO is het de vraag in hoeverre deze wisselende uitkomsten aan de waardering van VO-cijfers door de werkgevers of aan de spill-over effecten ligt.

Het aandeel afgestudeerden afkomstig uit het VWO in een opleiding heeft in het WO een andere betekenis dan in het HBO. Hier geeft dit aandeel meer een indicatie van de mate waarin opleidingen vooral middelbare scholieren (VWO) trekken, tegenover al dan niet afgestudeerde HBO'ers. Een hoger aandeel VWO'ers in de WO-opleiding heeft geen effect op de kans op werk, maar verhoogt wel de kans op een baan op minimaal WO-niveau voor degenen met betaald werk. Dit wordt echter niet vertaald naar een hoger uurloon. Hiervoor zijn geen verschillen gevonden.

Controlevariabelen

Zowel westerse als niet-westerse allochtonen zijn vaker werkloos dan autochtonen, waarbij niet-westerse allochtonen een bijna dubbel zo grote kans op werkloosheid hebben als westerse

allochtonen (zie bijlage 5, tabel 5B). Niet-westerse allochtonen zijn niet vaker dan autochtonen werkzaam onder hun niveau als zij eenmaal werk hebben gevonden. Westerse allochtonen wel. In contrast met het HBO vinden we voor het WO alleen voor niet-westerse allochtonen een negatief effect op uurloon: 3%. Afgestudeerden uit de sectoren Landbouw, Taal en cultuur, Natuurwetenschappen, Gezondheidszorg en Recht en openbare orde zijn, in die volgorde qua sterkte van het effect, vaker werkloos dan afgestudeerden uit de sectoren Techniek, Economie en Gedrag en Maatschappij. Afgestudeerden uit de sectoren Recht en openbare orde, Gezondheidszorg, Gedrag en maatschappij en Natuurwetenschappen werken minder vaak onder hun niveau dan afgestudeerden uit de sectoren Economie, Techniek en Landbouw; afgestudeerden uit de sector Taal en cultuur juist vaker. Qua uurloon doen afgestudeerden uit de sectoren Gedrag en maatschappij, Gezondheidszorg en Economie het het beste. Afgestudeerden uit de sectoren Landbouw, Taal en cultuur, Techniek, Natuurwetenschappen en Recht en openbare orde zijn slechter af. Ook vooropleiding heeft enig effect op de kans op werkloosheid en onderbenutting: afgestudeerden die van het HBO in plaats van het VWO afkomstig zijn hebben een kleinere kans om anderhalf jaar na afstuderen werkloos te zijn. Ze verdienen gemiddeld ook 2,1% meer per uur, maar werken wel vaker onder hun niveau. Afgestudeerden afkomstig van een andere vooropleiding dan het VWO of HBO zijn significant minder vaak onder hun niveau werkzaam en verdienen in hun baan gemiddeld 2,4% meer dan afgestudeerden die via het HAVO in het HBO zijn ingestroomd.

4.4 Extra bescherming tijdens laagconjunctuur

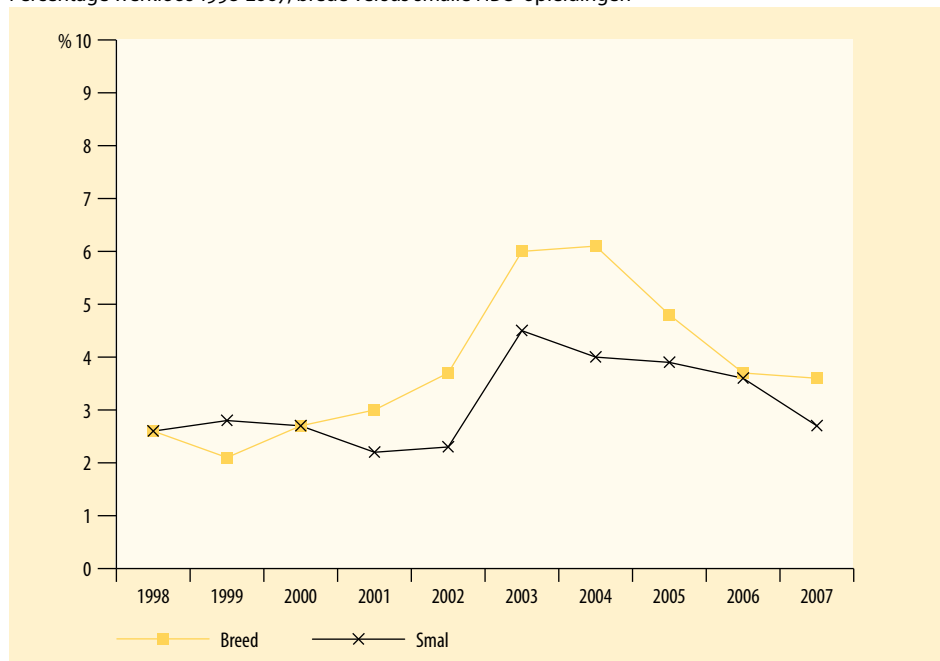
Tot nog toe hebben we voornamelijk stilgestaan bij algemene beschermende factoren voor afgestudeerden. In deze paragraaf gaan we in op conjunctuurspecifieke effecten van de verschillende opleidings- en ervaringskenmerken. Eerst gaan we in op de ontwikkeling van de werkloosheid van verschillende opleidingen op basis van de eerder bepaalde competentieclusters. Daarna breiden we de analyses uit paragraaf 4.3 uit met interacties van onze verklarende variabelen met de conjunctuur.

In figuur 4.3 wordt het werkloosheidspercentage van brede en smalle HBO-opleidingen weergegeven.

Uit figuur 4.3 blijkt dat HBO-afgestudeerden van smalle opleidingen in de meeste jaren minder vaak werkloos waren dan HBO-afgestudeerden van brede opleidingen. Blijkbaar komen meer specifiek opgeleide HBO'ers over het algemeen gemakkelijker aan een baan. We zagen in paragraaf 4.3 dat zij ook vaker beneden hun niveau werkzaam zijn. Mogelijk accepteren zij eerder een baan op lager niveau tegenover een langere zoekduur. In de jaren waarin de economie achteruit ging van 2002 tot en met 2004 groeide het verschil tussen beide groepen afgestudeerden bovendien. Het lijkt er dus opmerkelijk genoeg op dat afgestudeerden van specifieke opleidingen in het voordeel zijn als de economie stagneert.

In figuur 4.4 wordt de werkloosheid voor WO-afgestudeerden weergegeven, ook weer onderscheiden naar soort opleiding.

Figuur 4.3
Percentage werkloos 1998-2007, brede versus smalle HBO-opleidingen

Bron: ROA / SIS

Figuur 4.4
Percentage werkloos 1998-2007, brede versus smalle WO-opleidingen

Bron: ROA / SIS

Hier zien we een omgekeerd beeld: afgestudeerden van de brede opleidingen zijn zelfs in alle weergegeven jaren minder vaak werkloos dan de afgestudeerden van de smalle opleidingen. De verschillen blijven bovendien ook redelijk constant: tussen de 1 en 2 procentpunt. Van een verwachte curve waarin afgestudeerden van specifieke opleidingen in economisch goede tijden minder vaak werkloos zijn en waarin de afgestudeerden van brede opleidingen in perioden van economische neergang beter af zijn, is dus voor zowel het HBO als het WO niets terug te vinden. Mogelijk worden de huidige verschillen in werkloosheid echter verklaard door hier niet in beschouwing genomen achtergrondkenmerken van de afgestudeerden van beide groepen opleidingen.

In figuur 4.5 onderscheiden we de werkloosheid van HBO-afgestudeerden apart voor academisch georiënteerde en praktisch georiënteerde opleidingen.

Figuur 4.5

Percentage werkloos 1998-2007, academische versus praktisch georiënteerde HBO-opleidingen

Bron: ROA / SIS

Tussen academisch georiënteerde en praktisch georiënteerde opleidingen zijn er relatief weinig verschillen wat betreft de werkloosheid van de HBO-afgestudeerden. In goede economische tijden zijn de afgestudeerden van de praktisch georiënteerde opleidingen iets beter af, hoewel de verschillen vanaf 2002 gering zijn. In de jaren waarin de economie slechter draaide waren de HBO-afgestudeerden van de academisch georiënteerde opleidingen iets minder vaak werkloos.

Figuur 4.6 geeft ook voor WO-afgestudeerden de werkloosheid onderverdeeld naar academisch georiënteerde en praktisch georiënteerde opleidingen weer.

WO-afgestudeerden van praktisch georiënteerde opleidingen zijn gedurende de gehele periode minder vaak werkloos dan afgestudeerden van de academisch georiënteerde opleidingen. De verschillen tussen beide soorten opleidingen blijven meestal redelijk constant, al groeien deze wel in de recessiejaren 2003 en 2004. Opvallend daarbij is het feit dat de werkloosheid onder de afgestudeerden van de praktisch georiënteerde opleidingen al in 2004 weer daalt, terwijl de werkloosheid onder de afgestudeerden van de academisch georiënteerde opleidingen nog behoorlijk sterk stijgt tussen 2003 en 2004.

Analyses met het effect van conjunctuur

Om mogelijke extra effecten van de bovenstaande opleidings-, ervarings- en overige kenmerken van afgestudeerden in tijden van laagconjunctuur te onderzoeken hebben we de analyses waarvan de resultaten in tabel 4.3 en tabel 4.4 zijn weergegeven, uitgebreid met een interactievariabele waarmee het effect van een variabele in combinatie met de conjuncturele situatie wordt getest. Door de oorspronkelijke variabele te vermenigvuldigen met de conjunctuurvariabele ontstaan dergelijke variabelen die verschillende invloeden van de variabelen ten tijde van verschillende economische tijden kunnen weergeven. In tabel 4.5 worden de (vereenvoudigde) resultaten van deze analyse weergegeven (voor uitgebreide resultaten, zie bijlage 5, tabel 5C).

Figuur 4.6

Percentage werkloos 1998-2007, academisch georiënteerde versus praktisch georiënteerde WO-opleidingen

Bron: ROA / SIS

HBO

Voor HBO-afgestudeerden zijn er behoorlijk wat variabelen die al naargelang de situatie van de conjunctuur verschillend werken. Dat wil zeggen: naast de in tabel 4.3 gepresenteerde hoofdeffecten bestaan er ook significante interactie-effecten.

Goede beroepsvoorlichting bleek in de reguliere analyses al een belangrijke factor die de arbeidsmarktsituatie van afgestudeerden positief kan beïnvloeden. Uit deze analyse blijkt daarnaast dat HBO-opleidingen met goede beroepsvoorlichting het in slechte tijden nog beter doen: afgestudeerden van dergelijke opleidingen hebben een significant hogere kans op werk tijdens een periode van laagconjunctuur. Indien zij werken hebben zij ook een extra hoge kans op werk op niveau en verdienen zij een hoger uurloon dan afgestudeerden van opleidingen met een minder goede beroepsvoorlichting. Goede beroepsvoorlichting is dus een goede beschermende factor in tijden waarin de economie slecht draait.

Tabel 4.5

Resultaten analyses met conjunctuurinteracties, 2003-2007 HBO en WO (voor volledige resultaten zie bijlage)

	Kans op werk	Werk op niveau	Uurloon
HBO			
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)	+	+	+
Smalle opleiding (vs breed)		+	+
Academisch geïënteerde opleiding (vs praktisch)	-	+	-
Relevante werkervaring			
Bestuurlijke ervaring			
Stage (opleiding)	+		+
Stage gelopen (individueel)			+
Gemiddeld afstudeercijfer	+		
WO			
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)			
Smalle opleiding (vs breed)		+	
Academisch geïënteerde opleiding (vs praktisch)			
Relevante werkervaring			+
Bestuurlijke ervaring		-	
Stage (opleiding)		+	
Stage gelopen (individueel)			
Gemiddeld afstudeercijfer	+	+	

+ / - = positief/negatief significant op 5% betrouwbaarheidsniveau

Leeswijzer: Een plusteken betekent dat de variabele bij een slechte stand van de conjunctuur positief samenhangt met de kans op respectievelijk werk, werk op niveau en uurloon. Bijvoorbeeld, afgestudeerden met een hoog gemiddeld eindcijfer hebben (naast de effecten uit de eerdere analyses in paragraaf 4.3) een hogere kans op werk als de economie er slecht voorstaat. Een minteken betekent dat de variabele bij een slechte stand van de conjunctuur negatief samenhangt met de kans op respectievelijk werk, werk op niveau en uurloon. Bijvoorbeeld, afgestudeerden van een academisch geïënteerde opleiding hebben (naast de effecten uit de eerdere analyses in paragraaf 4.3) als de economie er slecht voorstaat een kleinere kans op werk dan afgestudeerden van een praktisch geïënteerde opleiding.

Afgestudeerden van smalle opleidingen hebben in slechte economische tijden een kleinere kans om onder hun niveau te werken, terwijl dit in het algemeen omgekeerd is. Is er in het algemeen geen invloed op uurloon van afkomstig zijn van een smalle opleiding, als het economisch minder goed gaat verdienen afgestudeerden van smalle opleidingen meer dan afgestudeerden van bredere opleidingen. De kans op werk voor afgestudeerden van academisch georiënteerde HBO-opleidingen is ten tijde van een laagconjunctuur nog kleiner dan die in het algemeen al was ten opzichte van afgestudeerden van praktisch georiënteerde HBO-opleidingen. Afgestudeerden van praktisch georiënteerde HBO-opleidingen genieten dus in crisistijd extra bescherming tegen werkloosheid. Daarnaast blijken de afgestudeerden van academisch georiënteerde opleidingen in slechte tijden ook nog minder te verdienen per uur dan HBO-afgestudeerden van praktisch georiënteerde opleidingen. Wel blijken zij bij laagconjunctuur een nog grotere kans op werk op niveau te hebben, terwijl zij gemiddeld ook al eerder aan een baan op niveau komen dan de afgestudeerden van de praktisch georiënteerde opleidingen.

De ervaringskenmerken blijken tijdens perioden van economische neergang weinig aanvullende bescherming te bieden. We hebben geen aanvullende beschermende effecten van relevante werkervaring en bestuurlijke ervaring gevonden. Alleen stage heeft op zowel opleidings- als individueel niveau enige significante effecten. Zo vergroot afkomstig zijn van een opleiding met een hoog aandeel stages de kans op werk van HBO-afgestudeerden als het economisch minder gaat én levert ditzelfde feit een aanvullende bonus op in het uurloon. Zelf stage gelopen hebben had in het algemeen een negatief effect op het uurloon, maar tijdens de laagconjunctuur zorgt stage gelopen hebben voor een compenserend effect op het uurloon.

We zagen eerder al dat hoge cijfers in de opleiding een zeer gunstig effect hebben op arbeidsmarktsucces van HBO-afgestudeerden. Ten tijde van crisis bieden hoge cijfers daarbovenop ook een nog hogere kans op het vinden van een baan.

WO

Voor WO-afgestudeerden zijn er minder conjunctuurspecifieke effecten. Toch komen er zeker enkele interessante uitkomsten naar voren. Een goede beroepsvoorlichting biedt geen extra bescherming in slechte economische tijden, maar heeft dus wel een sterk algemeen positief effect.

Normaal gesproken vinden WO-afgestudeerden van smalle opleidingen minder vaak werk op niveau dan WO-afgestudeerden van brede opleidingen. Als de economie niet lekker draait, blijkt er echter een tegengesteld, positief effect op te treden. Dit is opmerkelijk aangezien de verwachting was dat brede opleidingen beter zijn als de economie niet goed draait. Voor de kans op werk en het uurloon maakt de conjuncturele situatie echter niets uit. Of een WO-opleiding meer academisch of praktisch van aard is maakt geen verschil in verschillende economische situaties.

Relevante werkervaring geeft WO-afgestudeerden in mindere economische tijden nog een extra bonus bovenop het toch al in het algemeen hogere uurloon. Het positief effect van bestuurlijke ervaring op de kans op werk op niveau daarentegen, wordt in tijden van recessie

verminderd. Een WO-opleiding gevolgd hebben waarin een hoog aandeel van de studenten stages volgt heeft wel een extra positief effect op de kans om een baan op niveau te hebben als de conjunctuur er niet goed voorstaat. Zelf stage gelopen hebben heeft echter geen aanvullende conjunctuureffecten.

Een hoog gemiddeld afstudeercijfer dan ten slotte, biedt in tijden waarin de economie slecht draait extra bescherming tegen werkloosheid en onderbenutting. Andermaal is dit een signaal van het belang van goede cijfers voor afgestudeerden. Als er zoiets als een 'zesjescultuur' in Nederland bestaat dan heeft dit wel degelijk nadelige gevolgen voor degenen die relatief lage cijfers halen.

4.5 Discussie en conclusies

In dit hoofdstuk stond de volgende vraag centraal: welke onderwijsgerelateerde factoren bieden een beschermende werking tegen de nadelige conjuncturele gevolgen voor afgestudeerden van het hoger onderwijs in Nederland? Er werd gekeken naar het effect van het competentieprofiel van de opleidingen waarvan men is afgestudeerd, van verschillende soorten buitenschoolse activiteiten waaraan men tijdens de studie heeft deelgenomen, van de kwaliteit van de voorlichting die door de betreffende onderwijsinstelling werd gegeven over de beroepsmogelijkheden voor afgestudeerden, van de gemiddelde cijfers die men in de opleiding heeft behaald, en van de selectiviteit van de opleiding in termen van de kwalificaties van de studenten op het moment dat ze aan de opleiding zijn begonnen. Omdat factoren die een beschermende werking bieden tijdens een recessie vaak ook in gunstigere economische tijden goed zullen werken, is eerst gezocht naar factoren die de transitie van school naar werk in algemene zin versoepelen. Daarna is nagegaan in hoeverre sommige factoren een extra bescherming bieden tijdens een recessie.

Zowel voor HBO'ers als voor WO'ers blijkt goede voorlichting over beroepsmogelijkheden de transitie van studie naar werk te versoepelen. Afgestudeerden van opleidingen waar het oordeel over de voorlichting erg positief was, werken vaker in goed betaalde banen op minimaal hun eigen niveau. Voor academici is het loonvoordeel fors, en biedt goede voorlichting ook bescherming tegen werkloosheid.

Het competentieprofiel van een opleiding heeft ook een duidelijk effect op de transitie van studie naar werk, maar de effecten zijn enigszins verschillend voor verschillende uitkomsten en ook tussen HBO en WO. Afgestudeerden van smalle HBO-opleidingen hebben anderhalf jaar na afstuderen significant vaker betaald werk dan afgestudeerden van brede opleidingen, maar het gevonden werk is vaker onder het eigen niveau. Ook voor academici blijkt dat het volgen van een smalle opleiding de kans op werk onder eigen niveau vergroot, maar tegelijkertijd wordt een positief effect op beloning geconstateerd. Wat betreft het effect op de kans op werk op eigen niveau: mogelijk hebben afgestudeerden van smalle opleidingen minder horizontale uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt omdat zij zeer specifiek opgeleid zijn. Bij een gebrek aan werk in dergelijke functies op eigen niveau zullen zij daardoor mogelijk eerder een functie in hetzelfde vakgebied op lager niveau accepteren.

Het effect van het volgen van een opleiding die qua competentieprofiel eerder academisch dan praktisch is, verschilt sterk tussen HBO en WO. Op beide niveaus hebben afgestudeerden van academisch georiënteerde opleidingen minder kans op werk dan afgestudeerden van praktisch georiënteerde opleidingen. Echter voor HBO'ers die werk hebben gevonden levert een academisch georiënteerde opleiding een baan met een betere kwaliteit op, terwijl voor academici het tegenovergestelde het geval is. Al met al lijkt het erop dat afgestudeerden van academisch georiënteerde opleidingen in het HBO beter gewaardeerd worden, terwijl in het WO de afgestudeerden van de praktisch georiënteerde opleidingen meer gewild zijn. Op het eerste gezicht lijkt dit vreemd, omdat het HBO meer gericht is op het aanleren van meer praktische competenties en het WO meer op het aanleren van academische competenties. Het lijkt alsof HBO- en WO-opleidingen worden afgestraft voor het goed bijbrengen van deze kerncompetenties. Waarschijnlijk ligt het iets genuanceerder dan dit. Het is aannemelijk dat het voor werkgevers min of meer vanzelfsprekend is dat een HBO'er een goede training heeft gehad in termen van praktische vaardigheden, en dat een academicus – de naam zegt het al – voldoende opgeleid is in termen van academische competenties. Tegen deze achtergrond zouden opleidingen die uitblinken in termen van de competenties die voor het betreffende opleidingsniveau relatief schaars zijn, extra aantrekkelijk kunnen zijn voor werkgevers. Door een afgestudeerde in dienst te nemen van een HBO-opleiding die relatief sterk is in termen van het bijbrengen van academische competenties, of van een WO-opleiding die sterk is in het bijbrengen van praktische competenties, zouden werkgevers zich ervan hopen te verzekeren dat ze een werknemer krijgen die beide soorten competenties in voldoende mate bezit.

Ook voor het effect van verschillende soorten ervaring is er een opvallend verschil tussen HBO en WO. Het effect van stages en andere soorten ervaring tijdens de opleiding is voor HBO'ers vrij beperkt, terwijl WO'ers veel meer van zulke buitenschoolse activiteiten lijken te profiteren. Het verschil tussen het HBO en WO in effecten van verschillende soorten ervaring is opvallend, maar is in lijn met de verschillen in het effect van praktische versus academische competenties. Werkgevers hechten mogelijk meer waarde aan ervaring bij WO'ers, die in hun opleiding verder af hebben gestaan van de dagelijkse beroepspraktijk dan bij HBO'ers, die meestal opleidingen hebben gevolgd die veel dichterbij de praktijk staan.

In tegenstelling tot wat soms wordt beweerd lijken werkgevers wel degelijk naar cijferlijsten te kijken bij hun sollicitatieprocedures, en worden afgestudeerden beloond voor het behalen van goede cijfers. Voor zowel HBO'ers als academici leveren goede cijfers een grotere kans op werk, meer kans op een baan op niveau en een aanzienlijk loonvoordeel op.

Ook eerdere prestaties in het voortgezet onderwijs hebben invloed op de latere arbeidsmarktsituatie. Het belangrijkste effect hiervan voor zowel HBO'ers als WO'ers is een grotere kans op werk op eigen niveau. Voor HBO'ers levert het volgen van een opleiding met een hoog aandeel VWO-instream ook een bescheiden loonvoordeel op. Het blijft bij dit soort opleidingskenmerken echter onduidelijk of het positieve effect door de waardering van werkgevers van de gemiddeld hoge eindexamencijfers komt of door spill-over effecten (er zitten meer goede HAVO-afgestudeerden in een HBO-opleiding waardoor ook het niveau van de minder goede studenten beter wordt).

Naast deze algemene effecten is nagegaan in hoeverre bepaalde factoren een additionele beschermende werking bieden in tijden van laagconjunctuur. Dit bleek in een aantal gevallen inderdaad het geval te zijn, vooral voor HBO'ers. Zo biedt een goede voorlichting aan HBO'ers tijdens een recessie extra bescherming tegen werkloosheid, en verhoogt het bovendien de kans op een HBO-baan tegen een goede beloning nog verder. Wat het effect van competentieclusters betreft: hoewel het volgen van een smalle opleiding in het algemeen geen loonvoordeel oplevert, en zelfs met een lagere kans op een baan op HBO-niveau gepaard gaat, zijn afgestudeerden van zulke HBO-opleidingen relatief beter af tijdens een recessie dan in betere tijden. Het negatieve algemeen effect van het volgen van een academisch georiënteerde HBO-opleiding op de kans op werk en het positieve effect op de kans op een HBO-baan wordt extra versterkt tijdens een recessie, maar het loonvoordeel wordt dan juist afgezwakt.

Het algemene loonvoordeel voor academici die tijdens de WO-opleiding relevante werkervaring hebben opgedaan, wordt tijdens een recessie verder versterkt. Het lijkt alsof zulke ervaring dan bescherming biedt tegen de loonstagnatie die normaal in deze tijden optreedt. Het volgen van een HBO-opleiding waarin vaker stages worden gelopen verhoogt de kans op werk alleen tijdens een recessie. In een recessie wordt het loonvoordeel van het volgen van zulke opleidingen extra versterkt. Hetzelfde geldt voor het positieve effect van het volgen van een WO-opleiding met veel stages op de kans op een baan op WO-niveau.

Het gunstige effect van goede cijfers wordt ten slotte ook versterkt tijdens een recessie. HBO'ers en WO'ers met goede cijfers worden dan extra beschermd tegen werkloosheid. Voor academici betekenen goede cijfers bovendien een extra bescherming tegen werk onder niveau in tijden van laagconjunctuur. Studenten doen er wellicht verstandig aan om niet al te gauw genoeg te nemen met een zesje op hun tentamens.

5

Conclusies en nabeschuiving

De kwaliteit van de transitie in 2008

In het eerste hoofdstuk van dit rapport hebben we een overzicht gegeven van de ervaringen van gediplomeerde schoolverlaters die in het afgelopen jaar de arbeidsmarkt hebben betreden. We moeten ons daarbij realiseren dat de meeste respondenten in de zomer van 2007 het onderwijs hebben verlaten en dat de enquête heeft plaatsgevonden in het najaar van 2008, dat wil zeggen vlak na het uitbreken van de crisis. Dat betekent dat de meeste van de door ons onderzochte respondenten reeds voor het uitbreken van de economische crisis de overgang naar de arbeidsmarkt hebben gemaakt. Het lijkt er dan ook op dat deze groep schoolverlaters nog niet erg te lijden heeft gehad van de crisis. De werkloosheid is weliswaar enigszins gestegen, maar die stijging valt alleszins mee. De totale werkloosheid onder schoolverlaters bedraagt voor deze groep 5%: dit is een procentpunt meer dan het jaar ervoor.

Deze geringe algemene stijging verhult echter dat onder lager opgeleide schoolverlaters wel degelijk sprake is van een forse stijging van de werkloosheid: bij het VMBO van 6% naar 9% en onder de BOL niveau 1 gediplomeerden van 10% naar 16%. Dit geeft al aan dat de gevolgen van de economische crisis het eerst zichtbaar zijn bij de laagst opgeleiden. Bij de gediplomeerden van BOL niveau 3 en 4, de gediplomeerden van de BBL en de afgestudeerden van het HBO en WO zien we nog geen duidelijke verslechtering van de arbeidsmarktsituatie, noch wat betreft de werkloosheid noch wat betreft de andere arbeidsmarktindicatoren. Dit is ook niet vreemd omdat de werkloosheidsontwikkeling met enige vertraging de economische ontwikkeling volgt. De verwachting is dat de gevolgen van de economische crisis voor deze categorieën pas merkbaar zullen zijn voor cohorten die in 2008 of 2009 het onderwijs verlaten.

Macro-economische shocks: gevolgen op korte en lange termijn

Om meer inzicht te bieden in de mogelijke betekenis van economische schokken op de arbeidsmarkt voor jongeren hebben we een aantal aanvullende analyses verricht. In hoofdstuk twee hebben we gekeken naar zowel de korte termijn als de lange termijn effecten van een neergang in de conjunctuur. Wat betreft de korte termijn effecten is het beeld duidelijk. Het zijn vooral de lager opgeleiden die het meest gevoelig zijn voor schommelingen in de conjunctuur. Opvallend genoeg gaat het daarbij niet zozeer om de technisch opgeleiden. Sterker, de technisch opgeleiden van het VMBO en BOL niveau 3 en 4 blijken juist relatief ongevoelig te zijn voor de conjunctuurbeweging als het om hun werkloosheidsrisico gaat. Het structureel tekort aan arbeidskrachten in die sector is daar een mogelijke verklaring voor. Daarentegen is de sector economie op alle lagere niveaus relatief conjunctuurgevoelig en hetzelfde geldt voor de sector gezondheidszorg (met uitzondering van BOL niveau 1 en 2) en

de sector landbouw (met uitzondering van BOL niveau 3 en 4). Binnen het hoger onderwijs kennen de sectoren techniek en natuur een gemiddelde conjunctuurgevoeligheid. Dit wil zeggen dat de werkloosheid voor deze sectoren niet meer, maar ook niet minder mee beweegt met de algemene jeugdwerkloosheid. Er is daarnaast een aantal sectoren in het hoger onderwijs waarvan de afgestudeerden een structureel zwakke positie op de arbeidsmarkt innemen, zoals het kunstvakonderwijs in het HBO of de sector taal en cultuur in het WO. Hier zien we dat de werkgelegenheid sterk varieert met de conjunctuur, maar dat komt waarschijnlijk vooral door indirecte effecten. Wanneer het goed gaat elders in de economie profiteren de afgestudeerden van deze sectoren hier ook van als gevolg van de aanzuigende werking.

Wat betreft de lange termijn effecten moeten we een onderscheid maken tussen macro- en micro-effecten. Op macroniveau zien we een duidelijk effect, enerzijds op de hoogte van de werkloosheid en anderzijds op de structurele positie van jongeren. Weliswaar daalt de werkloosheid na de crisis van 1981-1984, maar ze bereikt niet meer het lage niveau van de jaren 70. Dit verschijnsel staat onder economen ook wel bekend als hysteresis: dit houdt in dat de werkloosheid na een crisis niet direct naar het lange termijn evenwicht terugkeert. Het gevaar is zelfs groot dat de werkloosheid na een crisis op een structureel hoger niveau komt te liggen vanwege de institutionele maatregelen die genomen zijn om de werkloosheid te bestrijden. Opvallend is voorts dat de crisis van de jaren 80 geleid heeft tot een blijvend structurele achterstelling van jongeren op de arbeidsmarkt. Waar in de jaren 70 de jeugdwerkloosheid niet veel hoger lag dan de algemene werkloosheid, is dat na de crisis van de jaren 80 blijvend veranderd. Vanaf dat moment is de jeugdwerkloosheid structureel hoger dan de algemene werkloosheid.

Op microniveau is ook sprake van lange termijn effecten. Uit de literatuur is bekend dat werkloosheidservaringen bij de overgang van school naar werk een negatief effect hebben op de latere loopbaan. Het merendeel van de onderzoeken naar deze lange termijn effecten kijkt naar de effecten van werkloosheid op individueel niveau. De resultaten laten zien dat deze ervaringen 5 tot 10 jaar later nog steeds merkbaar zijn bij de beloning, maar niet bij de kans op werk. Of dit altijd komt door de betreffende werkloosheidservaring zelf of dat er sprake is van andere (niet-waargenomen) kenmerken die zowel de kans op werkloosheid in het begin van de loopbaan als het succes in de latere loopbaan bepalen, is niet altijd helemaal duidelijk. In hoofdstuk twee hebben we daarom niet gekozen voor een analyse op individueel niveau, maar voor een analyse waarbij cohorten met elkaar vergeleken worden. We kijken daarbij of de groep jongeren die in een tijd van hoge werkloosheid op de arbeidsmarkt komen daarvan blijvend negatieve effecten ondervindt. Dat is immers wat we bedoelen met de term 'verloren generatie'.

De resultaten van onze analyse laten zien dat er maar beperkt sprake is van zulke blijvend negatieve effecten. In hoofdstuk twee hebben we gekeken naar de positie van mensen die tijdens de crisis in de periode 1981-1984 op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Van deze groep is vastgesteld wat hun arbeidsmarktpositie was in de periode 2001-2007, dus ongeveer 20 jaar later. Deze positie is vervolgens vergeleken met de arbeidsmarktpositie van de cohorten die in de periode vóór 1981-1984 of in de periode daarna op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Uit de analyses komt naar voren dat het werkloosheidspercentage of het percentage inactieven in de groep die tijdens de crisis van 1981-1984 op de arbeidsmarkt is gekomen niet hoger is dan in de groepen die vlak daarvoor of vlak daarna op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Ook is er

geen significant effect op het latere baanniveau. De bevindingen zijn in lijn met onderzoeken die zijn uitgevoerd op individueel niveau. Daaruit komt naar voren dat het effect van intredewerkloosheid op de latere baankansen na een periode van 5-10 jaar wegebt.

Wel hebben we een negatief effect vastgesteld op het latere salarisperspectief. De generatie die in de periode 1981-1984 op de arbeidsmarkt is gekomen, blijkt 20 jaar later ongeveer 1% minder te verdienen dan op grond van hun leeftijd, ervaring en andere kenmerken voorspeld zou kunnen worden. Om deze cijfers in perspectief te zetten, is het goed om deze af te zetten tegenover de structurele ontwikkeling. Wat betreft de structurele ontwikkeling zien we dat vanaf eind jaren 70 elke nieuwe jaargang schoolverlaters ongeveer 1% meer verdient. Dit is een effect van de algemene upgradering van beroepen. Echter het cohort dat in de periode 1981-1984 op de arbeidsmarkt is gekomen, blijft hierbij structureel achter: het verliest één jaar wat betreft de ontwikkeling van het loon.

Macro-economische shocks: gevolgen voor de studiekeuze

De economische crisis heeft natuurlijk niet alleen invloed op de intrede op de arbeidsmarkt, maar ook op de keuze van jongeren om verder te leren. In hoofdstuk drie staat centraal wat het effect is van macro-economische shocks op de studiekeuze van jongeren. Uit de analyse komt naar voren dat een keuze om door te leren meer bepaald wordt door structurele factoren dan door conjuncturele factoren. De doorstroom vanuit HAVO en VWO is hoog en vrij constant en wordt niet of nauwelijks beïnvloed door conjuncturele factoren. Bij het VMBO zien we een stijging van de doorstroom naar vervolgonderwijs. Dit wordt echter veroorzaakt door de invoering van het VMBO en staat dus relatief los van de conjuncturele ontwikkeling (zie Borghans, Van der Velden, Büchner, Coenen en Meng, 2008). De enige sector waar we een duidelijk effect zien van de conjuncturele ontwikkeling op de beslissing om verder te leren, betreft het MBO en dan vooral de afgestudeerden van de BOL.

We zien daarentegen wel duidelijk een effect op wat er gekozen wordt. Bij de doorstroom van het VMBO naar het MBO kunnen leerlingen kiezen tussen de beroepsopleidende leerweg (BOL) en de beroepsbegeleidende leerweg (BBL). De instroom in de BBL is sterk conjunctuurgevoelig. In die zin vormen de BOL en de BBL twee communicerende vaten: wanneer het aantal leerarbeidsplaatsen in de BBL afneemt, neemt de instroom in de BOL toe. Daarnaast zien we dat tijdens een economische crisis de instroom in opleidingssectoren als de techniek duidelijk afneemt ten gunste van sectoren als gezondheidszorg en onderwijs.

Macro-economische shocks: beschermende factoren

Wat kunnen opleidingen doen om hun studenten zo weerbaar mogelijk te maken voor de arbeidsmarkt? En wat kunnen jongeren zelf doen? In hoofdstuk vier stond de vraag centraal of bepaalde kenmerken van een opleiding de kans op een succesvolle transitie naar de arbeidsmarkt vergroten, en welke individuele kenmerken deze kans vergroten. Bovendien is nagegaan of deze kenmerken specifiek tijdens de crisis van belang zijn. Gegeven de beperkte hoeveelheid gegevens die beschikbaar zijn over de lager en middelbaar opgeleiden, is deze analyse beperkt tot afgestudeerden van het HBO en WO. Niettemin denken we dat de resultaten ook van betekenis kunnen zijn voor het MBO.

Uit de resultaten komt naar voren dat opleidingen die goede voorlichting geven, stages bieden en strenger selecteren aan de poort systematisch beter scoren dan opleidingen die dit niet doen. We vinden geen systematisch effect of een opleiding breed dan wel smal is, behalve op de kans van afgestudeerden om een baan op niveau te vinden: afgestudeerden van smalle opleidingen blijken vaker onder hun niveau werkzaam te zijn dan afgestudeerden van brede opleidingen. Daarnaast komt naar voren dat binnen het WO de meer praktisch georiënteerde opleidingen het beter doen op de arbeidsmarkt. Voor het HBO geldt dit uitsluitend voor de kans op werk, terwijl voor het vinden van een baan op niveau of het uurloon het juist de meer academisch georiënteerde opleidingen zijn die hun afgestudeerden een voorsprong geven. We moeten deze resultaten plaatsen tegen de achtergrond van het feit dat in het algemeen de HBO-opleidingen meer praktisch georiënteerd zijn terwijl de WO-opleidingen meer academisch georiënteerd zijn. Werkgevers nemen daarom als vanzelfsprekend aan dat een hbo'er een goede training heeft gehad in termen van praktische vaardigheden, en dat een academicus voldoende is opgeleid in termen van academische competenties. Tegen deze achtergrond zouden opleidingen die uitblinken in termen van de competenties die voor het betreffende opleidingsniveau relatief schaars zijn, extra aantrekkelijk kunnen zijn voor werkgevers.

Studenten kunnen ook zelf hun kansen op de arbeidsmarkt aanzienlijk beïnvloeden. Er zijn duidelijke positieve effecten van het hebben van relevante werkervaring, bestuurlijke ervaring en ervaring door stages. Daarnaast hebben de gemiddelde afstudeercijfers een belangrijk effect op het succes van afgestudeerden op de arbeidsmarkt. Er is in het afgelopen jaar vaak gesproken over een zesjescultuur in het hoger onderwijs, maar studenten moeten niet uit het oog verliezen dat op de arbeidsmarkt wel degelijk naar de feitelijke cijfers wordt gekeken.

Nabeschuwing

De meeste schoolverlaters en afgestudeerden van het cohort 2006/2007 hebben nog weinig last gehad van de huidige economische recessie. Maar onder lager opgeleide schoolverlaters is wel degelijk sprake van een forse stijging van de werkloosheid: bij het VMBO van 6% naar 9% en onder de BOL niveau 1 gediplomeerden van 10% naar 16%. De verwachting is dat de huidige economische crisis vooral effect zal hebben voor de schoolverlaters en afgestudeerden die deze zomer (2008/2009) het onderwijs verlaten.

Uit de analyse van eerdere economische crises kunnen we een aantal lessen trekken:

- De korte termijn effecten zullen fors zijn: er zal sprake zijn van een hoge werkloosheid met name onder de lager opgeleiden. Deze negatieve effecten zullen ook nog enige tijd aanhouden nadat de recessie is afgelopen.
- Op lange termijn echter zullen de gevolgen meevallen. Het cohort dat nu de arbeidsmarkt betreedt zal wel rekening moeten houden met een negatief effect op de salarisontwikkeling.
- Er kan een ongewenste verschuiving plaatsvinden in het studiekeuze patroon: minder instroom in de BBL en minder instroom in conjunctuurgevoelige sectoren als techniek.

Jongeren dienen daarom gestimuleerd te worden om langer op school te blijven. Het mes snijdt daarbij aan twee kanten: het vermindert de druk op de arbeidsmarkt en verhoogt de kwaliteit van het aanbod. Aandachtspunten zijn:

- voorkomen van voortijdige schooluitval

- handhaven van opleidingscapaciteit in de BBL en de technische opleidingen om te voorkomen dat na de recessie weer tekorten ontstaan
- creëren van kortlopende trajecten in het HBO voor schoolverlaters van BOL niveau 4

Terugdringen van het voortijdig schoolverlaten

Jaarlijks verlaten ruim 50.000 leerlingen zonder startkwalificatie het onderwijs. 9.000 scholieren (4,5% van een cohort) verlaten zelfs het voortgezet onderwijs zonder enig diploma. Dit zijn de echte 'drop-outs' die de grootste kans hebben om in de huidige recessie werkloos te worden. Het aandeel van jongeren zonder startkwalificatie is tussen 2000 en 2007 weliswaar gedaald van 15,5% naar 12%, maar is nog ver verwijderd van het streefcijfer van 8%. Op dit terrein kan nog heel wat gebeuren in termen van verbetering van studiebegeleiding en -voorlichting. Enkele cijfers uit het onlangs verschenen ROA rapport (ROA, 2009) ter illustratie:

- Van de 100.000 gediplomeerde VMBO'ers kiezen er 6.000 niet voor een vervolgopleiding. Een deel hiervan (zo'n 2.500) zegt dat dit komt omdat ze geen BBL-plaats kunnen krijgen of geen goede voorlichting hebben gehad.
- Er is een grote uitval in het MBO, met name in het eerste jaar: 15% bij BOL en 10% bij BBL. 1 op de 6 wijt dit aan slechte voorlichting.
- De helft van de voortijdige schoolverlaters wil weer terug naar het onderwijs, maar weet niet welke opleiding.
- 14% van de ongediplomeerde BOL-schoolverlaters heeft kinderen. Met name onder allochtone meisjes is zorg voor familie/kinderen relatief vaak een reden om van school te gaan.

In stand houden van opleidingscapaciteit in BBL en technische opleidingen

Zoals in hoofdstuk drie is aangegeven, werken BOL en BBL als communicerende vaten. Bij een recessie loopt de instroom in de BBL terug en de instroom in de BOL op. Dat leidt tot hogere kosten bij beide leerwegen, omdat zowel een sterke toename als een sterke afname hoge organisatorische kosten met zich meebrengt. Maar er is ook nog een ander probleem. Een deel van de jongeren die het VMBO verlaten kiest bewust voor een combinatie van werken en leren in de BBL. Wanneer deze jongeren als gevolg van de afname van leerarbeidsplaatsen moeten uitwijken naar een opleiding in de BOL kan dat leiden tot motivatieproblemen. In de eerder genoemde studie van het ROA (2009) naar de problematiek van voortijdig schoolverlaten is ook aangegeven dat de uitval in de opleidingen van de BOL hoger is dan in die van de BBL. Een daling van de instroom in de BBL zal dan ook leiden tot een algemene verhoging van de uitval.

Eveneens een groot gevaar is dat jongeren zich gaan afkeren van sectoren als techniek en bouw waar nu grote klappen vallen. Ofschoon de werkloosheid onder schoolverlaters van deze sectoren in het algemeen lager is dan gemiddeld en helemaal niet zo conjunctuurgevoelig is als wordt aangenomen, zien we toch een duidelijk effect van de conjuncturele ontwikkeling op de instroom in de opleidingen voor techniek. De werkgevers in deze sectoren hebben de afgelopen jaren veel moeite moeten doen om voldoende vakmensen te vinden. Het gevaar is groot dat er in deze sectoren over een paar jaar weer grote tekorten zullen zijn. Het is dan ook

aan te bevelen dat bedrijven in die sector hun inspanning voortzetten en zich profileren als een aantrekkelijke sector met beter dan gemiddelde baan zekerheid voor schoolverlaters.

Meer maatwerk in het HBO

Het HBO staat voor de opgave om net als het MBO een brede variatie aan talent te bedienen. Maar waar het MBO vier opleidingsniveaus heeft en twee leerwegen is in het HBO de facto één niveau en twee leerwegen (voltijd en deeltijd, al komt de duale variant wel meer opzetten) dominant. Dit is onvoldoende om het brede palet aan talenten te bedienen en vormt op zichzelf al reden voor meer differentiatie in het HBO. Door de crisis is er een extra behoefte aan kortlopende trajecten voor schoolverlaters van BOL niveau 4 die hun niveau willen verhogen. Op zichzelf genomen bestaan deze kortlopende trajecten reeds, de zogeheten Associate Degrees. Een probleem is echter dat deze Associate Degrees nauwelijks bekend zijn onder leerlingen van het MBO of HAVO. Uit ons onderzoek blijkt dat slechts 9 respectievelijk 6% van de schoolverlaters uit deze sectoren van deze korte opleidingen had gehoord.

Wat kunnen opleidingen doen?

Opleidingen kunnen hun studenten meer ‘recessie-proof’ maken. Opleidingen kunnen de volgende maatregelen nemen om hun studenten zo weerbaar mogelijk te maken voor de arbeidsmarkt.

- Opleidingen moeten veel meer werk gaan maken van het geven van goede voorlichting aan de studenten over de arbeidsmarkt en beroepsmogelijkheden. Uitgedrukt in een rapportcijfer bedraagt het gemiddelde oordeel van afgestudeerden uit het HBO en het WO over de beroepsvoorlichting respectievelijk 6,2 en 5,9. Uit onze analyses komt duidelijk naar voren dat afgestudeerden van opleidingen die goede voorlichting geven het veel beter doen op de arbeidsmarkt dan opleidingen die laag scoren. In principe is de benodigde informatie aanwezig, maar de meeste opleidingen rekenen het niet tot hun kerntaak om deze voorlichting te geven. Gelet op de magere rapportcijfers die opleidingen op dit gebied ontvangen zou het aanbeveling verdienen om dit aspect nog nadrukkelijker in de kwaliteitsbeoordeling van opleidingen op te nemen.
- Stages en relevante werkervaring blijken goede voorspellers te zijn voor een succesvolle transitie op de arbeidsmarkt. Bij veel opleidingen zijn stages al een regulier onderdeel van het programma. Maar er zijn ook opleidingen waar dit veel minder vaak voorkomt. Het verdient aanbeveling om ook bij deze opleidingen de stage- of werkervaringcomponent te vergroten.

En tot slot de afgestudeerden zelf

Studenten kunnen ook zelf hun kansen op de arbeidsmarkt aanzienlijk beïnvloeden.

- Er zijn duidelijke positieve effecten van het hebben van relevante werkervaring, bestuurlijke ervaring en ervaring door stages. Studenten zouden waar mogelijk extra ervaring dienen op te doen bijvoorbeeld in de vorm van een stage.
- Omdat het voor werkgevers moeilijk is om te beoordelen wat de feitelijke capaciteiten van afgestudeerden zijn, kijken ze onder meer naar de cijfers die men tijdens de opleiding behaald heeft. Cijfers zijn daarom belangrijk om zich te kunnen onderscheiden van medestudenten en bepalen deels het succes op de arbeidsmarkt. Excellentie loont dus.

- Op de lange termijn maakt het voor de baankans niet uit of men de arbeidsmarkt opkwam bij een slechte conjunctuur. Voor het loon maakt het echter wel uit. Het is belangrijk dat studenten zich daar bewust van zijn en investeren in de opbouw van additioneel menselijk kapitaal – door het volgen van postinitiële scholing – om deze negatieve effecten te ondervangen.

Literatuur

- Allen, J., C. Coenen, R. van der Velden (2007), *Afgestudeerden in het hoger onderwijs in Nederland in vergelijking met andere landen. Resultaten van het REFLEX project*, verkrijgbaar bij het Ministerie van OC&W.
- Borghans, L., R. van der Velden, C. Büchner, J. Coenen, C. Meng (2008), *Het meten van onderwijskwaliteit en de effecten van recente onderwijsvernieuwingen* (deelonderzoek), parlementair onderzoek onderwijsvernieuwingen, Tweede kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31 007 nr. 9.
- COLO (2009), *COLO Barometer van de stageplaatsen- en leerbanenmarkt*.
- Heckman J. en G. Borjas (1980), Does unemployment cause future unemployment? Definitions, questions and answers from a continuous time model of heterogeneity and state dependence, *Economica*, 47, 247-283.
- Mooi-Reçi, I. (2008), *Unemployed and scarred for life? Longitudinal analyses of how unemployment and policy changes affect re-employment careers and wages in the Netherlands, 1980-2000*, Academisch Proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Mroz, T. en T. Savage (2006), The long-term effects of youth unemployment, *The Journal of Human Resources*, 41 (2), 259-293.
- Schils, T., D. Fouarge en M. Kerkhofs (2006), *Loon en werk na werkloosheid*, OSA-rapport A221, Tilburg.
- Pavlopoulos, D. en D. Fouarge (2010), Escaping low pay: do male labour market entrants stand a chance?, *International Journal of Manpower* (forthcoming).
- Ryan, P. (2001), The school-to-work transition: a cross-national perspective, *Journal of Economic Literature*, 39 (1), 34-92.
- Wachter, T. von en S. Bender (2006), In the right place at the wrong time: the role of firms and luck in young worker's careers, *American Economic Review*, 96 (5), 1679-1705.
- ROA (2009), *Zonder diploma, Aanleiding, Kansen en Toekomstintenties*, ROA-R-2009/2, ROA, Maastricht.

Bijlage 1: Enkele centrale begrippen

Aansluitende functie naar niveau

Een functie wordt als aansluitend naar niveau getypeerd indien het vereiste functieniveau ten minste gelijk is aan het genoten opleidingsniveau. Het functieniveau wordt bepaald aan de hand van de door de schoolverlaters beantwoorde vraag welk opleidingsniveau volgens de werkgever minimaal werd vereist.

Aansluitende functie naar richting

Een functie wordt als aansluitend naar richting getypeerd als de vereiste opleidingsrichting gelijk of verwant is aan de genoten opleidingsrichting. De vereiste opleidingsrichting wordt bepaald aan de hand van de door de schoolverlaters beantwoorde vraag welke opleidingsrichting volgens de werkgever werd vereist.

Allocatiefunctie: Totaalscore arbeidsmarkt

De totaalscore voor de allocatiefunctie arbeidsmarkt is gebaseerd op (1) de vraag of het functieniveau bij de opleiding past, (2) de vraag of de aansluiting tussen gevolgde opleiding en werk voldoende of goed is, (3) de benutting van de capaciteiten in de huidige functie en (4) de tevredenheid met de huidige functie.

Allocatiefunctie: Totaalscore vervolgopleiding

De totaalscore voor de allocatiefunctie vervolgonderwijs is gebaseerd op de tevredenheid met de aansluiting tussen gevolgde opleiding en vervolgopleiding.

Beroepsbevolking

Tot de beroepsbevolking behoren:

- degenen die ten minste 12 uur per week werken of werk hebben aanvaard waardoor zij ten minste 12 uur per week gaan werken;
- degenen zonder werk (of met werk van minder dan 12 uur per week) die op zoek zijn naar werk.

In deze rapportage is tevens als voorwaarde gesteld dat de maatschappelijke positie niet schoolier of student is.

Bruto uurloon

Het bruto uurloon heeft betrekking op de hoofdfunctie, en is inclusief toeslagen maar exclusief inkomen uit overwerk. Het bruto uurloon is gelijk aan het bruto maandloon, gedeeld

Bijlage 1: Enkele centrale begrippen

door het aantal arbeidsuren per week in de hoofdfunctie, vermenigvuldigd met de factor 12/52.

Extern rendement: Totaalscore arbeidsmarkt

De totaalscore voor het externe rendement arbeidsmarkt is gebaseerd op de individuele indicatoren (1) werkloosheid, (2) bruto uurloon en (3) carrièreperspectieven in de huidige functie.

Flexibele arbeidsrelatie

Een flexibele arbeidsrelatie betreft een aanstelling als uitzendkracht, oproepkracht e.d. of een aanstelling in tijdelijke dienst.

Kwalificatiefunctie: Totaalscore

Het rapportcijfer voor de kwalificatiefunctie is gebaseerd op de individuele indicatoren (1) biedt de opleiding een goede basis om te starten op de arbeidsmarkt en (2) biedt de opleiding een goede basis om kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen.

Opleidingssector

Binnen de onderwijssoorten is een onderverdeling gemaakt naar verschillende sectoren, bijvoorbeeld techniek, economie e.d.

Onderwijssoort

In het rapport worden de gediplomeerde schoolverlaters van de volgende onderwijssoorten onderscheiden:

- AVO : algemeen voortgezet onderwijs, HAVO en VWO.
- VMBO : voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs.
- BOL : beroepsopleidende leerweg van het secundair beroepsonderwijs.
Daarbinnen wordt een onderscheid gemaakt tussen niveau 1 (assistent beroepsbeoefenaar (AB)) niveau 2 (beginnend beroepsbeoefenaar (BB)) niveau 3 (zelfstandig beroepsbeoefenaar (ZB)) en niveau 4 ((midden-)kaderfunctionaris (M)KF) of specialist.
- HBO : hoger beroepsonderwijs.
- WO : wetenschappelijk onderwijs.

Selectiefunctie: Totaalscore

De totaalscore voor de selectiefunctie is gebaseerd op de individuele indicatoren (1) Strengere beoordeling van studenten, (2) Opleiding heeft uitdagend niveau, (3) Examens/opdrachten in het algemeen pittig en (4) Voldoende toetsen op inzicht.

Werkloosheid

In deze rapportage wordt uitgegaan van de definitie van werkloze beroepsbevolking: schoolverlaters zonder werk (of met werk van minder dan 12 uur per week) die op zoek zijn naar betaald werk. Daarbij is tevens als voorwaarde gesteld dat de maatschappelijke positie *niet* scholier of student is.

Bijlage 2: Kwaliteitsaspecten

A) Berekening scores en totaalscores

Bij de berekening van de totaalscores hebben we de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Voor elk aspect – kwalificatie, selectie, allocatie en externe rendement – zijn meerdere indicatoren bepaald die gezamenlijk het begrip zo goed mogelijk afdekken.
- Voor indicatoren, gemeten op een 5-puntschaal, is de gemiddelde score met 2 vermenigvuldigd. Voor indicatoren, gemeten op een 4-puntschaal, is de gemiddelde score met 2,5 vermenigvuldigd.
- Voor de aansluiting opleiding-werk naar niveau, de aansluiting opleiding-vervolgopleiding naar richting en het bruto uurloon is een minimumwaarde bepaald. Waarden lager dan dit minimum geven aan dat de opleiding op dit aspect duidelijk onvoldoende scoort. Vervolgens is het percentage gediplomeerde schoolverlaters berekend dat op of boven het minimum zit. Dit percentage is vervolgens omgezet in een score. Hierbij hebben we als norm gehanteerd dat minimaal 75% op of boven het minimum moet zitten om een 6 te kunnen krijgen. De formule om het percentage om te zetten in een score is: $Score = 10 - ((100 - Percentage) * 4/25)$.
- De omzetting van het werkloosheidspercentage in een score is als volgt berekend: $Score \text{ voor werkloosheid} = 10 - Percentage * 4/7,5$. Hierdoor scoort bijvoorbeeld 2% werkloosheid een 8,9; 5% werkloosheid een 7,3 en 10% werkloosheid een 4,7.
- Om te voorkomen dat cijfers beneden de 6 zwaarder kunnen meewegen dan cijfers boven de 6, zijn alle cijfers lager dan 2 afgerond op 2,0.
- De uiteindelijke Totaalscore bedraagt het gemiddelde van de scores op de onderliggende indicatoren.

B) Onderliggende Indicatoren

Kwalificatie:

1) Starten op arbeidsmarkt:

In welke mate biedt uw opleiding een goede basis om te starten op de arbeidsmarkt?
(1 'helemaal niet' t/m 5 'in sterke mate').

2) Verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden:

In welke mate biedt uw opleiding een goede basis voor het verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden?
(1 'helemaal niet' t/m 5 'in sterke mate').

Selectie:

- 1) Beoordeling leerlingen voldoende: streng:

Stelling: De docenten waren streng in de beoordeling van leerlingen
(1 'helemaal mee oneens' t/m 5 'helemaal mee eens').

- 2) Opleiding heeft uitdagend niveau:

Stelling: De opleiding was uitdagend qua niveau
(1 'helemaal mee oneens' t/m 5 'helemaal mee eens').

- 3) Examens/opdrachten voldoende pittig:

Stelling: De examens/opdrachten waren over het algemeen zeer pittig
(1 'helemaal mee oneens' t/m 5 'helemaal mee eens').

- 4) Voldoende toetsen op inzicht:

Stelling: In de opleiding werd voldoende getoetst op inzicht
(1 'helemaal mee oneens' t/m 5 'helemaal mee eens').

Allocatie arbeidsmarkt:

- 1) Functieniveau past bij opleiding:

Wat is het opleidingsniveau dat vereist is door de werkgever?

- 2) Voldoende aansluiting opleiding-werk:

Hoe is de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en de huidige functie?
(1 'slecht' t/m 4 'goed').

- 3) Voldoende benutting van kennis en vaardigheden:

In welke mate worden in uw huidige functie uw kennis en vaardigheden benut?
(1 'helemaal niet' t/m 5 'in sterke mate').

- 4) Tevreden met huidige functie:

Hoe tevreden bent u met uw huidige functie?
(1 'zeer ontevreden' t/m 5 'zeer tevreden').

Allocatie vervolgonderwijs:

1) Voldoende aansluiting met vervolgonderwijs:

Hoe is de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en deze vervolgopleiding (1 'slecht' t/m 4 'goed').

Extern rendement arbeidsmarkt:

1) Werkloosheid;

De werkloosheid is gemeten als het percentage oud-cursisten (behorend tot de beroepsbevolking) dat zoekt naar betaald werk en op dit moment minder dan 12 uur per week werkzaam is.

2) Bruto uurloon;

Het bruto uurloon is gelijk aan het bruto maandloon gedeeld door het aantal arbeidsuren per week, vermenigvuldigd met de factor 12/52.

3) Voldoende carrièreperspectieven in huidige functie;

Biedt uw functie goede carrièremogelijkheden? (1 'nauwelijks' t/m 5 'heel veel').

Bijlage 3: Kernindicatoren 1997-2008

Kernindicatoren 1997-2008

		1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Verder leren													
AVO	%	97	96	95	96	95	86	90	91	87	88	88	90
VMBO	%	92	94	92	94	91	86	87	88	85	87	89	92
BOL 1	%	*	*	44	51	51	36	53	38	34	45	23	53
BOL 2	%	42	50	51	46	52	45	52	49	36	63	32	60
BOL 3	%	33	24	39	42	32	30	33	33	26	40	27	43
BOL 4	%	45	46	49	50	49	51	52	56	55	56	55	57
BBL 1	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	30
BBL 2	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19	35
BBL 3	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	24
BBL 4	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	17
HBO	%	20	21	23	27	26	27	33	32	32	32	35	36
WO	%	22	25	29	26	27	27	29	31	30	30	32	35
Werkloosheid													
AVO	%	6	4	1	*	0	7	16	17	19	10	19	15
VMBO	%	7	6	5	4	8	4	9	6	12	6	6	9
BOL 1	%	*	*	4	8	11	23	20	31	30	22	10	16
BOL 2	%	7	5	2	5	7	5	15	23	17	11	8	8
BOL 3	%	3	2	2	3	1	4	5	13	9	7	4	5
BOL 4	%	4	3	2	3	2	4	4	10	7	6	3	3
BBL 1	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	1
BBL 2	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1
BBL 3	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	1
BBL 4	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1
HBO	%	5	4	3	4	3	4	6	6	5	5	3	4
WO	%	3	3	3	3	3	3	5	5	4	4	3	4
Flexibele aanstelling													
AVO	%	33	32	28	*	25	47	40	37	53	63	65	59
VMBO	%	26	22	18	11	19	27	32	44	54	48	56	63
BOL 1	%	*	*	21	17	23	46	25	48	47	74	72	56
BOL 2	%	32	26	22	22	21	26	35	47	46	51	46	54
BOL 3	%	24	20	20	16	12	20	28	38	43	49	44	43
BOL 4	%	24	19	18	16	14	22	31	40	43	42	40	36

Bijlage 3: Kernindicatoren 1997-2008

Kernindicatoren 1997-2008

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Flexibele aanstelling (vervolg)												
BBL 1	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	29
BBL 2	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27	30
BBL 3	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	19
BBL 4	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	13
HBO	%	21	16	13	12	12	13	37	41	44	39	38
WO	%	9	14	10	9	9	11	50	52	51	46	50
Bruto uurloon												
AVO	€	4.84	5.81	6.07	*	6.86	6.48	6.15	6.33	6.02	6.40	6.88
VMBO	€	3.98	3.91	4.37	4.20	4.44	4.66	4.68	4.54	4.76	4.85	4.85
BOL 1	€	*	*	5.54	5.86	6.51	7.06	5.64	6.41	6.69	7.85	6.48
BOL 2	€	5.11	5.87	6.10	6.15	7.20	6.74	6.54	6.88	6.94	7.60	7.69
BOL 3	€	5.88	6.59	6.87	7.39	7.81	7.87	8.24	7.97	7.99	9.45	9.33
BOL 4	€	6.60	7.42	7.90	8.15	8.91	8.44	8.52	8.68	8.75	10.10	10.19
BBL 1	€	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.00	9.25
BBL 2	€	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.80	9.90
BBL 3	€	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11.40	11.68
BBL 4	€	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12.65	12.81
HBO	€	9.30	10.19	10.89	11.37	11.59	11.90	12.05	11.70	11.74	13.10	13.79
WO	€	10.99	11.88	12.00	13.24	13.29	13.83	14.06	14.14	14.39	15.60	15.84
Minimaal eigen												
AVO	%	54	64	60	*	94	57	54	58	49	66	63
VMBO	%	79	79	74	71	79	84	87	87	87	60	88
BOL 1	%	*	*	23	25	30	32	52	44	29	68	59
BOL 2	%	51	53	61	56	49	64	68	63	61	63	73
BOL 3	%	59	69	62	73	64	65	75	65	64	77	84
BOL 4	%	73	75	76	80	73	71	70	76	79	83	86
BBL 1	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46	51
BBL 2	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	64	71
BBL 3	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	68	65
BBL 4	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	87	82
HBO	%	80	80	81	80	79	77	76	75	77	82	84
WO	%	58	62	63	66	66	66	64	63	61	65	67
Eigen/verwante richting												
AVO	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VMBO	%	-	-	-	-	53	62	62	64	58	62	57
BOL 1	%	-	-	-	-	37	46	38	56	49	37	53
BOL 2	%	-	-	-	-	57	62	58	64	53	50	56
BOL 3	%	-	-	-	-	76	71	78	70	67	73	76

Kernindicatoren 1997-2008

		1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Eigen/verwante richting (vervolg)													
BOL 4	%	-	-	-	-	70	73	70	69	72	77	76	74
BBL 1	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	52	52
BBL 2	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	65	62
BBL 3	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79	77
BBL 4	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	84	81
HBO	%	-	-	-	-	76	78	79	78	76	80	82	82
WO	%	-	72	71	71	71	73	71	72	70	74	74	71
Zelfde opleiding opnieuw kiezen													
AVO	%	80	79	82	83	81	-	-	-	-	-	96	97
VMBO	%	-	-	79	79	80	76	86	84	85	88	84	81
BOL 1	%	*	*	65	55	69	68	55	60	63	66	61	67
BOL 2	%	59	62	66	72	63	64	73	62	60	67	64	69
BOL 3	%	60	66	72	74	77	72	79	76	71	74	75	76
BOL 4	%	74	75	80	81	79	78	82	77	78	77	80	78
BBL 1	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	61	64
BBL 2	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74	77
BBL 3	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81	84
BBL 4	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80	82
HBO	%	79	79	78	77	77	76	81	78	78	78	80	78
WO	%	86	81	81	82	80	80	83	81	81	82	83	83

- niet gevraagd

* te weinig waarnemingen

Bijlage 4: Tabel hoofdstuk 2

Ter aanvulling op de analyses in tabel 2.4 is een additioneel model geschat waarin rekening is gehouden met mogelijke zelfselectie betreffende de keuze al dan niet te werken (Heckman selectie model). In een eerste stap is de kans geschat dat een EBB respondent betaald werk heeft. Een transformatie van deze geschatte kans (geïnverteerde Mills ratio) wordt vervolgens meegenomen in het model voor uurloon. Het model is geïdentificeerd doordat burgerlijke staat en aanwezigheid en leeftijd van jongste kind in de eerste stap worden meegenomen, maar niet in de tweede stap. De resultaten van deze schatting zijn in tabel 4.A opgenomen, en laten een zelfde beeld zien als de resultaten uit tabel 2.4: wie de arbeidsmarkt opkwam ten tijde van sterk stijgende werkloosheid (1981-1984) verdient een significant lager loon dan verwacht op basis van de trendmatige ontwikkeling van het brutoloon.

Tabel 4.A

Regressieanalyse voor bruto uurloon (in log) in 2005, met correctie voor zelfselectie in betaalde arbeid (regressie coëfficiënten)¹⁾

Opleidingsniveau (ref: VMBO)	
HAVO/VWO	0,311***
MBO	0,225***
HBO	0,559***
VWO	0,817***
Cohort 1981-1984	-0,008**
Jaar van afstuderen	0,012***
Jaar van afstuderen, kwadraat (/100)	-0,034***
Geïnverteerde Mills' ratio	0,280***

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10

1) Overige controlevariabelen: leeftijd, leeftijd kwadraat, geslacht, dummies voor de jaren 2001-2007. Controle variabelen in selectiemodel: afstudeercohort, opleidingsniveau, geslacht, burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen, leeftijd jongste kind, dummies voor de jaren 2001-2007

Leeswijzer: Een positieve coëfficiënt betekent dat de variabele positief samenhangt met het uurloon. Bijvoorbeeld, schoolverlaters op HAVO/VWO niveau hebben een hoger uurloon dan schoolverlaters met een VMBO diploma. Een negatieve coëfficiënt betekent dat de variabele negatief samenhangt met het beroepsniveau. Bijvoorbeeld, schoolverlaters uit het cohort 1981-1984 hebben een lager uurloon dan andere schoolverlaters.

Bron: EBB en SSB

Bijlage 5: Tabellen hoofdstuk 4

Tabel 5.A

Resultaten regressieanalyses naar kans op werk (logit), kans op werk op niveau (logit) en gemiddeld bruto uurloon (OLS), HBO 2003-2007

	kans op werk Logit		HBO werk op niveau Logit			uurloon OLS	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	
Voorlichting							
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)	0,077	0,048	0,241	0,026	0,013	0,003	
Voorlichting beroepsmogelijkheden (individueel)	0,325	0,028	0,115	0,016	0,008	0,002	
Competentieclusters							
Smalle opleiding (vs breed)	0,144	0,038	-0,087	0,023	-0,001	0,002	
Academisch georiënteerde opleiding (vs praktisch)	-0,213	0,065	0,525	0,038	0,015	0,003	
Ervaring							
Relevante werkervaring (individueel)	-0,022	0,057	0,047	0,030	0,012	0,003	
Bestuurlijke ervaring (individueel)	0,137	0,078	0,237	0,042	0,012	0,004	
Stage (opleiding)	-1,909	1,293	5,074	0,498	0,105	0,055	
Stage gelopen (individueel)	-0,642	0,249	0,291	0,095	-0,041	0,010	
Studieprestaties							
Gemiddeld eindexamencijfer HAVO (HBO)	-0,301	0,367	0,826	0,212	-0,021	0,019	
Aandeel afgestudeerden met VWO als hoogste vooropleiding	-1,465	0,404	1,417	0,220	0,110	0,021	
Gemiddeld afstudeercijfer (individueel)	0,274	0,052	0,291	0,027	0,022	0,003	
Individuele controlevariabelen							
Leeftijd	-0,380	0,062	0,020	0,034	0,022	0,003	
Leeftijd kwadraat	0,005	0,001	0,000	0,001	0,000	0,000	
Vrouw	-0,259	0,070	-0,358	0,037	-0,054	0,004	
Westers allochtoon	-0,327	0,106	-0,087	0,063	-0,021	0,006	
Niet-westers allochtoon	-0,835	0,096	-0,008	0,069	-0,004	0,007	
Regio: noord	-0,595	0,082	-0,090	0,048	-0,057	0,005	
Regio: west							
Regio: oost	-0,282	0,078	-0,153	0,040	-0,030	0,004	
Regio: zuid	-0,065	0,077	-0,077	0,038	-0,033	0,004	
Onderwijs	-0,605	0,154	1,225	0,093	0,027	0,008	
Techniek	0,087	0,106	0,406	0,053	0,012	0,005	
Economie							
Gezondheidszorg	0,119	0,138	0,168	0,071	0,090	0,007	
Gedrag en Maatschappij	-0,390	0,115	-0,487	0,059	0,024	0,006	
Vooropleiding: HAVO							
Vooropleiding: VWO	0,042	0,076	0,134	0,040	0,015	0,004	
Vooropleiding: MBO	0,194	0,073	-0,010	0,038	-0,009	0,004	
Vooropleiding: anders	0,136	0,131	0,396	0,083	-0,003	0,007	
Conjunctuur	-0,288	0,038	-0,281	0,020	-0,018	0,002	
Constante	12,915	3,308	-12,286	1,793	1,929	0,168	
N	31879		30240		27985		
Log Likelihood	10766,28		28966,56				
Adjusted R-square					0,08825		

Tabel 5.B

Resultaten regressieanalyses naar kans op werk (logit), kans op werk op niveau (logit) en gemiddeld bruto uurloon (OLS), WO 2003-2007

	kans op werk Logit		WO werk op niveau Logit		uurloon OLS	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
Voorlichting						
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)	0,253	0,053	0,247	0,028	0,061	0,003
Voorlichting beroepsmogelijkheden (individueel)	0,278	0,030	0,141	0,015	0,014	0,002
Competentieclusters						
Smalle opleiding (vs breed)	0,020	0,036	-0,040	0,019	0,010	0,002
Academisch georiënteerde opleiding (vs praktisch)	-0,149	0,057	-0,271	0,031	-0,007	0,003
Ervaring						
Relevante werkervaring (individueel)	0,187	0,065	0,319	0,030	0,038	0,003
Bestuurlijke ervaring (individueel)	0,353	0,069	0,305	0,031	0,028	0,003
Stage (opleiding)	-0,462	0,273	0,506	0,134	-0,014	0,015
Stage gelopen (individueel)	0,164	0,077	0,326	0,036	0,007	0,004
Studieprestaties						
Gemiddeld eindexamencijfer VWO (HBO)	-0,143	0,325	1,212	0,162	-0,029	0,017
Aandeel afgestudeerden met VWO als hoogste vooropleiding	0,556	0,330	1,021	0,165	0,016	0,018
Gemiddeld afstudeercijfer (individueel)	0,247	0,064	0,638	0,031	0,043	0,003
Individuele controlevariabelen						
Leeftijd	-0,162	0,043	0,034	0,025	0,039	0,003
Leeftijd kwadraat	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000
Vrouw	0,015	0,071	-0,075	0,034	-0,022	0,004
Westers allochtoon	-0,395	0,101	0,233	0,058	-0,006	0,006
Niet-westers allochtoon	-0,789	0,114	0,035	0,073	-0,030	0,008
Regio: noord	-0,484	0,098	0,142	0,052	-0,018	0,006
Regio: west						
Regio: oost	-0,061	0,108	-0,056	0,048	0,005	0,005
Regio: zuid	-0,070	0,094	-0,134	0,040	-0,006	0,004
Landbouw	-0,958	0,187	-0,032	0,089	-0,121	0,010
Techniek	0,114	0,157	-0,008	0,061	-0,087	0,007
Economie						
Gezondheidszorg	-0,465	0,165	0,842	0,081	0,010	0,008
Gedrag en Maatschappij	-0,167	0,140	0,323	0,060	0,015	0,007
Taal en cultuur	-0,518	0,151	-0,537	0,074	-0,103	0,008
Recht en openbare orde	-0,314	0,154	0,973	0,070	-0,083	0,007
Natuurwetenschappen	-0,498	0,173	0,174	0,083	-0,083	0,009
Vooropleiding: VWO						
Vooropleiding: HBO	0,675	0,091	-0,378	0,039	0,021	0,004
Vooropleiding: anders	-0,050	0,112	0,479	0,067	0,024	0,007
Conjunctuur	-0,246	0,031	-0,047	0,014	-0,007	0,002
Constante	5,876	2,507	-14,990	1,273	1,779	0,131
N	24103		22729		21598	
Log Likelihood	8605,221		27299,36			
Adjusted R-square					0,224602	

Tabel 5.C

Resultaten analyses met conjunctuurinteracties (interactietermen een voor een opgenomen in basismodel, overige variabelen hier niet weergegeven), 2003-2007 HBO en WO

	kans op werk		werk op niveau		uurloon	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
HBO						
Specifieke opleiding (vs generiek)	-0,031	0,042	0,114	0,023	0,008	0,002
Academisch georiënteerde opleiding (vs praktisch)	-0,225	0,072	0,145	0,043	-0,010	0,004
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)	0,109	0,041	0,134	0,024	0,015	0,002
Relevante werkervaring	-0,108	0,075	0,024	0,039	-0,003	0,004
Bestuurlijke ervaring	-0,142	0,101	-0,066	0,053	-0,010	0,005
Stage (opleiding)	5,024	1,456	0,178	0,571	0,234	0,059
Stage gelopen (individueel)	0,058	0,345	-0,198	0,120	0,027	0,013
Gemiddeld afstudeercijfer	0,151	0,065	0,027	0,035	0,006	0,003
WO						
Specifieke opleiding (vs generiek)	0,032	0,030	0,068	0,015	-0,003	0,002
Academisch georiënteerde opleiding (vs praktisch)	-0,015	0,036	-0,024	0,017	0,002	0,002
Voorlichting beroepsmogelijkheden (opleiding)	0,001	0,030	0,004	0,015	-0,001	0,001
Relevante werkervaring	-0,006	0,062	0,023	0,028	0,003	0,003
Bestuurlijke ervaring	-0,070	0,066	-0,059	0,029	-0,003	0,003
Stage (opleiding)	0,109	0,158	0,165	0,078	0,013	0,008
Stage gelopen (individueel)	-0,047	0,065	-0,015	0,031	-0,005	0,003
Gemiddeld afstudeercijfer	0,195	0,058	0,058	0,028	0,011	0,003

Tabel 5.D

Beschrijving arbeidsmarktuitskomsten, beschermende opleidings- en individuele kenmerken en controlevariabelen, per HBO-sector 2003-2007

	HPO	HTO	HEAO	HGZO	HSAO	Totaal
Binaire variabelen						
<i>Indicatoren arbeidsmarktsuccess</i>						
Kans op werk	96	97	95	97	95	96
Werk op eigen niveau	94	84	74	79	61	78
Beschermende individuele kenmerken						
Stage gelopen	99	94	98	98	99	98
Relevante werkervaring	37	43	49	50	51	46
Bestuurlijke ervaring	11	21	21	14	12	17
Controlevariabelen						
Geslacht: vrouw	83	16	53	87	88	60
<i>Etniciteit</i>						
Autochtoon						
Westerse allochtoon	4	5	7	7	5	6
Niet-westerse allochtoon	3	5	7	3	6	5
<i>Regio</i>						
west	44	48	49	39	40	45
noord	14	7	14	17	15	13
oost	23	19	13	23	26	19
zuid	19	26	24	21	19	23
<i>Onderwijssector</i>						
onderwijs	100	0	0	0	0	16
techniek	0	100	0	0	0	22
economie	0	0	100	0	0	33
gezondheidszorg	0	0	0	100	0	12
gedrag en maatschappij	0	0	0	0	100	16
<i>Vooropleiding</i>						
HAVO	56	42	52	52	49	50
VWO	12	20	25	23	12	19
MBO	23	35	19	17	35	25
anders	9	4	4	8	5	5
Continue variabelen						
<i>Indicatoren arbeidsmarktsuccess</i>						
Uurloon	12,7	12,7	12,3	13,6	12,1	12,6
Beschermende opleidingskenmerken						
Aandeel stage	99,4	94,3	98,0	98,4	98,9	97,6
Gemiddeld oordeel beroepsvoorlichting	1,6	-0,1	-0,3	1,1	0,3	0,3
Competentieprofiel: Smal (vs breed)	0,3	-0,6	-0,9	0,1	0,0	-0,4
Competentieprofiel: Academisch (vs praktisch)	-0,5	-0,4	-1,0	-0,6	-0,7	-0,7
Beschermende individuele kenmerken						
Eindcijfer opleiding	7,5	7,3	7,1	7,3	7,4	7,3
Oordeel over beroepsvoorlichting	0,4	0,0	-0,1	0,3	0,1	0,1
Controlevariabelen						
Leeftijd	25,1	25,2	24,9	25,1	24,7	25,0
<i>Selectiviteit opleiding</i>						
Gemiddeld eindexamencijfer HAVO	7,2	7,3	7,2	7,1	7,1	7,2
Aandeel VWO-instroom	14,0	24,4	31,9	24,8	15,7	23,8

Tabel 5.E

Beschrijving arbeidsmarktuitskomsten, beschermende opleidings- en individuele kenmerken en controlevariabelen, per WO-sector 2003-2007

	L'bouw	Tech.	Econ.	Gez.	G&M	T&C	Recht	Nat.	Totaal
Binaire variabelen									
<i>Indicatoren arbeidsmarktsucces</i>									
Kans op werk	92	97	97	96	94	91	96	93	95
Werk op eigen niveau	56	64	54	82	49	35	74	59	58
Beschermende individuele kenmerken									
Stage gelopen	80	79	55	91	72	57	52	81	70
Relevante werkervaring	43	47	43	47	47	42	50	40	45
Bestuurlijke ervaring	48	50	43	34	30	37	42	32	39
Controlevariabelen									
Geslacht: vrouw	51	22	32	71	75	74	62	39	54
<i>Etniciteit</i>									
Autochtoon	89	89	85	88	89	87	84	85	87
Westerse allochtoon	8	7	9	7	7	10	8	8	8
Niet-westerse allochtoon	3	4	6	6	4	3	7	7	5
<i>Regio</i>									
west	0	55	46	57	66	67	59	75	57
noord	0	1	14	10	10	16	12	13	10
oost	100	19	9	8	14	9	6	5	15
zuid	0	26	31	25	10	7	22	7	18
<i>Onderwijssector</i>									
landbouw	100	0	0	0	0	0	0	0	4
techniek	0	100	0	0	0	0	0	0	17
economie	0	0	100	0	0	0	0	0	17
gezondheidszorg	0	0	0	100	0	0	0	0	10
gedrag en maatschappij	0	0	0	0	100	0	0	0	26
taal en cultuur	0	0	0	0	0	100	0	0	10
recht en openbare orde	0	0	0	0	0	0	100	0	10
natuurwetenschappen	0	0	0	0	0	0	0	100	6
<i>Vooropleiding</i>									
VWO	64	78	62	75	58	65	76	75	68
HBO	28	19	32	14	34	22	16	20	25
anders	8	3	6	11	8	14	8	5	8
Continue variabelen									
<i>Indicatoren arbeidsmarktsucces</i>									
Uurloon	13,9	15,0	16,0	17,4	15,3	13,7	15,2	14,5	15,3
Beschermende opleidingskenmerken									
Aandeel stage	0,8	0,8	0,5	0,9	0,7	0,6	0,5	0,8	0,7
Gemiddeld oordeel beroepsvoorlichting	-0,5	0,0	-0,3	0,6	-1,6	-1,7	-0,1	-0,4	-0,6
Competentieprofiel: Smal (vs breed)	0,1	0,1	-0,5	0,5	0,4	0,6	0,3	0,9	0,2
Competentieprofiel: Academisch (vs praktisch)	0,9	1,5	0,2	-0,1	0,7	1,1	0,5	1,6	0,7
Beschermende individuele kenmerken									
Eindcijfer opleiding	7,3	7,4	7,2	7,3	7,3	7,5	7,1	7,3	7,3
Oordeel over beroepsvoorlichting	-0,1	0,0	-0,1	0,2	-0,4	-0,4	0,0	-0,1	-0,1
Controlevariabelen									
Leeftijd	26,6	27,2	26,8	27,4	27,7	28,9	27,9	26,8	27,5
<i>Selectiviteit opleiding</i>									
Gemiddeld eindexamencijfer HAVO	7,2	7,4	7,2	7,2	7,1	7,3	7,1	7,3	7,2
Aandeel VWO-instroom	0,7	0,8	0,7	0,8	0,6	0,7	0,8	0,8	0,7

Definitie van gebruikte variabelen

Aan de hand van het zelfgerapporteerde eigen niveau van verschillende competenties van afgestudeerden die zijn benaderd in het kader van de HBO- en WO-Monitor in de jaren 2003-2007, worden twee dimensies geconstrueerd waarop die opleidingen van elkaar kunnen worden onderscheiden. Op de eerste dimensie wordt een onderscheid gemaakt tussen smalle en brede opleidingen. Twee competenties zijn hiervoor van belang: kennis van het eigen vakgebied en kennis van andere vakgebieden. Als eerste stap worden deze competenties gestandaardiseerd, waardoor ze voor het databestand als geheel een gemiddelde van 0 krijgen, en een standaarddeviatie van 1. Vervolgens wordt de gestandaardiseerde score van kennis van andere vakgebieden van de gestandaardiseerde score van kennis van het eigen vakgebied afgetrokken. De resulterende verschilscore heeft dan ook in databestand een gemiddelde van 0. Van deze verschilscore wordt vervolgens het gemiddelde berekend van iedere HBO en WO-opleiding (geïndiceerd aan de hand van de SOI-classificatie). Het resulterende gemiddelde kan worden geïnterpreteerd als de relatieve mate waarin een opleiding als smal dan wel breed kan worden beschouwd, in termen van de competenties die in de opleiding worden aangeleerd. Let wel: dit is geen absolute maar een relatieve maat, omdat de competenties waarop ze zijn gebaseerd van tevoren zijn gestandaardiseerd. Over hele gehele HO scores afgestudeerden beduidend hoger op kennis van eigen vakgebied dan op kennis van andere vakgebieden, maar dit verschil verdwijnt als gevolg van de standaardisatie.

De tweede dimensie die wordt geconstrueerd contrasteert relatief academisch georiënteerde opleidingen enerzijds en relatief praktisch georiënteerde opleidingen anderzijds. De werkwijze is dezelfde als bij de dimensie smal versus breed, behalve dat er meer competenties worden gebruikt. De academische pool wordt vertegenwoordigd door vijf competenties: het vermogen om verbanden te leggen tussen verschillende zaken, het vermogen om hoofdvragen te onderscheiden, het vermogen om logisch te redeneren, het vermogen om nieuwe ideeën en oplossingen te bedenken, en het vermogen om nieuwe dingen te leren. De praktische pool bestaat uit de competenties het vermogen om conform budget, planning of richtlijnen te werken, het vermogen om onder druk goed te functioneren, het vermogen om knopen door te hakken, het vermogen om productief met anderen samen te werken, en het vermogen om de capaciteiten van anderen aan te spreken. Net als bij de andere dimensie deze competenties eerst gestandaardiseerd. De somscore van de gestandaardiseerde scores van de praktische competenties wordt vervolgens van de somscore van de academische competenties afgetrokken. Van deze verschilscore wordt nogmaals het gemiddelde berekend van iedere HBO en WO-opleiding. Het resulterende gemiddelde kan worden geïnterpreteerd als de relatieve mate waarin een opleiding als academisch dan wel praktisch kan worden beschouwd.

De kwaliteit van de voorlichting over studie- en beroepsmogelijkheden wordt geïndiceerd door het oordeel van de afgestudeerden hierover. De precieze vraagstelling die hiervoor is gebruikt is over de jaren en soms tussen HBO en WO verschillend. Tot en met 2004 in de HBO vragenlijst en 2005 in de WO vragenlijst is de vraag gesteld "Hoe tevreden bent u met de voorlichting tijdens de HBO-opleiding over uw beroepsmogelijkheden?", met als antwoordmogelijkheden op een vijfpuntsschaal variërend van 1 (helmaal niet) tot 5 (in sterke mate). In de HBO vragenlijst van 2005 worden afgestudeerden gevraagd om een rapportcijfer tussen 1 en 10 te geven op het aspect van de opleiding "Voorlichting over beroepsmogelijk-

heden”. Vanaf 2006 wordt in beide vragenlijsten afgestudeerden gevraagd om een rapportcijfer tussen 1 en 10 te geven op het aspect van de opleiding “Voorlichting over studie- en beroepsmogelijkheden”. Om een vergelijkbare indicator te maken over alle vragenlijsten zijn de oorspronkelijke variabelen in gestandaardiseerde vorm gebruikt.

